

કોકશાસ્ત્ર

પાને

વિહાર વાટિકા.

પ્રથમ ભાગ.

છપાવી પ્રકટ કર્તા
દયાભાઈ દેવભાઈ ઠક્કર.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિદ્ર વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૦૩૩

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ કોડેશનાસ્ત્ર અને વિદ્યાર્થી

વિષય મધ્ય

કેકશાસ્ત્ર

યાને

વિહાર વાટિકા.

(પ્રથમ ભાગ.)

છપાવી પ્રકટ કર્તા

દયાલજી દેવજી ઠક્કર.

પ્રથમ આવૃત્તિ.

હર્ષ શું જિન્દગીમાં ને હર્ષ શું હોત મૃત્યુમાં,
પ્રેમના રંગથી જો ના રંગાયું વિશ્વ હોત આ !
(કલાપી.)

મુદ્રાઈ.

૪૦ સ૦ ૧૯૧૭.

વિક્રમાઈ ૧૯૭૩.

કિંમત રૂ. ૧—૦—૦.

(સર્વ હક્ક પ્રકટ કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

આ પુસ્તકના પાના ૧ થી ૬૪ ગીરગામ બેક રોડ ઉપર વિકૃલ પ્રેસમાં
મિ. પી. વીઠલરાયે છાપ્યાં અને બાકીના તમામ મુબંઈ નં. ૯૩ ચીંચપોકલી
પરેલ રોડ પર લેડી નોર્થકોટ હિંદુ આર્કિનેજ કે. એન. સેન્ટર પ્રેસમાં
ધોંડીબા નારાયણ વનારસેએ છાપ્યાં છે અને દયાલજી દેવજી ઠક્કરે
કાલબાદેવી રોડ મુબંઈ નં. ૨માંથી પ્રકટ કર્યાં છે.

પ્રસ્તાવના.

પ્રસ્તુત ગ્રંથની શરૂઆત કરતાં પહેલાં તે લખવાનું કારણ જણાવતાં અત્રે મારે કહેવું પડે છે કે, છેલ્લાં પચીસ વર્ષમાં આપણી સામાજિક પરિસ્થિતિમાં મહાન પરિવર્તન થયું છે, આપણાં પ્રાચીન શાસ્ત્રો અને સિદ્ધાંતોને વિસારી મૂકવામાં આવ્યાં છે, અને આપણાં જીવન રસહીન, જડ અને શિથિલ બની ગયાં છે, તે સર્વનું સ્પષ્ટિકરણ કરતાં જણાય છે કે, આ જીવને અનાદિકાળથીજ વિષય સંજ્ઞા લાગેલી છે; વનસ્પત્યાદિમાં પણ તે વિષયવાંછના છાની રહી શકતી નથી; પરંતુ મનુષ્યમાં તે વધારે પ્રમાણમાં સ્ફુરી રહેલી જોવામાં આવે છે. આવી દુર્લભ્ય વિષયસંજ્ઞાને વશ થવાથી કેટલાક અજ્ઞાન મનુષ્યો તે અભિલાષા પૂર્ણ કરવા માટે નીતિનો વિચાર ન કરતાં વિલાસમાં પડી પોતાના શરીરનો તેમજ કિર્તી તથા લક્ષ્મીનો નાશ કરે છે, તેમને માટે, તેઓ પરિણામે આ અસાર અને દુઃખમય લાગતા સંસારમાં રહી વિષયવૃત્તિને કબજે રાખી કેવી રીતે સુખી થઈ શકે, વિગેરે આ અને બીજી કેટલીક હકીકતોનું ખરૂં ચિત્ર બતાવી આપવું એજ આ પુસ્તકનો હેતુ માત્ર છે, અને તે હેતુ કેટલે દરજ્જે પાર પડ્યો છે તેનો નિર્ણય કરવાનું સુઝ વિદ્વાનોને સોંપું છું.

આ પુસ્તકની અંદરના લાવ સ્કુટ રીતે સમજાય અને રચના કલિષ્ટ ન લાગે તેને માટે મેં બનતો પ્રયત્ન કર્યો છે, થોડામાં સમાયેલો લાવ વાંચનારને કંઈક વધારે સ્પષ્ટાથી સમજાય

એવા હેતુથી, કેટલાક સંસ્કૃત શ્લોકોના અર્થ આપેલા છે, અને તેની કંઈક અગત્ય પણ છે એમ માફ માનવું છે. પુસ્તકમાં ઘણે સ્થળે રસના, અર્થના અથવા વાણીના દોષો પણ આવી ગયા હશે, જેને માટે હું ક્ષમા ચાચું છું.

અંતમાં માત્ર એકજ બાબતનો ખુલાસો કરવાનો છે, તે એ છે કે, આ પુસ્તક મેં આશરે એક વર્ષ ઉપર રચ્યું હતું, પણ કેટલાંક કારણને લીધે તેને જલદીથી છપાવવાનું બની શક્યું નહિ, પરંતુ કેટલાક સ્નેહીઓના, આ પુસ્તકને જેમ બને તેમ જલદીથી બહાર પાડવાના આગ્રહને વશ થઈ અંતે આ ગ્રંથને બે ભાગમાં બહેંચી નાખવાનું મેં યોગ્ય ધાર્યું, અને તદાનુસાર આ પ્રથમ ભાગ જનસમાજ સમક્ષ રજુ કરતાં મને આજે અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ પુસ્તક પ્રકટ કરવામાં પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ મહને જે સાનુકુળતાઓ પ્રાપ્ત કરાવી છે, તથા તેને રચવામાં મહેં કેટલાંક પુસ્તકોની જુજ મદદ લીધી છે તેને માટે તે ગ્રંથકર્તાઓનો હું અત્રે ઉપકાર માનું છું.

આવી જાતનું પુસ્તક મહારા ધારવા પ્રમાણે ગુજરાતીમાં આ પ્રથમજ છે વળી—હું કાંઈ સમર્થ લેખક નથી, અને હું લેખકનો દાવો પણ ધરાવતો નથી; આ મહારી પ્રથમ જ કૃતી છે—માટે તેમાં ખામીઓ તો હશેજ તેને માટે સુજ્ઞ વાચકવૃન્દ તરફથી માફી મળવાની આશા રાખું છું, અને જો જનસમાજને આ પુસ્તક યત્કિંચિત્ પણ રૂચિર થઈ પડશે તો તે લખવાનો મારો હેતુ હું ઘણે દરજ્જે સફળ થયો સમજીશ.

જન્માષ્ટમી, સં. ૧૯૭૩. }
કાલબાદેવી, મુંબઈ. }

પ્રકટ કર્તા.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ હું.	ભારતવર્ષની પ્રાચીન તથા અર્વાચીન સ્થિતિ ...	૧
૨ જું.	લૈરવસેન	૫
૩ જું.	નવીન રંગમાં	૮
૪ થું.	ભાગ્યાધિન	૧૨
૫ મું.	મદ્વિહારી માનુની	૧૫
૬ કું.	શશિકળા કોણ ?	૨૨
૭ મું.	ઉદ્ધાર	૨૮
૮ મું.	શશિકળાની ચિકિત્સા	૩૨
૯ મું.	કામવિહાર	૩૬
૧૦ મું.	કોઠવિજય અને કોઠશાસ્ત્રનું કથન	૫૦
૧૧ મું.	(૧) નાયિકાભેદ	૫૪
	(૨) પદ્મિની લક્ષણ	૫૪
	(૩) ચિત્રિણી લક્ષણ	૫૭
	(૪) શંખિની લક્ષણ	૫૮
	(૫) હસ્તિની લક્ષણ	૫૯
	(૬) સ્ત્રીભક્તિ ચતુષ્ટય લક્ષણ	૬૦
	(૭) પુરુષભક્તિભેદ	૬૦
	(૮) શશપુરુષ લક્ષણ... ..	૬૦
	(૯) મૃગપુરુષ લક્ષણ... ..	૬૧
	(૧૦) વૃષપુરુષ લક્ષણ	૬૨
	(૧૧) અશ્વપુરુષ લક્ષણ... ..	૬૨

૧૨ મું.	નાયિકા અવસ્થા ગુણવર્ણન ...	...	...	૬૩
	પુરૂષ અવસ્થા ગુણવર્ણન ...	...	...	૬૪
૧૩ મું.	અન્ય નાયિકા ભેદ ...	...	...	૬૫
૧૪ મું.	નાયિકા શુભ લક્ષણ... ...	...	...	૭૩
	સૌભાગ્યવતી ,, ...	...	...	૭૩
	પુત્રવતી ,, ...	...	...	૭૩
	ઉત્તમ નાયિકા ,, ...	...	...	૭૪
	નિર્લજ્જ સ્ત્રી ,, ...	...	...	૭૪
	સ્વામિ પ્રત્યે અપ્રીતિવાળી સ્ત્રી લક્ષણ વર્ણન ...	...	...	૭૪
	કેવા લક્ષણવાળી સ્ત્રી સાથે ખ્યાર કરવો નહિ ? ...	...	...	૭૫
	નાયિકા ગુણવર્ણન ...	...	...	૭૫
	નાયિકા વશીકરણ વિધિ ...	...	...	૭૬
	સ્ત્રી આભુષણ ...	...	...	૭૬
૧૫ મું.	સ્ત્રી પુરૂષ યોગવિચાર ...	...	...	૭૭
	સમરતિ-ઉચ્ચરતિ-નીચરતિ ઉદાહરણ... ...	...	...	૭૮
	કામદેવને રહેવાના સ્થાનો ...	...	...	૭૮
	નાયિકા સહવાસ સમય ...	...	...	૮૦
	ચુંબન સ્થાન વર્ણન... ...	...	...	૮૧
	ચુંબન પ્રકાર ...	...	...	૮૧
૧૬ મું.	હાવભાવ નીરુપણ ...	...	...	૮૨
	પ્રેમચેષ્ટા ...	...	...	૮૪
	કામાતુર નાયિકા લક્ષણ ...	...	...	૮૫
૧૭ મું.	કામની દશ દશા ...	...	...	૮૬

x

x

x

ઉપસંહાર ...	...	...	...	૮૬
-------------	-----	-----	-----	----

THE FINE PAINTING WORKS.

Kalbadevi Road—BOMBAY.

**Signboard, Dramatic Scenery & Picture
Painters.**

Colours, Paints, Varnishes & other painting materials Suppliers.

ધી ફાઈન પેન્ટીંગ વર્ક્સ.

માલિક—પેન્ટર ડી. ડી. ઠક્કર.

કાલબાદેવી રોડ—મુંબઈ.

નામના પાટીઆં, નાટકની સીનસીનેરી તથા પેન્ટીંગને લગતું સર્વે કામ કરનારાઓ.

(રંગ, તેલ, વારનીશ તથા તેને લગતો સર્વે સામાન છુટક તથા જથ્થાબંધ મારકીટ ભાવે પુરો પાડીશું.)

બહારગામના ઓર્ડરો ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

એક વખત ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરો. ઓર્ડરની સાથે એક-તૃતીઆંશ કેશ ડીપોઝીટ લેવામાં આવે છે.

થોડા વખતમાં છપાઈ બહાર પડશે ! ! !

કોકશાસ્ત્ર

યાને

વિહાર વાટિકા

(દ્વિતીય ભાગ.)

(આ પુસ્તકમાં અનેક ઉપયોગી, વ્યવહારિક, ધાર્મિક, વૈદકશાસ્ત્ર, રતિશાસ્ત્ર આદિ વિષયોથી ભરપુર—કોકશાસ્ત્રનો ઉત્તમોત્તમ ગ્રંથ—ઉત્તમ થવાની ઇચ્છા રાખનાર દરેક મનુષ્યે આ પુસ્તક અવશ્ય પોતાની પાસે રાખવું જોઈએ.)

નામ નોંધાવો !

અગાઉથી ગ્રાહક થનાર પાસેથી કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

પાછળથી રૂ. ૧-૪-૦

(પોસ્ટેજ બુદ્ધ.)

મળવાનું ઠેકાણું—

દયાલજી દેવજી ઠક્કર.

કાલબાદેવી રોડ—મુંબઈ.

કોકશાસ્ત્ર યાને વિહાર વાટિકા.

॥ ૐ ॥

સ્વર્ગસ્થિતેઃ સકલ દેવૈરર્ચિમાનેઃ ।

ગંગાજલૈરભિનવૈઃ સુરપુષ્પ પુંજૈઃ ॥

ગંધોત્કટૈર્નિગમ મંત્ર સર્માર્ચિતંયત્ ।

શ્રી ઉમાપતિ ચરણં શરણં વ્રજામિ ॥ ૧ ॥

(ભાવાર્થ—સ્વર્ગમાં રહેલા સઘળા ઉત્તમ દેવો જેના ચરણ કમળને નિરભિમાનપણે ગંગાજળથી અને નવાં શ્રેષ્ઠ મુગંધીદાર પુષ્પના સમૂહવડે તથા વેદના મંત્રોવડે પૂજન અર્ચન કરે છે એવા શ્રી ઉમાપતિ મહાદેવના ચરણને હું શરણે જાઉં છું.)

પ્રકરણ ૧ હું.

ભારતવર્ષની પ્રાચીન

તથા અર્વાચીન સ્થિતિ.

આર્યશાસ્ત્રોનાં વિહંગાવલોકન કરતાં જણાયછે કે ભારત-વર્ષ એક સમયે મૃત્યુલોકમાં નંદન વન સમાન હતો. વિદ્યુત

કળા, કાશ્યપ, ધન, ધાન્ય, સ્મૃત્તિ અને નીતિરીતીમાં આર્યાવૃત્ત વિશ્વમાં સર્વોપરિ હોવાનો હાવો ખરાવતો હતો. રામ, કૃષ્ણ, ભીષ્મ, અર્જુન, હરિશ્ચંદ્ર તથા વિક્રમ સમાન મહાન પ્રતાપી નરેશોના ઉદ્ધામ ચારિત્ર્યો પ્રહુદારણ્યકોપનિષદમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. સીતા, દ્રૌપદી, તારા, દમયંતી, અરુન્ધતી, સાવિત્રી તથા અનુ-મુયા વિગેરે સતીઓ ભારતવર્ષમાંજ જીવન વ્યતીત કરી ગયેલ છે. વળી વિશ્વામિત્ર, વાલ્મિકિ, વ્યાસ, પાણિની, ભવભુતી કાલીદાસ, બાણ અને ભારવિ આદિ મહાન ઋષીમુનીઓ તથા કવિઓ પણ આર્યાવૃત્તની ભુમીને દિપાવી ગયા છે, કે જેઓના પ્રભાવથી પૂર્વાભૂત ભારતવાસીઓ વિશ્વવંદનીય થયા હતા । સ્વર્ગના દેવતાઓપણ કહે છે કે:—“અમારાં સત્કર્મો કંઈ અવશેષ રહ્યાં હોય તો અમારો ભારતવર્ષમાં સ્મૃતિમાનૂ જન્મ થાઓ ! કે જે ભારતવર્ષમાંજ અનેક મનુષ્યો પરોપકાર અને પરમાર્થની સિદ્ધિ અદ્યાયુષમાંજ મેળવે છે !

એડમંડબર્ક આદિ પાશ્ચાત્ય શ્રેષ્ઠ વક્તાઓએ પાર્લામેન્ટમાં મુકતકંઠે ભારતવર્ષની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું છે કે, “આપણે અંગ્રેજો જ્યારે રાજ્યનીતિનું નામ પણ જાણતા નહતા ત્યારે સમગ્ર પૃથ્વીમાં ભારતવર્ષની પ્રજા રાજ્યનીતિ અને રાજ્ય પ્રભવમાં સર્વોપરી હતી.”

ભારત વર્ષનાં મહિમા અને તેના પ્રાચીન ગૌરવ માટે

તથા વર્તમાન સત્તાશક્તી લોકવ્યવસ્થાની સંસ્થાઓના મૂળ
કેતુઓ માટે ઘણું જ માન આ લેખકના અંતઃકરણમાં છે !
તો પણ ભારતવર્ષવાસીઓની હાલની અવનતિના કારણોની
સમાલોચના કરવામાં જે જરીકપણ શિથિલતા વાપરવામાં
આવે તો તે મહા પાતક છે.

ભારતવર્ષનો મહિમા અધ્યાત્મવિધાની પુરેપૂરી ખીલ-
વણી માટેજ આખી દુનિયામાં જાણીતો છે, પણ તે અધ્યાત્મ-
વિધાની પુરેપૂરી ખીલવણી થયા પછી અને તે વિદ્યાથી પ્રાપ્ત
થએલા અધ્યાત્મ જીવની સમગ્ર સંપત્તિ આખા દેશમાં વ્યાપી
ગયા પછી, જે પ્રમાદનો પ્રવેશ શાંતિના આકારમાં થવા
માંડયો, તેની સામે ભારતવર્ષવાસીઓ જોઈએ તેટલા સાવધ
રહી શક્યા નહિ. આવો પતનનો આરંભ તે મનુષ્ય જાતિને
વારસામાં ઉતરી આવેલા સ્વભાવને અનુસરીનેજ હતો. સર્વજ્ઞ
મહર્ષિઓએ આવા પતનની સામે પાણી પહેલાં પાળ બાંધ-
વાની કાંઈ બાકી રાખી નહોતી. પણ શ્રમવિમુખ પ્રજા અના-
યાસ કૃળને ઇચ્છનાર હોવાથી દેશમાં ફેલાઈ રહેલી અધ્યાત્મ
સંપત્તિને તેઓ ખાઈ જવા લાગ્યા. તે અધ્યાત્મ સંપત્તિ અપુટ
છે, તે છતાં પણ તેને પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રયાસ કરવાનો છે,
તેનો ત્યાગ કરી અનાયાસે અથવા વિના પ્રયાસેજ બધું સિદ્ધ
કરવાની લાલસામાં સંકલ્પવિધાનો અયોગ્ય આશ્રય આ દેશ
ના લોકોએ લેવા માંડયો. પરિણામ એ આવ્યું કે જ્યાં લગી

આ દેશમાં કર્મ અને ઉપાસનાના અખાડામાં કસાયલા, સાચા અધ્યાત્મવિદ્યા કુશલ યોગીયો થતા ગયા ત્યાં લગી તો દેશની સ્થિતી કાંઈક ઠીક રહી, પણ તકલ્લેદી જ્ઞાનનિષ્ઠા પ્રત્યે અજ્ઞાત માણસોની રૂચી વધતી જતી હોવાથી કર્મ અને ઉપાસનાના અખાડા સુના પડ્યા. અંતે “વિવેકબ્રજનાં ભવતિ વિનિષ્ઠાતઃ શતમુખઃ” એ પ્રમાણે તેઓનું ઠેઠ અધઃપતન થયું, અને વર્તમાન કાળની શોચનીય અવસ્થા તથા પરાધીનપણું ભારતવર્ષના ભાગ્યમાં લખાયલું રહ્યું.

ભારતવર્ષનું પ્રાચીન ગૌરવ પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયે સત્સંસ્કારી મનુષ્યોએ બુદ્ધિસન્મુખજ લાવી મુક્યા છે તે આચારમાં મુકવા તે આપણું કર્તવ્ય છે. પરંતુ અત્રે કહેવાની જરૂર છે કે,—“ભારતવર્ષીય યુવકો જ્યાં સુધી શારીરીક બાબતમાં પરીપૂર્ણ ધ્યાન આપશે નહિ ત્યાંસુધી આર્યાવૃત્તની ઉન્નતિની આશા રાખવી એ આશા “આકાશ કુસુમવત્ છે.”

આ “કૌકશાસ્ત્ર” યાને “વિહારવાટિકા” એજ ઉદ્દેશપર રચવામાં આવ્યું છે. આ વિષય મહાન્ ગહન છે. અને તેનું મનન કરી તે પ્રમાણે જીવન ગાળનાર નર નારી આં લોકમાં સુખી થઈ તેની લવિષ્યની પ્રજાને તાંદુરસ્તીનો અમુલ્ય વારસો ખક્ષી જાય છે. માટે અમે ભારતવર્ષવાસીઓને આ પુસ્તક અથેતિ વાંચી તે પ્રમાણે વર્તન કરવાની વિનંતી કરી આપણી વાર્તાને આગળ રજુ કરીશું તો તે અસ્થાને નહીં ગણાય!

પ્રકરણ ૨ જી.

“લૈરવસેન.”

ગ્રીષ્મ ઋતુની એક સુંદર સહવારે બ્રહ્મપુત્રા નદીના તટપર આવેલા લૈરવદુર્ગ નગરનો દેખાવ મનુષ્યના હૃદયને મોહ પમાડે તેવો હતો. શહેરની રચના ઇંદ્રિપુરીને પણ લબ્ધવે તેવી હતી. શહેરના મધ્ય ભાગમાં વિશાળ રાજગઢ આવેલો હતો, અને તેના પશ્ચિમ ભાગમાં સુશોભિત રાજમંદિર હતું, જેમાં નકશી કામથી અલંકૃત અનેક સુંદર ઓરડાઓ હતા. રાજમંદિરની સામે વિવિધ પુષ્પલતાઓથી સુવાસ પ્રસરાવતો એક સુંદર “પુષ્પોદ્યાન” આવેલો હતો. જેમાં ઉષ્ણકાળની ગરમીને હરી લેનારા અનેક કુવારાઓ મોતીશેરો જેવી ધવલ જલધારાઓ વિસ્તારી આદ્હાદ આપતા. રાજમંદિર પાસે પ્રધાનમંદિર, ન્યાયમંદિર અને લક્ષ્મી મંદિર હતાં. સામેના ભાગમાં ગજશાળા અને હયશાળાઓ હતી, તેમાં હાથીઓ જીલતા, ને અશ્વો હુણ્ણહુણ્ણતા. આ તમામ ને ફરતો ઉંચો રાજગઢ હતો, જેમાં પ્રવેશ કરવાનો એક મોટો દરવાજો હતો; એ દરવાજામાં રાત્રિ દિવસ સંત્રીઓ હથીયાર ઝાલી પહેરો ભર્યા કરતા.

રાજગઢની ચારે બાજુ સરિયામ રાજમાર્ગ હતો, ને તે પછી ચો તરફ જુદી જુદી પોળો અને ચોટાં હતાં. શહેરની

આસપાસ વનસ્પતિનાં લીલાં કંબર જેવાં વનોનાં વનો આવી રહેલાં હોવાથી તે શહેર પોપટના ટાળામાં બણે કોઈ રાજહંસ બેઠો હોય તેવો ભાસ કરાવતો.

આપણી વાર્તાના સમયમાં આ નગરીમાં ભૈરવસેન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે સર્વ શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ તથા કોકશાસ્ત્રમાં અજીત હતો, તેની માનસીક પ્રકૃતિ જેવી તેજસ્વી ને ક્ષાત્રશાયી બરેલી હતી, તેવીજ તેની શારીરિક સંપત્તિ પણ સૌંદર્યપૂર્ણ હતી એનો શરીરનો બાંધો કદાવર અને ઉંચો હતો, એનો વર્ણ શુદ્ધ કાંચન સમાન હતો, મુખકમલ અત્યંત મનોહર હતું, છતાં રાજપ્રતાપથી જોનારને તેજમાં આંજી આધીન બનાવે તેવું હતું. લલાટ ભવ્ય અને વિશાળ હતું. લોચનો શ્યામ છતાં તેમાં લાલ રેખાઓ તેની વિરતાની પ્રતીતિ કરાવતાં. તેની લુબાઓ ગોઠણે અડ તેટલી લાંબી હતી.

તેને એકસો વજીર હતા, જેમાં આઠ મુખ્ય ગણાતા હતા. તેમના નામો અનુક્રમે—પ્રિયકર, વિશ્વકર, કામસેન, વિજયસેન, યક્ષદેવ, કૌકદેવ, કામસમુહ અને રત્નાકર હતાં, જેમાં કૌકદેવ મુખ્ય અને વિશેષ માન પ્રિય હતો.

રાજાને સાતસો રાણીઓ હતી જેમાં સાતને પટરાણી-પદથી વિભુશીત કરવામાં આવી હતી. જેઓપણ સૌંદર્યનો ભંડાર તથા શૃંગારરસમાં નિપુણ હતી. પ્રધાન ઉપર સઘળો

રાજ્યભાર છોડીને યૌવનસુખ અનુભવવામાં ભૈરવસેન રાજા પોતાનો ઘણો વખત ગુમાવતો.

એક દિવસ કમળને પ્રકુલ કરનાર ભગવાન્ સૂર્યદેવતા ઉદય પામ્યા પછી રાજા ભૈરવસેન હરબાર ભરી બેઠો હતો. હરબારીઓ, કારભારીઓ, ભાયાતો, માંડળીક રાજાઓ અને સર્વ શાસકમાં નિપુણ ગણાતા મહાન્ પુરૂષો તથા કવિઓ સલાના સ્થાનને શોભાવી રહ્યા હતા. ભાટ ચારણ વિગેરે બંદિજનો રાજાના મુકતકંઠે યશોગાન ગાઈ રહ્યા હતા. એવામાં એકાએક રાજા ભૈરવસેનને પૂર્વસ્મરણ થવાથી તેણે પોતાના માનીતા અને મુખ્ય પ્રધાન કોકદેવ તરફ કંઈ કહેવાની ઇચ્છાથી પોતાની દૃષ્ટી ફેરવી, જે ભેતાંજ કોકદેવે પોતાના સ્થાન ઉપરથી ઉભા થઈ રાજાને નમન કર્યું, અને બોલ્યો કે, હે શુપાળ ! આપની આ સેવક પ્રત્યે શી આજ્ઞા છે ? રાજા તેને સંબોધી બોલ્યો કે, “પ્રીય સચિવ, તમે શ્રી જાતીના ગુણદોષ તથા તેમના જાતિભેદની પરીક્ષામાં પ્રવીણ છો, વળી તમે કોકશાસ્ત્રનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવો છો, માટે તમે પાંચ લક્ષ મુવર્ણ મોહરો લઈ દેશાટન કરવા જાઓ, અને ત્યાંથી એક સર્વગુણ સંપન્ન, કામશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ, શોડશીમવર્ષી રમણી રત્નને શોધી લાવો, વળી તે રમણી સર્વાંગ કુમારીકા હોવી જોઈએ, આ કાર્યને માટે તમે આજેજ પ્રયાણની તૈયારી કરો, અને આજ્ઞાનુસાર કાર્ય બજાવી તુરત પાછા આવો.”

આવી રીતે વાત ચાલતી હતી, તેવામાં મધ્યાહ્નકાળનો શંખ-
નાદ થયો અને સૂર્ય આકાશના મધ્ય ભાગમાં આવી પહોંચ્યો.
શંખનાદ સાંભળીને, લોજન કરવાનો સમય થયો એમ જાણી
સર્વ રાજમહાળને વિસર્જન કરીને રાજા બૈરવસેન સભા-
સ્થાનમાંથી ઉઠ્યો.

પ્રકરણ ૩ જી.

“નવીન રંગમાં”

જાત પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે સુસાક્ષરીમાં ઉપ-
યોગી સર્વ વસ્તુની તૈયારી કરી બીજે દિવસે સહવારમાં
પુનઃ મુહુર્ત જોઈ આપણી વાર્તાના નાયક કોકદેવે પ્રયાણ કર્યું.

ત્રીશેક વર્ષનો ખુબસુરત અને યુવાન કોકદેવ પોતાના
માણીદાર અશ્વ ઉપર સ્વાર થઈને શહેરના દરવાજામાંથી બહાર
નીકળ્યો ત્યારે હજી સૂર્યોદય થયો ન હોતો, તો પણ અરૂણના
પ્રકાશથી દિશાઓ પ્રકાશમાન હતી. તેની સાથે કોઈપણ
સેવક નહોતો તેથી અજાણ્યા મનુષ્યને તેને ઓળખવાનું
સાધન ન હોતું, તથાપિ તેની બધી આકૃતિ અને તેના પાણી-
દાર અશ્વ ઉપરથી તે કોઈ રાજપુત્ર હોય એમ સ્પષ્ટ
સમજાતું હતું.

મુસાફરી કરતાં કરતાં તેને છ માસ વીતી ગયા, અને તે ઉત્તર, પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ દિશામાં સર્વ પ્રદેશ શોધી વળ્યો તથાપિ એકપણ મનમોહક સર્વાંગ સુંદરી તેના જોવામાં આવી નહીં. અંતે તેણે વિચાર કર્યો કે જ્યાંસુધી રાજની આજ્ઞા પરીપૂર્ણ થાય નહિ ત્યાંસુધી ભૈરવદ્વર્ગમાં પાછા જવું મને ઉચિત નથી. આ પ્રમાણે તર્કવિતર્ક કરતો તે પુર્વ દિશામાં આગળ ચાલ્યો.

મજ્જલ દર મજ્જલ કાપતાં કાપતાં એક દિવસ જ્યારે પ્રીતિયુક્ત કમલિનીનો સમાગમ ન થવાથી અંતાપ પામીને ભગવાન સૂર્યનારાયણ અસ્ત થયા, અને પોતાની અધિક કાંતિથી શોભતો ચંદ્રમા, નક્ષત્રોના સમાગમનું સુખ ભોગવવા લાગ્યો, અને જ્યારે ચોખ્ખી રાત પડી, ત્યારે કોકદેવ સૌરાષ્ટ્ર દેશના એક વિખ્યાત શહેરના પાધરે આવી પહોંચ્યો. શહેરમાં આવી એક માલણને ત્યાં પોતાનો મુકામ કર્યો. બીજે દિવસે તે શહેર જોવા નીકળી પડ્યો, શહેરની રચના જોઇ તે ઘણુંજ ખુશી થયો, અને થોડા દિવસ ત્યાંજ વિશ્રાંતિ લેવાને નિશ્ચય કર્યો,

એક દિવસ સંધ્યાસમયે કોકદેવ શહેરના એક એકાંત ભાગમાં ચાલ્યો જતો હતો, એટલામાં તેણે પોતાની જાંઘ-ગીમાં કદીપણ નિહાળેલી નહી હોય એવી એક નવયૌવનાને

માર્ગમાંથી ઉતાવળે ચાલી જતી જોઈ. જેને જોઈ તે મુગ્ધજ
 થઈ ગયો. અને તે પોતે જાગે છે, કે સ્વપ્નમાં છે, તેનું પશ્ચ
 તેને વિસ્મરણ થઈ ગયું! તેને લાગ્યું કે, “આતે કોઈ થેય
 મંડળમાંથી અપ્સરા ઉતરી આવી છે કે સાગર મંથન કરી
 કાઢેલી સાક્ષાત્ રમાજ મને દર્શન દેવાને આહ્વાન આપેલી છે?”
 એના ગૌર શરીરની કાંતિ, એનો સુંદર સ્યામ કેશકલાપ,
 સ્વચ્છ સરોવરમાં ખીલેલા કમળ જેવું એનું મનોહર વદન,
 એના લાંબા શ્યામ શવલ લોચનો, લોચનો ઉપર વજ્રવેલી
 કામના ધનુષ્ય જેવી એની શ્યામ ભકુટિ, પાકાં બિલ્વફલ સમા
 લાલાશ ભરેલો એનો અધરોષ્ટ, એનું મનોહર ચિષ્મક, એના
 માંસલ કરકમલો, શિરીષના કુસુમ જેવી એની અંગુલીઓ,
 કામદેવના વિજય દુહ્નલી જેવા એના ઉન્નતપીન સ્તનયુગલો,
 એનો કેશરી સમાન કટિભાગ, એના લાવણ્ય ભરિત વિપુલ
 નિતમ્બો, અને કદલી સ્તંભ સમાન જંગાયુગલો. એ તમામ
 સૂક્ષ્મ રીતે જોતાં આપણે મહાકવિ કાલિદાસના શબ્દોમાંજ
 કહેવું પડે કે,—ભત્વાઃ સર્ગ વિદ્યો પ્રજાપતિરભૂમાસોનુ પુષ્પાકરઃ (વિક્રમો-
 વંશી ૧-૧૦) આ શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે આ રમણીને રચવાને
 કાંતો વસંતઋતુ, કાંતો ચંદ્રમા ને કાંતો કામદેવ પોતેજ
 પ્રજાપતી બન્યા હશે. વિરાગી બ્રહ્માની તો આ બનાવટજ ન
 હોય. આ પ્રમાણે તે વિચારમાંજ હતો, એટલામાં તો તે બાલ
 ત્યાંથી વિજળીના વેગે ચાલી ગઈ.

ઉપર વર્ણવેલી કન્યાને જોયા પછી કોકદેવ સદા ચિંતા-
ગ્રસ્ત દેખાય છે. હવે તે નથી પહેલાંના જેવો હસ્તોડે નથી
ઉલ્લાસમાં દેખાતો, તેમ નથી નિદ્રા લેતો. તેનું શરીર દહાડે
દહાડે દુબળું થતું જાય છે. ઉદાસ મને તે એકાંતમાં બેસી
કાંઈ ગણગણા કરે છે અથવા તો શુન્યચિત્તે ઉંચે આકાશમાં
નિહાળી રહે છે. પ્રેમની મુઝવણ કેવી હોય છે, તે તમે કદી
અનુભવ્યું હોય, તો નીચેના થોડા શબ્દોમાં પણ તમે
બધું સમજી શકશો:—

“ અરે રે ! યોગ થાશેમાં, થયો તો રનેહુ જામો ના !
મૃદુથી પ્રેમી જીપરવા યા બેદરકાર જડાશેમાં !
અજાયબ રનેહુના રસ્તા ! અજાયબ ગાંઠ પ્રેમીની !
ખુમારીને ખુવારી છે, અજાયબ પ્રેમની મસ્તી ! ”

(કલાપી)

કોકદેવને ઉદાસ રહેતો તથા દહાડે દહાડે દુબળો થતો
જોઈને એક દિવસે માલણે તેને પુછ્યું કે:—“ તમને શું દુઃખ
છે ! ” આ સાંભળી કોકદેવે વાતને ઉડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ
આખરે બહુ આગ્રહ થવાથી તેણે માલણને સર્વ હકીકત
નીવેદન કરી.

કોકદેવની આ વાત સાંભળીને માલણના આશ્ચર્યનો
પાર રહ્યો નહિ. પણ તે મહા ચતુર હોવાથી તેણે કોકદેવને
ધીરજ આપી અને કહ્યું કે, “ તમે ચિંતા ન કરો, ” તમારું

આ કામ હું ત્રણ દિવસમાં નિર્વિધે પાર પાડીશ. પછી અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ વાપરી માલણે પેલી બાલિકા કે જેનું નામ કૌમુદી હતું, તેના કેકેદેવ સાથે ગાંધર્વલગ્ન કરાવી આપ્યા.

પ્રિય વાચક ! કેકેદેવને અત્યારે અહીંજ રતિસુખ ભોગવતો મુકી હવે તારી દષ્ટિ ભૈરવદુર્ગ તરફ દોડાવ !

પ્રકરણ ૪ થું.

“ભાગ્યાધિન.”

ઉગ્રકાળ વિકાળની પાંખ ઉઠ્યને અસ્ત,
તેમાં આવી જાય છે નિશ્ચય વસ્તુ સમસ્ત.

(કુસુમાવલી)

પ્રાચીન કાળના તત્વજ્ઞાની ઋષિઓએ “સમય” ને સૃષ્ટિના કારણરૂપ પરમેશ્વર કહ્યો છે. દરરોજના સૂર્યના ઉદયાસ્ત સાથે દરેક વસ્તુ અને વ્યક્તિ અદૃશ્ય રીતે પોતાના વિનાશ તરફ ધસડાતી જાય છે. “ફેરફાર” એ કાળનું પરિણામ છે. એક કાળે જેમની દુનિયામાં વાહવાહ કહેવાતી હતી તે મનુષ્યોનાં નામ સુધ્ધાં જણાતા નથી, અરે! એટલુંજ નહીં, પણ

જેના વિષે લોકોમાં રસભરી અદ્ભુત વાર્તાઓ થાય છે, તે સ્થાનોનું નામનિશાન પણ શોધ્યું જડતું નથી. ત્યારે એ સર્વ ક્યાં ગયું ? એ સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થાય છે. તેનો ઉત્તર એજ છે કે, “કાળના મુખમાં !” એજ મહાકાળ તે પરમેશ્વર. તેજ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયનું કારણ છે, તેને સર્વથા નમસ્કાર છે. વંદે મહાકાલં મહાસુરેશમ્ ।

ભૈરવસેન રાજના રાજ્ય દરબારમાં કોકદેવનું અતિશય માન હતું, રાજાની તેના ઉપર સંપૂર્ણ પ્રીતિ હતી, અને તેથી દરબારીઓ તથા પ્રજા જનોપણ કોકદેવને અત્યંત માન આપતા હતા.

હવે ઘણા વર્ષ વીતી ગયા છતાં ભૈરવદુર્ગમાં કોકદેવના સમાચાર આગ્યા નહિ તે જાણી પીડા પામતા ભૈરવસેનની ચિંતાનો પાર રહ્યો નહી. કોકદેવને શું થયું હશે ? અઘાપી પર્યંત શું તેને કોઈ કન્યા હાથ નહિ આવી હોય ! અથવા તો કોઈ મનોહારિણીએ તેને ફસાવ્યો તો નહિ હોય ? એવા એવા અનેક તર્ક વિતર્કમાં રાજા ડુબી ગયો હતો.

એક દિવસ ભોજન કરી રહ્યા પછી રાજા જ્યારે એક મનોહર મરકતમણિના આસન ઉપર બેઠો હતો ત્યારે એકાએક એક ભાટે આવી રાજાને ખબર આપ્યા કે, હે રાજા ! આપના

પ્રધાન કૌકદેવને મેં સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં નજરે નજર જોયા છે, અને હું ત્યાંથીજ આવું છું. કૌકદેવે ત્યાં એક લાવણ્યમયી લલના સાથે લગ્ન કર્યા છે, અને પોતાના દીવસો એશઆરામ માં વિતાડે છે. આ સાંભળતાં રાજના કોધનો પાર રહ્યો નહીં, તેની આંખો કોધથી લાલ ચોળ થઈ અને તેમાંથી અગ્નિ વરસવા લાગ્યો, અને તેણે તરતજ હુકમ કર્યો કે, જે કોઈપણ કૌકદેવને અહીં પકડી લાવશે તેને સવાલક્ષ સુવર્ણ મોહોરોનું ધન આપવામાં આવશે. એટલું કરી ન થોભતાં રાજાએ સેનાપતિને બોલાવી આજ્ઞા કરી કે તમે મોટું લશ્કર લઈ સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં જાઓ અને કૌકદેવને ખંદીવાન કરી લઈ આવો. પછી રાજા કાંઈક સ્વસ્થ થવાથી અંતઃપુરમાં ગયો.

થોડા દિવસ પછી એકસમયે રાજા ગ્રહપુત્રા નદીના તટ પર ફરતો હતો, ત્યાં ફરતાં ફરતાં તે રૂદ્રના સુત કાર્તિકેયના દેવાલય પાસે જઈ પહોંચ્યો. એવામાં વેગથી આવતા ધણાક ઘોડાઓ તેની નજરે પડ્યા. તે ઉતાવળેથી દોડતા, લેગા થઈ જતા, જુદા પડતા, પાસે આવતા, વિખરાઈ જતા, ઉત્સાહથી ચાલતા ધીમા પડતા, દોડી જતા હાર તોડી નાંખતા, દૂર સુધી આવવાનો ખેદ જણાવતા અને અતિશય દોડીને કોઈ ભારે કાર્ય પ્રસંગને સુચવતા હોય તેવા ઘોડાઓને જોઈને રાજા વિસ્મય પામ્યો. પછી એક સેવકને ખબર કાઢવા મોકલ્યો અને પોતે એ ખબર સાંભળવા સારૂ ભગવાન કાર્તિકેયના

મંદિરમાં જઈને ઉભો રહ્યો. ત્યાં ઉભા રહીને કુતુહલથી તે તરફ દૃષ્ટિ કરીને પાસે ઉભેલા એક રાજપુત્રને કહ્યું કે, જો પેલો સૌથી આગળ આવતો ઘોડેસ્વાર કે જેનું વહન મોરના પીછાંવાલી છત્રીથી ઢંકાઈ ગયું છે, તે મને તો આપણો સેનાપતિ હોય એમ લાગે છે. એવામાં ખબર કાઢવા મોકલેલા પુરૂષ પાસેથી તેણે સાંભળ્યું કે સેનાપતિ, કોકદેવને બંદીવાન કરીને લાવે છે. એટલામાં તો સેનાપતિ રાજાની પાસે આવી પહોંચ્યો અને પ્રણામ કરીને કહ્યું કે, રાજા! મહા મુશીબતે અમે કોકદેવને પકડી લાવ્યા છીએ. રાજાએ કોકદેવને જોતાં જ કહ્યું કે, એ રાજ્યદ્રોહીનું હું મુખ જોવા ઇચ્છતો નથી, એની સર્વ મીઠકત જપ્ત કરો અને એને કારાગૃહમાં લઈ જાઓ, આવતી કાલના દરબારમાં એનો ન્યાય થશે. એટલું કહી સંધ્યાસમય થઈ જવાથી રાજા ઘોડેસ્વાર થઈ મહેલમાં ગયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

મહાવિહારી માનુની

વિજયા દશમીના એક શુભ તહેવારે ભૈરવદુર્ગની શાલામાં અતૈલિક પરિવર્તન થયેલું જોવામાં આવે છે. અવનવા વસ્ત્રાશુષ્ણથી અલંકૃત થયેલા નગરજનો આનંદિત

અહેરે અહીં તહીં દોડ ધામ કરતા નજરે પડે છે. રાજ્યદરબાર પશ્ચ ઢાલ, મૃદંગ વિગેરે વાજાંત્રોના નાદથી ખળખળી રહ્યો હતો. સેનાપતિ, દરબારીઓ નગરજનો, રામજણીઓ વિગેરેથી સભાસ્થાન ચિકાર ભરાઈ ગયું હતું. ન્યાયસભામાં ઊંચી બેઠકપર સાક્ષાત્ ધર્મરાજના અવતાર જેવા ન્યાયાધીશો બેઠા હતા. દરબારી દિવાનખાનામાં તિલંગ, દ્રાવિડ અને સિંહલદ્વીપથી આવેલા સેવકોનાં ટોળેટોળાં રાજની રાહ બેતાં બહાર ઉભાં હતાં. તેઓનો દેખાવ રંગબેરંગી હતો. ક્ષત્રીય સામન્તમંડળ સભામાં બેઠું હતું. સભાગૃહની બહાર દરવાજાપર ઢંડઝાલીને પહેરોગીરો ઉભા હતા. ભાટચારણો ત્યાં કવિતો લલકારતા હતા. અને બિશુક સંન્યાસીઓની પણ ત્યાં ખોટ નહતી.

એટલામાં પ્રતિહારીની નેકી સંભળાઈ એટલે નૃપતિ આવાગમન થયું જાણી સર્વે પોતપોતાની પદવી અનુસાર બેસી ગયા. ભૈરવસેન રાજના સિંહાસનારૂઢ થતાં સુધી જયઘોષના પોકારો ચાલુ રહ્યા. વિજયા દશમીનો શુભ તહેવાર હોવાથી સભાનું સાધારણ કામકાજ ચાલ્યા પછી નૃપતિએ સભા વિસર્જન કરવાનો હુકમ કર્યો, એટલામાં પ્રતિહારીએ રાજ સન્મુખ આવી નમ્રતાથી કહ્યું કે, રાજન ! દક્ષિણ દીશાથી એક નવચૈાવના કુમારીકા આવેલી છે, અને તે આપ મહારાજધિરાજની સભામાં પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા માગે છે.

ઝોવી રીતે પ્રતિહારીના બોલી રહ્યા પછી રાજાએ
પણ આશ્ચર્ય ઉપજવાથી પાસે બેઠેલા સેનાપતિના મુખ તરફ
નજર ફેરવીને આજ્ઞા કરીકે, “એમાં શો દોષ છે, એને
અંદર આવવા દો”. રાજાની આજ્ઞા સાંભળીને પ્રતિહારીએ
તે નવયૌવના કુમારીકાને સભાગૃહમાં દાખલ કરી. સભામાં
પ્રવેશ થતાંજ તેના રૂપને જોઈને સર્વ દરબારીઓ દિગ્ભ્રમ
થઈ ગયા, અને આશ્ચર્ય સમુદ્રમાં ડુબી ગયા. તેની ઉંમર સોળ
સત્તર વર્ષની હોય એમ તેની યુવાવસ્થા ઉપરથી સ્પષ્ટ
દેખાતું હતું. તેના ચરણ બાજુ પરવાળાના રસની નદી વહેવડા
વતા હોય એવા જણાતા હતા. તેના નખ તારાઓના જેવા
ચળકતા હતા, અને તેણે પહેરેલા નુપૂરનાં કિરણોનો પ્રકાશ
પણ તેના શરીરના સ્વાભાવિક પ્રકાશમાં મળી જતો હતો.
મોટા નિતમ્બના ભારથી તેની જંઘાઓ થાકી ગઈ હોય એવી
લાગતી હતી. તેની કેડ બાજુ બ્રહ્મદેવના હાથથીજ
દબાઈ ગઈ હોય એમ ઘણીજ પાતળી હતી. નિતમ્બની

આસપાસ તેણે એક સુવર્ણમય કંદોરો પહેર્યો હતો.
ત્રણે લોક ઉપર મેળવેલા વિજયની ભણે કામદેવે કવિલ
લખી હોય ઝોવી એની રૂંવાટી શોભતી હતી. તેણે કાને
પહેરેલા અલંકારનું પ્રતિબિંબ તેના સ્તન ઉપર પડતું હતું.
લાવણ્યરૂપી નિર્મળ જળમાં ઉગેલા કમળના દંડ હોય એવા
એના સુંદર હાથ હતા. માણિક્યના બનાવેલાં સુંદર ઠંકણ તેણે

હસ્તમાં પહેર્માં હતા. તેના કંઠમાં એક અતિ પ્રકાશિત હાર હતો તે તેના સ્તન સુધી લટકતો હતો. તેના હોઠ પરવાળાના જેવા રાતા હતા. તેના ગુલાબી રંગના સ્વચ્છ ગાલ માણિક્ય ની છીપના સંપુટ જેવા ચોક્કસ હતા. અને તેની નાસિકા રતિતી વિષ્ણુના ગળ જેવી સુંદર આકારની હતી. એની આંખો ના ખુણા કાન સુધી પહોંચેલા અને રાતા થયેલા હતા. એનો કેશકલાપ કૃષ્ણ સર્પ સમાન શ્યામ તથા લંબ હતો. એવી રીતે સર્વના મનનું આકર્ષણ કરતી તે બાલિકા પોતાના તેજ, લાવણ્ય અને શૃંગારથી ચોલી રહી હતી. તેને જોતાંજ સભામાં સર્વ માંહે માંહે પૂછવા લાગ્યા કે, “એ કોણ છે? કોની પુત્રી છે? એનું શું નામ છે?” વિગેરે પ્રશ્નોથી સભાગૃહ ગાળ રહ્યું. સભામાં પ્રવેશતાંજ તે કુમારીકાએ પોતાના વસ્ત્રો કાઢી નાખ્યા, અને યુવાવસ્થાના મદમાં મદમસ્ત બનેલી, વિશ્વમાં પોતાને છતવાને કોઈ સમય નથી, એવું ગુમાન ધરતી રાજા સન્મુખ આવી ઉભી.

તેને જોઈ રાજા વિસ્મય પામ્યો અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “અહો! હું આજે આ શું જોઉં છું? હું આજે સ્વપ્નમાં છું, કે જાગૃત છું? અહો! પ્રભદેવે સઘળી રમણીયતાનો આ કેવો વિચિત્ર ભંડાર ઉપજાવ્યો છે? આજે મેં મનોહર વિષયોની સીમાનો છેડો જોયો, અને દર્શનીય વસ્તુઓની અંતભૂમી મેં આજેજ જોઈ. એવાને એવા

વિચારમાં રાજા પોતાના શરીરની શુષ્કિ ભૂલી ગયો. તેવામાં તે કન્યાએ જરા લચી પડતા કર્ણપદ્મવ રૂપી આભુષણ સહિત એક પ્રાઢ વનિતાની પેઠે તેને પ્રજ્ઞામ કર્યા અને કહ્યું કે, હે રાજનું ! આપ રાજ નીતિના પ્રયોગમાં કુશળ છો તથા સ્ત્રીઓ ના લક્ષણો સમજો છો. આખા ભુતળનું આપ એક રત્ન છો એવી આપની ખ્યાતિ સાંભળીને હું તમારી પાસે આવી છું, પરંતુ આપની સલામાં હું કેઈ પુરૂષ ભેટી નથી કે જે મને જીતવાને સમર્થ હોય ? મારો પ્રશ્ન એજ છેકે, જો કેઈપણ પુરૂષ આ સલામાં મને જીતવાને સામર્થ્યવાન હોય તે તૈયાર થઈ જાય, નહિતો હું જે માણું તે આપવું, એવું વચન આપો.

આ સાંભળી રાજા આશ્ચર્ય તથા ખેદથી વિચર્ય પામી પોતાની પાસે બેઠેલા પ્રહરપતિના જેવા નીતિશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ પ્રધાન સામે ભેઈ રહ્યા, સર્વ સમાપણ દિગ્મૂઢ થઈ ગઈ હોય એમ એક એકના સામું જોવા લાગી. આથી રાજાએજ તે કુમારીકાને પૂછ્યું કે, હે ? યૌવનના મદમાં મદમસ્ત બનેલી ખાલા, તું કેણુ છો? કયાંથી આવી છો? તારું શું નામ છે? તથા આવો અવિષ્ટ પ્રશ્ન પૂછવાનું શું કારણુ છે? વળી આ સલામાં એક પણ પુરૂષ નથી એમ તું શા ઉપરથી કહેછે?

રાજાનું આ બોલવું સાંભળીને તે કન્યાએ જરા હસ્તે મુખે રાજાને કહ્યું કે, " રાજનું ! આમાં વિચિત્ર શું છે ? ખીજી લોકિક વાર્તા તો આપ મારા કરતાં વધારે જણાછો, તો તમને

વધારે શું કહું ? શું આપની સલામાં કોઈ એવો પુરૂષ છે કે જે
મારા વિકારને વશ કરી શકશે ? મને કહો કે કોણ કોકશાસ્ત્ર
બળથી મારા મનને નિશ્ચિત કરી શકશે ?

તે કન્યાનું આવું બોલવું સાંભળીને રાજાએ તેને કહ્યું કે,
હે ? યૌવનમાં મદમસ્ત બનેલી બાલીકા! આ શબ્દો તું બોલતી
નથી પણ તારા અવળા ગૃહોજ બોલેછે, યુવાનીના વિલાસથી
આટલી બધી ઉન્મત્ત શું થઈ ગઈ છે ? અરે મોહાન્ધ ! તારી
મનોવૃત્તિઓ તારા કાનુમાં નથી એમ જણાયછે. અહો ! તું
આટલી બધી સુંદર દેખાય છે છતાં તારું આંતરિક બળ શુદ્ધ
નથી. કોઈ પ્રપંચી મનુષ્યની બળમાં તું કસાઈ હોય એમ
તો નથી ? નહીંતર આ પ્રશ્ન પૂછવાની તું કદાપિ હીંમત કરતે
નહિ. બ્રહ્માએ તને સુંદર રૂપની સાથે તં શક્તિ આપી હોય
એમ જણાતું નથી.

રાજાની આ વાત સાંભળીને તે કન્યા કે જેનું નામ
શશિકળા હતું તેના કોધનો પાર રહ્યો નહી. તેનાં રોમાંચ
ખડાં થયાં. તેના મુખ તરફ નિહાળતાં જે શ્વેત રંગના ચિન્હો
જેવામાં આવતાં હતાં તેને બદલે લાલાશે જગ્યા લીધી. રાજાના
તિરસ્કૃત કટાક્ષોએ તેના શરીરમાં અગ્નિરૂપે પ્રવેશ કર્યો. અને તે
રૂપગર્વિતા બાલિકાએ કહ્યું કે, હે રાજા ! આ કોકશાસ્ત્રના જ્ઞાતા
હશે એમ જે હું ધારતી હતી તે મારી ધારણા ખોટી પડીછે.

શ્રી જાતીને જીતવાને આપની સભામાં કોઇપણ “પુરુષ” હોય એમ હું જોતી નથી. ગાર્ગીએ મહાન પંડિતોની સભામાં વિજય મેળવ્યો હતો તે શું તમે જીતી ગયા? તેમ હું પણ મહાન ચક્રવર્તી ભુપાળો, વિદ્વાતાઇનો ખોટો આડંબર કરનારા અસંખ્ય વિદ્વાનો, શૃંગાર રસમાં નિપુણ વિલાસી યુવાનો વિગેરેના સહવાસમાં આવી છું, પણ હજી સુધી કોઇપણ મનુષ્યે મારી માગણીનો યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો નથી. આપને પણ ફરી ફરીને એજ પ્રશ્ન પુછું છું, માટે આપનાથી આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ન અપાયતો હું માશું તે મને આપો. હવે હું આ સભામાં રહેવા ઇચ્છતી નથી. જે પુષ્પમાં સુગંધ નથી, જે નદીમાં જલ નથી, તેમજ જે પુરુષમાં પુરુષાર્થ નથી તેમના સહવાસમાં રહેવું એ યોગ્ય નથી.

શશિકળાની આ વાત સાંભળીને રાજા શોક સમુદ્રમાં ડુબી ગયો. અને પોતાને ધર્મ સંકટમાં આવી પડેલો માનવા લાગ્યો. પરંતુ તેણે ધીરજ છોડી નહીં. તેણે તરતજ સેનાપતિ સમક્ષ જાહેર કર્યું કે, જે કોઇપણ આ મહોન્મત્ છઠેલી અબળાનો પરાજય કરશે તેને મારું અર્ધું રાજ્ય તથા દશલક્ષ સુવર્ણ મહેર બક્ષીસ આપવામાં આવશે, એવું સાંભળ્યા છતાં પણ સભામાંથી કે ઇપણ તે બાદીકાને જીતવાને તૈયાર નથી એવું જોઇ રાજાએ શહેરમાં દાંડી પીટાવી આ ઢંઢેરા જાહેર કરવાનો હુકમ કરી કચેરી બરખાસ્ત કરી તે અંતઃપુરમાં ગયો.

પ્રકરણ ૬ કું.

શશિકળા કેણુ ?

ભરતખંડમાં મુખ્ય ચોસઠ દેશ છે અને તેની સરહદને લગતા બીજા નાનાં નાનાં ઘણાં દેશો છે. તેમાં ગુજરાત દેશ ઘણો ફળદ્રુપ તથા શોભાવમાન છે. ત્યાં ઘણું કરીને વિવિધ જાતના લોકો વાસો કરી રહેલા છે. ધાન્ય, દાન, સમાન—સારી રીતે થાયછે, તેમજ સર્વે પ્રજા અનેક વેલવ ભોગવેછે. એવી રીતે જેનો સુજશ જગતને વિષે વિખ્યાત છે, જ્યાં ભક્તિ સહિત પરબ્રહ્મનું રૂડે પ્રકારે આરાધન થાયછે, તેવા ગુજર્જર દેશની પ્રજા અનુપમ અને સુખીછે. તેમાં વિલાસ પુરી નામની મ્હોટી નગરી આખા જગતનું તેજ રૂપ હોયની ? તેમ દેશના મધ્ય પ્રદેશમાં શોભાને આપેછે, ત્યાં જેનો કાલાન્તરે પશુ નાશ નથી એવું અચળ સુખ, વિધવિધ પ્રકારના ભોગ, વિલાસ અને સ્મૃધિથી ભરેલા છે. ત્યાં સૂર્યવંશી અતિ મેષ્ટ નૃપશિરોમણી વિલાસસેન રાજા રાજ કરેછે, જેને ઘણાં રાજાઓ હુમેશાં મસ્તક નમાવેછે, નવે ખંડમાં શત્રુઓને પરાજય પમાડી પોતાની કીર્તિ ફેલાવી છે, ને છત્રીશ કુળના રાજવંશીઓ શરણે આવી હુકમને અનુસરે છે. એક હજાર કોશના વિસ્તારમાં તેનો અમલ છે. સત્તર હજાર ગ્રામ સાથે, તેની સત્તા હેઠળ સૈન્યદળમાં બે લાખ ઘોડેસ્વાર છે અને

અસંખ્ય પેદલ આગામાં વર્તે છે. અસેં મહોન્મત્ત હસ્તિ-
ઓ છે. સુખચાલની સાથે જ હજાર સ્થ કુડી રહ્યા છે, જે
હજાર હુંડવી રાજદારે વાગે છે, અને રંગ ભરંગી તેટલાંજ
નિરક્ષન હારખંધ ફરકે છે. બાણથી યુક્ત સોળ હજાર ચોધા-
ઓ તેના સૈન્યમાં શોભે છે. એવો પૃથ્વીપર મહાપ્રતાપી વિલાસ-
સેન નરેન્દ્ર શત્રુને જીતીને પોતે શુરાતનથી અજીત કહેવાયે છે.
એ રાજની વિલાસપુરી નગરી, ધંદપુરીની પેઠે અતિ શોભે છે.
શહેરની પાસે ચોતરફ ઉદ્યાનો આવી રહેલાં છે. જ્યાં ફળ
ફુલ અને લત્તાઓ લચી રહ્યાં છે. તે જાણે વસંત ઋતુ ખીલી
હોયની એમ દેખાય છે. વૃક્ષે વૃક્ષે ભમરાઓ ગુંજારવ કરે છે,
આમ્રવક્ષ પર બેઠેલી અનેક કાચલો મધુર સ્વરથી પીયુષીયુ
પોકારે છે. તળાવ, નદીઓ, વાવ્ય અને પાણીથી ભરેલા
કુવાઓના પનઘટ ઉપર નગરની સ્ત્રીઓ ચકચકીત સુવર્ણ-
કળશથી જળ ભરતી જતી આવતી જણાય છે. ત્યાં ઉંચા
પ્રચંડ દેવાલયો ગગન સાથે વાત કરવાને અન્યોન્ય વાદ કરતા
હોય નહિ શું? તેમ જણાય છે. જ્યાં શુદ્ધ પ્રાણીઓ અનેક
ભેદથી શ્રુતી અને વેદોક્ત મંત્ર દ્વારા હાથ ભેડી ઇશ્વર સ્તુતિ
કરી રહ્યા છે. પહાડ સરખો ઉંચો કોટ નગરને શોભે છે.
બળવાનોનો નાશ કરનાર તીર્થાં બાણો તેના ધુરભેપર અલ્લી
રહેલાં છે, જેને દેખતાંજ ચુગલોના પ્રાણ છુટી જાય છે.

યુક્તિ પ્રમાણે ચો ઘટની પેઠે તે નગરીને ચોસરી બજાર

છે, જ્યાં ચોતરફનાં વેપારીઓ આવી, લાખો, કરોડો અને અખજોની આપલો કરેછે. તે બજારમાં વેપારની ધમાલ ચાલ-
વાથી લોકોની ભારે ગીરદી મચી રહી છે. રાજમહેલો અનુ-
યમ શોભી રહ્યાછે. તે મહેલમાં જાણે મયદાનવે સકલ પૃથ્વિનું
રૂપ આણી મુક્યું હોય નહીં? તેમ જણાયછે. વળી મહેલના
શિખરો ઉપર કનક કળશ ચળકે છે તે બીજું દેવરાજ હોય
નહિ? તેવી શોભાને આપેછે. વળી તેમાં વસનારી સ્ત્રીઓનું
રૂપ જોઈને દેવાંગનાઓ લલ્લ પામી સંતાઈ જાય છે આ
પ્રમાણે જગત્ વિખ્યાત વિલાસસેન રાજ અનેક પ્રકારના રાજ્ય
સુખને ભોગવેછે.

આ પ્રમાણે યૌવન સુખ અનુભવવામાં વિલાસસેન રાજાએ
પોતાનો ધણો વખત ગુમાવ્યો, પ્રાણી માત્રને ભોગવવાનાં સધળાં
સુખો તેણે ભોગવ્યાં, પણ પુત્રના સુખ દર્શનનો લાભ તે લઈ
શક્યો નહિ. જેમ જેમ યુવાવસ્થા જવા માંડી, તેમ તેમ તેના
મનોરથ નિષ્ફળ થવાથી તેને વાંઝિયાપણાનો મોટો સંતાપ
જધતો ગયો. વિષય સુખની ઠગ્ઠા ઉપરથી તેનું મન ઉઠી ગયું.
હજારો રાજાઓ તે રાજની આબુ બાબુએ હતા, તોપણ
સહાય વિનાનો હોય, છતી આંખે અંધ હોય, અને આખા
સુવનનો આધાર છતાં નિરાધાર હોય, એમ તે પોતે સંતાન
બજરનો હોવાથી પોતાને ધારવા લાગ્યો. આપણા શાસ્ત્રો
કહેછે કે, “અપુત્ર જનોનો મોક્ષ થતો નથી અને જમત્ પણ

તેમને સાડું લાગતું નથી. પુત્રાન્મો નરકાત્રાયત્ત્વમ્મિત્તિ પુત્રઃ (પુ) નામના નરકથી તારે તે પુત્ર કહેવાય ”.

આ પ્રમાણે ઘણા કાળ ગયો, પણ સંતાન પ્રાપ્તિ નહીં થાવાથી રાજાએ શહેર બહાર આવેલા મહાકાળીના મંદિરમાં જઈ મહાકાળીને પ્રસન્ન કરી પુત્ર મેળવવાનો વિચાર કર્યો. અને બીજે દીવસે સ્થવારમાં વહેલા ઉઠી મંદિરમાં જઈ દ્વાર બંધકરી મહાકાળીની ઉપાસના શરૂ કરી. આમ કેટલોક વખત ગયા પછી તેની સ્તુતિથી પ્રસન્ન થઈ મહાકાળીએ સાક્ષાત્ દર્શન દઈ તેને કહ્યું કે “હે રાજા! તારા નસીબમાં પુત્ર નથી તો હું તે કેવી રીતે આપી શકું? તોપણ તારી પ્રાર્થનાથી ખુશ થઈ હું તને વરદાન આપુ છું કે તારે એક પુત્રી થશે. તેનું તું સોળ વર્ષ સુધી લગ્ન કરતો નહિ અને સોળ વર્ષ વિત્યા પછી જે કોઈપણ પુરૂષ તેને જીતે તેને તારી પુત્રી પરણાવજે, ” આ પ્રમાણે કહી દેવી અદ્રશ્ય થઈ ગયા. અને જગતજનુની મહાકાળીના વચનોમાં વિશ્વાસ લાવી રાજા પણ ધેર ગયો.

એવીરીતે કેટલોક કાળ ગયા પછી મહાકાળીના વરદાનથી રાણીને ગર્ભ રહ્યો અને પૂર્ણ માસે તેણે એક સુંદર કન્યાને જન્મ આપ્યો. રાજાએ જ્યોતિષ જ્ઞેવડાવી તેનું નામ શશિકળા પાડ્યું.

હાની વયમાંજ શશિકળા વિલાસવતી થઈને મનોહર શોભા ધારણ કરતી હતી, અને તેને જોતાં જાણે શાન્ત ચંદ્રિકા

માં ન્હાતાં હોય, અમૃત સરોવરમાં ડુબકી મારતાં હોય, શીતળ
આનંદની વૃત્તિમાં ફરતાં હોય, એમ આનંદ આપતી હતી. સરો
વરમાં ઉઝેલું કમળ સરોવરના પાણીમાં વધારે મવાથી જેવીરીતે
વધેછે, તેમ શશિકળાનું શરીર રાત્રિ દિવસ વધવા લાગ્યું.
શશિકળા બાલપણાને લીધે મુખથી કાલું કાલું બોલેછે, તે બાણે
કેાકિલાનું મધુર સ્વરથી બોલવું હોય તેમ જણાયછે. તે પોતાના
સમાન સ્વભાવવાળી, શીલવાન, કુળવાન, સરખે સરખી ઉમ્મર
અને સુંદર વેશવાળી રાજકન્યાની ટોળીમાં મળી ઉદ્યાન વચ્ચે
જઈ આલાપથી ગાયછે તથા સાથે નેપુરના રણકારો કરી ક્રીડા-
કરેછે, તે બાણે હંસ, પોપટ, કોયલ વિગેરે પક્ષીઓનાં ટોળાં
એકીવખતે પાસેના આમ્રવૃક્ષ ઉપર ધણાંજ માધુર્યથી કલરવ
કરતાં હોય તેમ લાગેછે. વળી તે કુમારીકાઓ નીચી નમી
કમ્મરમાંથી લળી લળી ગાતી વખતે સામસામી છટાથી લટકા
કરેછે તે બાણે વનમાંની લત્તાઓ પવનથી લચી જતી હોય,
તેમ જણાયછે. વળી બહાલથી રમતાં પરસ્પર કુલના દડા
ઉછાળેછે તે વેળા બચાવ વાસ્તે બાણે પાણીમાંની માછલી સરી
જતી હોય નહીં શું? તેવા પ્રકારે અનંત વિધિથી છટકી
જાયછે. આ પ્રકારે મન વાંચિછત અનેક પ્રકારની રમત ગમતમાં
દિવસો નિર્ગમન કરેછે.

પછી વિલાસસેન રાજાએ તેને યોગ્ય વિદ્યા બહાવવાને વાસ્તે
રાજ્ય ગુરૂના હસ્તમાં સોંપી. ત્યાં કુંવરી શશિકળા વ્રતવિધિ, ધર્મ-

શાસ્ત્ર, કાવ્ય, નીતિ, સાહિત્ય અને સંગીતશાસ્ત્ર, જ્યૌતિષ વિદ્યા, વેદ, પુરાણ, કૌટશાસ્ત્ર વિગેરે સીખી સકળ વિદ્યા પારંગત બની. એ પ્રમાણે કુંવરીને સકળ વિદ્યા શિરોમણી થયેલી જોઈ વિદ્યા ગુરૂ બ્રાહ્મણને હક્ષિણ આપી સંતોષ્યા. પછી વિલાસસેન રાજાએ કુંવરીને લગ્નસંબંધ લાયક જોઈ, મનમાં અતિ હર્ષલાવી તેને યોગ્ય પતિની શોધ કરવા માંડી, અને રાજ્ય પુરોહિતને બોલાવી કુંવરીના લગ્નસંબંધ બાબત તપાસ કરવાનીવાત બજાવી, આ વાત જ્યારે શશિકળાના જાણવામાં આવી ત્યારે તે પોતાના મનમાં સંકેત પામીને કહેવા લાગી કે, “હા દેવ ! કર્મની ગતી કેવી હોય છે ? વિધાતાએ કેવા વિચિત્ર લેખ લખ્યા હશે કે, જેના પ્રભાવે કરી પિતાશ્રીએ વગર વિચારે આવો અયોગ્ય લગ્નનો વિચાર કર્યો !”.

પછી તેણે પોતાની બહાલી સખી કુસુમાવલી મારફતે તેના પિતાને કહેણ મોકલ્યું કે, “જો મારી મરજ ન છતાં તમો મને બળાત્કારે કોઈ સાથે પરણાવવાનો વિચાર કરશો તો હું અન્ન તજીને, કે અગ્નિમાં પડીને, કે કાંસો ખાઈને અથવા જેર ખાઈને પણ નક્કી મારો દેહ પાડીશ.” પોતાની કુંવરીનો આ અભિપ્રાય અને આ નિશ્ચય સાંભળીને રાજાની ચિન્તા વધવા લાગી, તે એક ક્ષણ પણ ધીરજ પામ્યો નહિ. અને શશિકળા તેને એકની એક અને વળી ઘણી વહાલી હોવાથી તેણે કુસુમાવલીને ધીરજ આપી, અને કહ્યું કે, શશિકળાને કહેકે તું જેમ ખુશ થઈશ તેમ કરવામાં આવશે.

પછી વિલાસસેન રાજાએ કુંવરીની મરણ અનુસાર બહેર ઠરાવ બહાર પાડ્યો કે, જે કોઈ રાજપુત્ર મારી પુત્રી શિક્ષણને કોકશાસ્ત્રાનુસાર જીતશે તેની સાથે તેના લગ્ન કરવા માં આવશે. આ સાંભળી ધણા ધણા રાજપુત્રો બહાર પડ્યા પણ કોઈપણ તેને જીતવાને ભાગ્યશાળી થયો નહિ.

આ પ્રમાણે ધણાં દિવસો ગયા પછી એક વખત તેની બહાલી સખી કુસુમાવલીએ શિક્ષણને કહ્યું કે “પ્રીય સખી! તારી ઉમેદ પરિપૂર્ણ કરે એવો એક રાજ ભૈરવસેન નામે છે. તે મહા ચતુર છે, અને કોકશાસ્ત્રમાં પ્રવિણ છે”. તેના આ વચ્ચેના સાંભળીને શિક્ષણના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ, અને બીજે દિવસે તે સર્વ તૈયારી કરીને ભૈરવદુર્ગ તરફ જવા નીકળી.

વાચક ! પછી ભૈરવદુર્ગમાં શું શું બન્યું તે તો તને વિદિતજ હશે !

પ્રકરણ ૭ મું.

ઉદ્ધાર.

અત્યારે મધ્યઃર્ણનો સમય હતો. સર્વત્ર સૂર્યનારાયણની ખરતાનોજ પ્રસાર અને વિસ્તાર થએલો જોવામાં આવતો.

હતો. કવિ કલયુજી કાલિદાસ કૃત “ઋતુ સંહાર” કાવ્યના આરંભમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે ‘સૂર્યના પ્રચંડ કિરણોનો પરિતાપ અસહ્ય થએલો હોવાથી લોકો રજનિપતિ ચન્દ્રમાને તે શીતળ હોવાથી વિવેશસ્નેહભાવથી નિહાળતા હતા, અને તેના આગમનની માર્ગ પ્રતીક્ષા કર્યા કરતા હતા. ઉષ્ણતાનું નિવારણ કરવા માટે લોકોના વારંવાર સ્નાન કરવાથી કુવા અને તળાવો ઇત્યાદિ જળાશયોમાંનો વારિ સંચય ક્ષીણ થઈ ગયો હતો. સંધ્યાનો સમય અત્યંત રમ્ય, મનોહર અને આનંદ દાયક બાસતો હતો. અને રતિપતિ મહનરાજનો પ્રભાવ પણ બહુધા શાંત થએલો અનુભવવામાં આવતો હતો. સર્વ જીવજંતુઓ પોત પોતાના વૈરભાવને ભુલીને કોઈ જળપૂર્ણ સ્થાનમાં કે વિશાળ વૃક્ષોની સુશીતલ છાયામાં વિશ્રાંતિનો આસ્વાદ લેતાં દેખાતાં હતાં. બકરી અને વાઘ ઉભયને શાંતિ અને નિર્ભયતાથી એક સ્થાનમાં બેસાડવાની જો કોઈની પણ શક્તિ હોય તો તે એ ઉગ્રપ્રતાપી મધ્યાહ્નકાળના સૂર્યનીજ હતી. શરતકાલમાં જેવીરીતે અગ્નિના તાપમાં અમૃતનો ભાસ થાયછે તેવી રીતે અત્યારે શીતલ સલીલ, શીતલ પોષાક, શીતલ મંદિર, શીતલ સુગંધ, વાઘ પદાર્થ અને શીતલ વાયુની મંદ લહરી અને સુશીતલ તરંગાયા, સાક્ષાત્ સુધાનો આસ્વાદ આપતાં હતાં. મધ્યાહ્ન સમયે સૂર્યની અત્યંત પ્રચંડતા હોવાથી ભૈરવદુર્ગ નગરમાં પણ સર્વત્ર રાત્રિ સમાન શાંતિ અને નિઃસ્ત્રાવતાનું જ દર્શન થતું હતું.

તથાપિ આ વખતે ભંરવદુર્ગ નગરના એક એકાંત ભાગ માં આવેલા કારાગૃહમાં એક વિદ્યક્ષણ ધટના દરમ્યાન થતી હતી. આજે બે દિવસથી એક નવયુવકને આ કારાગૃહમાંના એક લયંકર કક્ષમાં લાવીને રાખવામાં આવ્યો હતો. જોકે તેની મુખમુદ્રામલીન થયેલી હતી, તોપણ તેના મુખ મંડળ ઉપર અશાંતિ કિંવા ઉમ્મતાની છટા સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર થતી હતી. કારાગૃહમાં આવ્યા પછી પૃથમ દિવસે તેણે અત્ર તેમજ જળને સ્પર્શ માત્ર પણ કર્યો નહોતો. પરંતુ ક્ષુધાની અતિશય વેદના સહન ન થવાથી, આજે તેણે કારાગૃહમાં આપવામાં આવતા સાધારણ અત્રનો પ્રાણુ રક્ષણ માટે કિંચિત અહાર કર્યો હતો, અને જળપાનથી તૃપ્તાનું પણ નિવારણ કર્યું હતું. અન્ય સર્વ કેદીઓ આનંદમય દેખાતા હતા, ત્યારે આ દુર્ભાગી બંદીવાન પોતાના મંદ ભાગ્યને નિંદતો આ લયંકર કારાગૃહમાંથી કેવી રીતે પોતાની મુક્તિનો માર્ગ શોધવો તેનો વિચાર કરતો, અર્ધ જાગૃત અર્ધ નિદ્રિત અવસ્થામાં પડેલો જોવામાં આવતો હતો.

તે દુર્ભાગી બંદીવાન તદ્દન હતાશ થઈ ગયો હતો અને તેને ઉદ્ધારનો એકપણ માર્ગ મુજતો નહોતો. કોઈ કવિએ ખરૂં જ કહ્યું કે:—

થતાં નિરાશા ચિત્તમાં ખાનપાન વિસરાય,
તર્ક વિતર્ક વધે અતી, ચંચળ મન થઈ જાય.

આ પ્રમાણે તેના મનની સ્થિતિ હતી, એટલામાં કારાગૃહની બહાર ચોમાનમાં કંઈ ગડબડ થતી હોય એમ તેના સાંભળવામાં આવ્યું, અને તેને ઉંચા કરીને જુવેછે, તો કેટલાક રાજભૂત્યો મોટેથી ઘંટ વગાડી કંઈક ઢંઢેરા ફેરવતા હોય એમ તેના સમજવામાં આવ્યું. તેથી તેની નિદ્રા જતી રહી, તેના વિચારો સરી પડ્યા, અને ઇચ્છા ન છતાં પણ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થવાથી બીજા બંદીવાનોની સાથે તે પણ ઉઠી ઉભો થયો. દ્વાર નજીક જતાં તેણે સાંભળ્યું કે, “શશિકળા નામે એક શોડષીય વર્ષા નવયૌવના બાલીકાએ રાજ્ય સભામાં આવી રાજા આગળ એક વિચિત્ર શર્ત કરીછે કે જે પૂર્ણ કરવાને ખુદ રાજા અથવા તેના કોઈ સેનાપતિ કે દરબારી પણ હામ ભીડતા નથી”. તેથી આખરે નિરાશ થઈ નૃપતિએ એવી ઇચ્છા દર્શાવી છે કે “જે કોઈ નરપુંગવ આ કન્યાની શર્ત પૂરી કરી, તેને જીતી, મને ચિંતા મુક્ત કરી, આ રાજ્યની આબરૂ સાચવશે તેને હું અમુલ્ય બક્ષીશ આપીશ, અને વળી તેના ભાગ્યનો ઉદય થશે”.

આ વચનો સાંભળતાં જ તે યુવાન બંદીવાન જે અન્ય કોઈ નહી પણ આ ભયંકર કારાગૃહમાંથી મુક્ત મેળવવાની ઇચ્છા રાખતો, દુર્ભાગ્ય ને વશ થયેલો આપણો પુર્વ પરિચિત કોક-દેવજ હતો, તેની આશાનો કંઈક ઉદય થયો, અને પોતાના છુટકારાનો માર્ગ સુઝવા લાગ્યો. રાજર્ષી ભર્તૃહરિએ કહ્યું છે કે:— “તૃષ્ણા ન જીર્ણા વયમેવ જીર્ણા:” તેવી રીતે કોકદેવે પણ તે

કન્યાની શર્ત પરિપૂર્ણ કરી, રાજાને ચિન્તા મુક્ત કરી, રાજ્યની આબરૂ સાચવવાનો પોતાની ઈચ્છા કારાગ્રહના મુખ્ય સત્તાધિશને જાહેર કરી. પહેલાંતો તેની આ માગણીને તિરસ્કારી કાઢવામાં આવી, પરંતુ તેની જાહુ વિનવણીથી, અને તેના વચનોમાં કંઈક વિશ્વાસ આવવાથી, અને કોકદેવના ઉપકાર નીચે તે સેનાધિપતિ દબાયદો હોવાથી, વળી તે કોકદેવનો સંબંધી હોવાથી, આખરે તેણે આ હકીકત ભૈરવસેનને વિદિત કરવાનું વચન આપ્યું.

પછી તેણે ભૈરવસેન સમક્ષ જઈ કોકદેવના કહેલાં વચન રાજાને કહી સંભળાવ્યા અને વધારામાં જણાવ્યું કે, “હે રાજા! આપની આજ્ઞા હોય તો કોકદેવને રાજ્ય સભામાં હાજર કરો.” પછી આજ્ઞા મળતાંજ કોકદેવને માનપૂર્વક રાજ્ય સભામાં લઈ જવામાં આવ્યો. આજનો દરબાર શશિકળાના પ્રશ્નના નિર્ણય માટે નિયત કરાયેલો હોવાથી રાજ્યધાનીમાંના સર્વ ઉચ્ચ અધિકારીઓ તેમજ પ્રતિષ્ઠિત અને ધનાઢય નાગરિકો, વ્યાપારીઓ તથા અન્યજનો પણ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણેના વસ્ત્રો પરિધાન કરીને રાજ્ય સભામાં આવ્યા હતા.

પ્રકરણ ૮ મું.

શશિકળાની ચિકિત્સા.

કોકદેવે રાજ્ય સભામાં પ્રવેશ કરતાંજ સેનાધિપતિને ધાજે તેવી રીતે રાજા ભૈરવસેનને મસ્તક નમાવ્યું, અને પછી

બોલ્યો કે, હે કૃપાળુ નરેન્દ્ર! આપનું મુખ આજે આમ ઉઠાસ કેમ દેખાય છે? આપ વિચાર સાગરમાં ડુબી ગયા હો તેમ આપની મુખમુદ્રા ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. શું આ રાજ્ય પર કોઈ પરદેશી શત્રુ હાથકર લઈ ચઢી આવ્યો છે? અથવા તો શું કોઈ ભારે વિપત્તિ રાજ્ય પર આવી પડી છે? આપ જરા પણ ફોલ ન પામતાં મારા ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખો અને સેવકને મુખેથી આજ્ઞા કરમાવો. આ શરીર આ રાજ્યનું જ અન્ન ખાઈને રક્ષાયલું છે, અને રાજ્યને માટે પ્રાણ આપવાને પણ કોકદેવ પાછી પાની કરે તેમ નથી. માટે કૃપા કરી વિના વિલંબે મને સર્વ વાત નિવેદન કરો.

કોકદેવનાં આવાં નીતિયુક્ત વચનામૃતો સાંભળીને રાજાના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. અને પોતે કરેલા સાહસને માટે તે પરતાવા લાગ્યો. પછી તે સિંહાસન ઉપરથી ઉઠીને કોકદેવને હુવંથી લેડી પડ્યો. અને સેવક અને રાજકર્તાનાં લેહને બૂલી ગયો. અન્યોઅન્યના નયનોમાંથી પ્રેમના અશ્રુ-બિંદુની ધારાઓ વહેવા લાગી. સર્વ સલા પણ આ બનાવ જોઈ વિસ્મય પામી, અને દરેક જણ કોકદેવ પ્રત્યે માનની લાગણીથી નિહાળવા લાગ્યા. પછી રાજાએ કોકદેવને માનપૂર્વક યોગ્ય આસન ઉપર બેસાડ્યો અને રાજ્યસભામાં બનેલી હકીકતનું બચાવ કોકદેવ સમક્ષ કહી સંભળાવ્યું.

કંઈક સ્વસ્થ થયા પછી કોકદેવે રાજાને ધીરજ આપી અને કહ્યું કે, કૃપાળુ નરેન્દ્ર! આપ જરાપણ ચિંતા ન કરો અને

મારા પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખો. હું શશિકળાને જીતીશ અને રાજ્યની આખર સાચવીશ. હું કોકશાસ્ત્રમાં કુશળ છું અને કેસોટન કરવાથી મારા આ વિદ્યામાં ઘણા વધારો થયો છે, તેથી તે મદોન્મત્ત બાલિકાને હું યોગ્ય શાસન આપીશ અને તેના ક્રિયારિલા ગર્વિષ્ટ શબ્દો તેનોજ નાશ કરશે એવી યુક્તિ કરીશ, માટે તે કન્યાને સભામાં બોલાવવાની આજ્ઞા આપો. આજ્ઞા થતાંજ શશિકળાએ સભાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો કે તુરંતજ આ પછી વાર્તાના દક્ષ અને કોકશાસ્ત્રજ્ઞ નિપુણ નાયક કોકદેવે શશિકળાના અવયવોનું સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકન કર્યું. પછી તેણે શશિકળાને પૂછ્યું કે— “મદોન્મત્ત બાલિકા ! તારું આ રાજ્યમાં આવાગમનનું કારણ આ સર્વ સભા સમક્ષ મને સ્વિસ્તર કહી સંભળાવ.”

તેના આવાં વચનો સાંભળીને શશિકળાના આશ્ચર્યનો ખાર રહ્યો નહિ અને બોલી કે, — “મારું આ રાજ્યમાં આગમનનું કારણ મેં એક વખત આ સર્વ સભા સમક્ષ કહી સંભળાવેલ છે અને વળી પણ કહું છું તે સાંભળો— “આ મૃત્યુલોકમાં વિહાર કરતા સઘળા મનુષ્યોને પુરૂષ કહી શકાય કે નહિ તેના વિષે મારા મનમાં શંકા છે, અને હજી સુધી મારી તે શંકાનું કોઈએ પણ સમાધાન કર્યું નથી, વળી આ સભામાં, અરે ! આ રાજ્યમાં હું કોઈ પણ પુરૂષ જોતી નથી, એકપણ પુરૂષજ નથી જેને “પુરૂષ” એવું સંબોધન કહી શકાય ? ”

કોકદેવ—હે! યુવાવસ્થાના મદમાં છકેલી અબળા! આજ દીવસ સુધી તેં તારા દિવસો સુખચેનમાં ગુબાર્યા હોય એમ તારૂં પ્રકુલ્લિત વદન ખાત્રી આપે છે. અદ્યાપિમર્યત તું સર્વ સ્થળે વિજયવતી થઈ હોઈશ, પરંતુ આ સમામાં તું તારૂં સ્વાતાંત્ર્ય ગુમાવી બેસીશ તેનોજ મને તો વારંવાર ભય-રહ્યા કરે છે. આ બાબતમાં તું મોટી ભુલ ખાય છે અને હજી પણ રાજની ક્ષમા માગ.

શશિકળા—મારાં આ વચનો હું પ્રાણાંતે પણ ફેસ્વનાર નથી, અને વળી કહું છું કે—જે કોઈ પુરૂષ કોકશાસ્ત્રની રીતે મને જીતશે અને મારી મનોકામના પૂર્ણ કરશે તેને હું મારૂં સર્વસ્વ અર્પણ કરીશ, અને મરણપર્યંત તેની દાસી થઈને રહીશ.

કોકદેવ—અરે મૂઢમતી! તારાં આ વચનો વિલાસ, પરિહાસ, નિર્વાસ, સંજ્ઞમ, ઇર્ષ્યા, હાસ્ય, અસૂયા, કામ અને રુપહાને ઉત્પન્ન કરે તેવાં છે. તને વિદીત નથી કે હું કોકશાસ્ત્રમાં પ્રવિષ્ટ છું અને તેના સર્વ ભેદને જાણું છું. માટે સાંભળ:—નાયિકાભેદ, વિપ્રલંભ શંગારભેદ, પ્રેમની દશદશા, રૂપકાલંકાર, પ્રતિકાલંકાર, નવરસભેદ, શંગારભેદ, પ્રેમનેમ નિરૂપણભેદ, સમશયાભેદ, કેંદ્રાદિસ્થાનના ભાવ, દૃષ્ટિભેદ, અંગભેદ, જાતિ-સ્વભાવાલંકાર, પ્રેમરંગ, હાવભાવ નિરૂપણ, શ્રીખંડવિહાર, વર્ષા-વિહાર, શરદવિહાર, હેમંતવિહાર, શિશિરવિહાર, વસંતવિહાર, સંગિતભેદ, સ્વરભેદ, પ્રેમભેદ, સ્ત્રીલક્ષણ, દૃઢ્યભાવ, મનની-

હશા, નાડીભેદ, ચુંબનભેદ, ચિત્રપ્રબંધ, ચોર્યાસીઆસન વિગેરે વિગેરે. માટે તને એક દિવસ વિચાર કરવાની રજા આપું છું, તેથી તારે જે કાંઈ તૈયારી કરવી હોય તેના બંદોબસ્ત કરી તૈયાર થઈ રહેજે.

તેના આવા દ્રઢ અને ગૌરવયુક્ત વચનો સાંભળીને રાજા ભૈરવસેન તથા સર્વ દરબારીઓના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. રાજાએ કોકદેવને અભિનંદન આપ્યું, અને પછી ચિંતામુક્ત થવાથી સભા વિસર્જન કરી.

શશિકળા પશુ પોતાને ઉસ્તાદ મળ્યો જાણી હવે તેની સાથે કેવા દાવપેચ ખેલવા એવા એવા અનેક વિચારસાગરમાં લીન થતી પોતાને સ્થાનકે ગઈ.

પ્રકરણ ૯ મું.

કામવિહાર.

સાચંકાળનો રમણીય સમય પ્રવર્તીયમાન હતો. ભગવાન સૂર્યનારાયણ ક્ષણે જ ક્ષણમાં અસ્તગત થવાની તૈયારીમાં હતા. ગોવાળીયાઓ પોતાની ગાયોને ચારીને પાછા ગામ ભણી જતા જોવામાં આવતા હતા. અને પનઘટપર પાણી ભરવા માટે આવેલી પનિહારીઓ વિલંબ થઈ જવાથી સાસુ

નણુંદની ખૂંટીકે ઘેર પહોંચવા માટે ઉતાવળે પગલે ચાલતી દ્રષ્ટિગોચર થતી હતી. ભૈરવદુર્ગ નગરના કેટલાક દેરી લાલાઓ પ્રહ્મપુત્રા નદીના તટપર ભટકતા અને લલનાના લાવણ્યને જોઈ લુબ્ધ થતા જોવામાં આવતા હતા, પરંતુ અંતે તેમાં નિરાશ પામતાં આખરે વિલે મોઢે ધર તરફ પાછા ફરતા હતા. સંસારીજનો પોતાના ગૃહકાર્યમાં નિમગ્ન થતા અને વનવિહારી યોગીજનો પરમાત્માના ધ્યાનમાં વિલીન થતા જોવામાં આવતા હતા. અંધકારરૂપ શત્રુને પાસે આવતો જોઈ તેનો પરાજય કરવા માટે લોકોએ દીપકરૂપ શસ્ત્રની તૈયારી કરવા માંડી હતી. નલોમંડળમાં કુમુદનીપતિ ચંદ્રનો ઉદય થયો તેથી અંધકારનું બળ જોઈએ તેટલું ચાલી શક્યું નહિ. શુભચંદ્રજ્યોત્સ્નામાં પ્રહ્મપુત્રા નદીના બળમાં ઉદ્ભવતા તરંગો વિચિત્ર શોલાનું દર્શન કરાવતા હતા, અને સંસારની અસારતાનું પ્રત્યક્ષ ભાન કરાવતા હતા.

આ વખતે પ્રહ્મપુત્રા નદીના કિનારે આવેલો કૈલાસ-ભાગ અપૂર્વ ચિત્તાકર્ષક અને આદ્ભૂત આપતો હતો. તેની શોલા સ્વર્ગના નંદનવનને પણ લજ્જાવે તેવી હતી. મહેલને ફરતો એક પુષ્પોદ્યાન આવી રહેલો હતો. ત્યાં વૃક્ષ ઉપર વેલીઓ વિંટળાઈ વળી હતી. નવાં અંકુરીત કોમળ પાંદડાં ઝુકી રહ્યાં હતાં. ઠેકઠેકાણે ગુલાબ, અંપો, ગુલછડી, ભુઈભાઈ કરેણુ વિગેરે પુષ્પોની સુગંધથી મધમધાટ થઈ રહ્યો હતો. વૃક્ષોની કુંજોમાં મેના, કોકિલ, શુક,

સારિકા અને હંસાદિ જલચર તથા સ્થલચર પક્ષીઓ પણ ઉન્માદાવસ્થામાં ફીડા કરતાં કલ્લોલ મચાવી રહ્યાં હતાં. ઠેકઠેકાણે ભ્રમરો ગુંબરવ કરી રહ્યા હતા. પવનની શીતલ મંદ મંદ વાતી હોર પ્રેક્ષકજનને સ્વર્ગીય મુખનું ભાન કરાવતી હતી. હજારો ચિત્રવિચિત્ર પતંગીયાં, મધમાખીઓ તથા ભ્રમરો હવામાં આમથી તેમ ઉડતાં, વિધાત્રિની અદ્ભુત રચના-આતુર્યનું સ્મરણ કરાવતાં, મનમમતા પુષ્પ ઉપર બેસીને તેના મધુમય પરાગનો આસ્વાદ લેતાં હતાં. બગીચાને મધ્ય ભાગે વિરાજતો સંગેમરમરનો કુવારો પોતાની જળધારાઓ પૂર ખહારમાં ઉંચે ઉડાવતો નૃત્ય કરી રહ્યો હતો ! ગગન મંડળમાં ચંદ્રમા શોભી રહ્યો હતો. તેની શુભ રૂપેરી જ્યોત્સ્ના ઉદાનમાં જાણે સફેદ ચાદર ખીછાવી હોય નહિ ? એમ પ્રકાશી રહી હતી. ઠેકઠેકાણે દ્રાક્ષથી લચી રહેલા માંડવાઓ આવી રહેલા હતા. પાસે બ્રહ્મપુત્રા નદી પણ મૃદુસ્વરે ખડખડાટ કરતી, પોતાના પતિને જાણે મળવાને અધીરી બની ગઈ હોય તેમ સડસડાટ વહી જતી હતી. વળી પુષ્પવાટિકામાં ઠેકઠેકાણે હુશીઆર શીલ્પશાસ્ત્રીઓની કારીગીરીના ઉત્તમ નમુનાઓ ગોઠવી દેવામાં આવ્યા હતા, અને સર્વસ્થળે આરામને વાસ્તે વેત્રાસનો પણ રાખવામાં આવ્યા હતા.

આજે બ્રહ્મપુત્રા નદીનો, વંદાવનની કુંજગલીનો, તથા પૂર્ણિમાની રાત્રીનો ભાવ લાવવાને જોઈતી સર્વ સામગ્રી, શશિ-કળાનું આવાગમન થવાનું હોવાથી આ વિશાળ મહેલમાં

તેયાર રાખવામાં આવી હતી, અને કોકદેવનું શયનગૃહ બહુ-
મૂલ્ય ચીનેથી શણગારવામાં આવ્યું હતું. શયનગૃહમાં
પલંગ ઉપર સમૂદ્રના ફીણ જેવી ઉજળી ચાદર પાથરી, તે
ઉપર સુગંધીમય મલ્લિકાનાં સુંદર પુષ્પો પથરાવ્યાં હતાં.
કુમતાવાળા સેજબંધથી સેજ કરતી ચંદન, કરતુરી, અને કેસર
છાંટ્યા હતા. ચુવા, ચંદન, અત્તર, અગરનો ધુપ, મહિરા અને
સુગંધી પદાર્થો મહેકી રહ્યાં હતાં. સોપારી, લવીંગ, ધલામચી,
નાગરવેલના પાન, જાવંત્રી, જાયફળ, તમાલપત્ર વિગેરે મુખ-
વાસના પદાર્થો તથા ચંપો, ચમેલી વિગેરે સુગંધીદાર પુષ્પો
વેર્યાં હતાં. રત્નજડીત સુવર્ણના કળશ પાણીથી ભરી રાખ્યા
હતા. પુલોના હાર અને કપુરથી તથા મોતી અને માણિક્યથી
ખારણા શણગાર્યાં હતાં. જેમાંથી સુગંધીમય પવન આવે છે
તેવા સુંદર પંખા રાખ્યા હતા, ને ઉત્તમ પ્રકારની રોશનીથી
શયનગૃહમાં ઝગઝગતો પ્રકાશ થઈ રહ્યો હતો. સુવર્ણજેષ
શયનગૃહમાં ચોતરફ ચિતારાએ ચિત્રેલા મુખદર્પણો ચોલી
રહ્યા હતા. ઇરાની ગાલીચા અને જરીયાનથી ભરેલા તકીયા
ગોઠવી મુક્યા હતા. અને કામોત્તેજક ખાદ્યપદાર્થોના થાળ પલ્લ-
ત્યાં ભરી રાખવામાં આવ્યા હતા.

ખરોખર ઠરાવ કરેલા સમયે આપણી વાર્તાની નાયિકા
શશિકળા બહુમૂલ્ય વસ્ત્રાભુષણથી સજ્જ થઈ રૂમઝુમ કરતી
કોકદેવના શયનગૃહમાં આવી પહોંચી. તેના અત્યારના

સૌંદર્યનું નવીનતાથી વર્ણન કરવું સર્વથા અનાવશ્યકીય છે, તોપણ પ્રસંગને લઈ થોડું વર્ણન અરથાને નહીં ગણાય !

વિદ્યાપતિ બિલ્હણકૃત ‘વિક્રમાંકદેવચરિત’ નામક મહાકાવ્યમાં એક પ્રસંગે મયૂરોનું વર્ણન કરતા રાજા વિક્રમાંક-દેવ પોતાની રાણી ચંદ્રલેખાને ઉદેશીને કહે છે કે:—

“ દ્વિષંતિ રાજીવમુખિ ! સ્વખીવિતં,
 ધ્રૂવં મયૂરાસ્તવ ગિર્જિતાઃ કવૈઃ ।
 ભવન્તિ ચદ્વાસવચાપસમ્મુખાઃ
 શિલીમૂલપ્રાપ્તિ સમુત્સકા ઇવ ”

સર્ગ ૧૩, પદ્ય ૩૭॥

એટલે કે, “હે કમલમુખિ! તારા કેશકલાપવડે પરાજિત થવાના કારણથી પોતાના જીવનને તુચ્છ માનીને આ મયુરો અવશ્ય આત્મ હુલ્યા કરવા જ ઇચ્છે છે; કારણ કે, પોતાના શરીરને શરોવડે છેદી નાખવાની ઇચ્છાથીજ જાણે તેઓ ઇન્દ્રધનુષ્યા-ભિમુખ થઈ રહ્યા હોયની! એમજ જણાય છે.” સારાંશ કે, શશિકળાનો કેશકલાપ એવાજ પ્રકારનો હતો, એટલુંજ નહિ, પણ તેના પ્રત્યેક અંગમાં એવીજ સુંદરતા અને મનોહરતા ભરેલી હતી.

વળી:—

રૂચિર કલમ જેવાં આ, કશોદરિનાં નયન જીએ જેહ;
 રૂચિ કરી કલમ કુસુમને, કદી કરે નહીં વિલોકવા તેહ.

આ ખાળાને જોઈ, ચિત્રકાર સહુ ચિત્ર બનાવે છે;
વિધિએ આને ઘડતાં, જોયું હશે શું શંકા આવે છે.
હોય અંધ જો બ્રહ્મા, તો આ નારી ઘડી શકે કેમ;
હોય દેખતો જો' એ, તો આ નારી તણ શકે કેમ.
અધ ઉણાઈ હર સુત્ર પામી, વ્યાકર્ણ જેણે કરિયું ન ખામી;
એ આ વિને વર્ણન આદરેજો, મુગ્ધાક્ષિનું રૂપ ખરું લહેતો.

(શૃંગાર સરોજ)

આવા પ્રકારનું અપ્રતિમ લાવણ્ય અને વિકારોત્પાદક
દાવનનો યોગ થએલો હોય અને તેમાં નાનાં પ્રકારનાં બહુ-
મૂલ્ય સુંદર વસ્ત્ર તથા સુવર્ણ, રત્ન આદિના અલંકારો ઇત્યાદિ
કૃત્રિમ શૃંગારનું સંમેલન થાય, એટલે પછી એ સુંદરીના
સૌંદર્યમાં વિશેષ મોહકત્વનો અભિર્વાવ થાય, એમાં આશ્ચર્ય
શું હોઈ શકે વાડ? વળી યૌવન અને સૌંદર્યમાં વિલાસ-
પ્રિયતાનો સ્વાભાવિક સંસર્ગ રહેલો હોય છે, અને તેથી
શશિકળા જેવી લાવણ્યમયી હતી તેવીજ વિલાસપ્રિયા
પણ હતી. વળી રાત્રીનો સમય! એકાંત અવસ્થા! એ સર્વ
જોઈને શશિકળાને કોઈદેવ ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય, અને તે
કામવશ એમાં નવાઈ શાની?

પ્રેમનું સ્વરૂપ એવુંજ છે. પ્રેમની બલીહારી છે. સંસારમાં સર્વ પ્રાણીઓ પ્રેમને વશ છે. જેણે પ્રેમને પીછાડ્યો તેને પરમ જ્યોતિ પ્રાપ્ત થઈ એમ શાસ્ત્રકારોનું કહેવું છે.

પૂર્વે થએલા મહાન કવિઓએ પ્રેમરસના અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે પરંતુ પ્રેમના નિયમનો પંથ કોઈ કવિએ પરિપૂર્ણ દર્શાવ્યો નથી. પ્રેમનો માર્ગ જુદોજ છે. પ્રેમમાંજ સર્વ પ્રકારની પ્રતીતિ સમાયલી છે. તેમજ સર્વ રસની રીતિ પણ પ્રેમમાંજ આવી રહેલી છે.

રાજ્યનીતિનું હારવું—જીતવું પણ પ્રેમમાંજ છે. હાવ-ભાવ આદિ સર્વ સમૂહ પણ પ્રેમમાંજ છે. રંગ, રાગ, ઉમંગ અને અનંગ પણ પ્રેમમાંજ છે. જોગ, ભોગ અને પંચમહા-જીતના અંગોપણ પ્રેમમાંજ છે. માટે જે પ્રેમનો પ્રકાશ છે તે જગતકર્તાની એક કરામત છે. પ્રેમ પથરમાં ઈશ્વરની પ્રતીતિ કરાવે છે, અને ઈશ્વરને પથરમાં પ્રીતિ માની મનુષ્યો પૂજે છે. ચક્રવાક પક્ષીનો વર્ષાઢના ખિંડુમાં પ્રેમ રહેલો છે. ચક્રૈરપક્ષીનો ચંદ્રમા પ્રત્યે, માનસરોવર પ્રત્યે હંસનો, મેઘઘટા તરફ મયૂરનો, ગાયનના સુર પ્રત્યે હરિણીનો, બાજીગરની મુરલી પ્રત્યે સર્પનો, જળમાં મીનનો, દીવા પ્રત્યે પતંગોનો અને કમળ પ્રત્યે ભ્રમરનો, એ પ્રમાણે સર્વનો એક બીજા પ્રત્યે એક કે બીજે પ્રકારે પ્રેમ રહેલો છે.

વળી પ્રેમ વગર આ સંસારમાં મનુષ્યોનું જીવન દુઃખમય થઈ પડે છે, કહ્યું છે કે—

અરે ! પ્રીતિ એ તો જગતપરનું જીવન ક્યું,
હઈ પ્રીતિ ફેંકી કયમ ફરી બને પથર થવું ?

દિસે પ્હાડોમાં એ પ્રણયમય કોઈ રસિકતા,
નવું જોવા થાવા જગત સઘળું ચત્ન કરતું.
અરે પ્રીતિ એ તો જરૂર ઉરનો સ્વચ્છ મ્વનિ,
સુવાડી દેવાનું મધુરપણુ એ છેક સ્વપ્નું.
જહીં કીર્તી લક્ષ્મી તહીંજ નકી એ છાય ફરતી,
ત્યજ પ્રીતિ રાતાં ક્ષિરમય કંગાલ નયનો.

(કલાપી.)

આપણી વાર્તાનો નાયક કોકદેવ મહાન ચતુર હતો.
તે કોકશાસ્ત્રજ્ઞ હતો, અને સ્ત્રીઓમાં કયે વખતે કેવા પ્રકારની
પ્રીતિ રહેલી છે અને તે સમયે કેવી રીતે વર્તવું તે સર્વની
તેને માહિતી હતી, તેથી તેણે શશિકળાને પલંગ ઉપર બેસ-
વાની વિનંતી કરી અને પછી કહ્યું કે:—

સુંદરી ! આજે તમારા મુખમંડળમાં મલીનતા અને
આ સુકોમળ શરીરલક્ષણ શુષ્ક થયેલી કેમ દેખાય છે ?

શશિકળા—તમે સૂઝ થઈને આ પ્રશ્ન પૂછો છો એથી મને
અત્યંત આશ્ચર્ય થાય છે. જ્યાંસુધી સૂર્યના તેજનો અભાવ
હોય, ત્યાંસુધી જેવી રીતે કમલિનીના અંગમાં મલિનતા અને
શુષ્કતાનો સંચાર થાય તેવી રીતે મને પણ થાય એ સ્વાભા-
વિક છે, તો પછી પુછવા જેવું શું ?

કોકદેવ—શશિકળા ! તારી આ મનોહર આકૃતિ જોઈને
પ્રીતિથી પરવશ થયલું મનુષ્ય શું ન કરે ? તારી આ આકૃતિ

કેના મનને વશ ન કરે ? આમ કહી તેણે પારિજાતક, ગુલાબ, મધુમાલતિ વિગેરે કામોત્તેજક પદાર્થોનો છંટકાવ કર્યો જેથી આખું શયનગૃહ સુવાસથી ખેંડેડી ઉઠ્યું. આ સુવાસ એટલી તો મધુર હતી કે તે આબુખાબુના વૃક્ષોમાં વિહાર કરતા પક્ષીઓની નિદ્રાને પણ ઉત્તેજિત કરતી હતી. ત્યારપછી તેણે અંજીર, નારંગી, આમ્રફળ, બદામ, અખરોટ, દ્રાક્ષ અનારસ વિગેરે પરિપકવ મેવા તથા મીઠાઈ શશિકળા સન્મુખ લાવી મૂક્યાં. જેનો જન્મે જણાએ યથેચ્છ અહાર કર્યો, અને એ પ્રમાણે રાત્રીનો પહેલો પહાર શાન્તિથી પસાર કર્યો.

યુવાવસ્થાનો અંધકાર સ્વાભાવિક રીતેજ એવો છે કે, તેને સૂર્ય દૂર કરી શકતો નથી; રત્નની કાન્તિ વડે એ અંધકાર ઓછો થતો નથી, હજારો દીવા કર્યા હોય, તોપણ એ યુવાનીનો અંધકાર મટતો નથી; એવો એ અતિ ગાઢો અંધકાર છે. યુવાનીનો મદ એવો ઠાડણ છે કે, તે શાંત થઈ શકતો નથી. ગર્વ રૂપે રહેલો ઉન્હો તાવ એટલો તો તીવ્ર છે કે, તેની બળતરા ઠંડા ઉપચારોથી મટતી નથી. વિષયરૂપી વિષના સ્વાદથી ઉપજતો મોહ એટલો વિષમ હોય છે કે, તે મૂળ અથવા મંત્રથી ઉતરતો નથી. અનુરાગ રૂપી રહેલા મેલનો લેપ એવો સત્જનક ખેસી જાય છે કે, તે નિત્ય ન્હાવાઘોવાથી ઘોવાતો નથી. યુવાન પુરૂષોની દ્રષ્ટિ નિર્મળ છતાં સરાગ હોય છે. ઉપલોગ કરવાની ઇચ્છારૂપે ગાઢ મૃગતૃષ્ણિકા, ઇંદ્રિયોરૂપી હરિણોને ખેંચાઈ એટલું ખેંચે છે. એના એ વિષયના સ્વરૂપને

જેમ જેમ વધારે આખવામાં આવે છે, તેમ તેમ તે વધારે મીઠાં લાગતાં જાય છે. શું આ લોકમાં કોઈ એવો છે, કે જેને જીવાનીના વખતમાં કંઈ વિકાર થયો ન હોય? જીવાની દીવાની છે એમ જે વિદ્વાનોએ કહ્યું છે તે અક્ષરઃશ સત્ય છે.

હવે રાત્રિનો ખીજો પહોર શરૂ થયો, આ વખતે પણ કોકદેવે પ્રથમથીજ કરી રાખેલા સંકેત પ્રમાણે વિવિધ જાતના વાજાંત્રોનો ઉપયોગ શરૂ થયો. અને શ્લોક, કથા, વાર્તા આદિ પરસ્પરમાં કહેવા લાગ્યા. પછી શશિકળા જમીન ઉપર પાથરેલી મસનદ ઉપર બેઠી. સારંગીના તાર છોડયા, આલાપ લીધો અને કોમળ કંઠમાંથી કોકદેવના હૃદયને ભેદનાર શબ્દશર છોડયાં:—

મહાર.

મધુર સુરવાલે મયુર પુનઃ બોલ.

પ્રિય વિયોગિની દૂર રહનતે;

રૂદન કરું મન બોલ.— મયુર પુનઃ બોલ.

કરી કરી રૂદન જરત જિય ખ્યાકુલ;

સૂકે નૈન અમોલ.— મયુર પુનઃ બોલ.

ધર્જત ધન અરૂ ચમકત વિજીલી;

કોયલ કુકે અતોલ.— મયુર પુનઃ બોલ.

હરિત ત્રણિતભૂ કુસુમિત તરુવર;

છાંધ સુગંધ કપોલ.— મયુર પુનઃ બોલ.

બંધી તરુ જૂલા જૂલત સંધ્યાલા;
 મેં ઇત રહિ દુઃખ જોલ.— મયુર પુનઃ જોલ.
 રે ધન જ સંદેશ લે દુઃખકો;
 લા ઝટ પીય ઠઠોલ.— મયુર પુનઃ જોલ.
 મધુર સુરવાલે મયુર પુનઃ જોલ.
 પુનઃ જોલ, પીધું જોલ—મધુર૦.

(લાલન.)

કૈલાસ ભાગના વૃક્ષોપણુ આ મધુર આલાપ સાંભળવા
 માટે સ્તંભી ગયાં હોય તેમ ઠરી રહ્યાં હતાં— સ્થિર બન્યાં
 હતાં. વૃક્ષોમાં વિહરતી કોકિલાઓ પણ પોતાના ગર્વને ગાળી
 નાંખનાર આ આલાપ સાંભળી ચકિત-ચકિત બની રહી હતી.
 આકાશમાં વિચરતા પક્ષીઓ પણ આ સુકંઠી ગાનથી ગાંઠાતુર
 બની જઈ વૃક્ષોનો આશ્રય લઈ બે ઘડી વિરામી ગયાં હતાં.
 આ પ્રમાણે ગાનતાનમાં શશિકળા તથા કોકદેવે રાત્રિનો
 બીજો પહોર પણ આનંદમાં પસાર કર્યો.

આ વખતે શશિકળા વિન્હળ બની હતી. તેના હૃદયમાં
 કામદેવે વાસ કર્યો હતો. જેમ જેમ ચંદ્રનો પ્રકાશ વધતો
 જતો હતો તેમ તેમ તેનો વિરહનો પ્રલાપ ઘણો વધતો
 જતો હતો.

રતિરાજ—કામદેવ, શશિકળાની ચાલવાની ગતિરૂપ
 હાથિએ ચડયો હતો, અને તે વીર સુભટ-શશિકળાની વાણી-
 રૂપ બાણ વિદ્યા ભણ્યો હતો. ભૂકુદિનું ચાપ કરીને નેત્રના

કરાક્ષરૂપી બાણ ધારણ કર્યા હતા. આશકની લાજરૂપી કિલ્લાને તોડવા સાર તથા મદનને મારવા સાર કામિની સ્વરૂપે કામ-દેવનું સૈન્ય ચઢી આવ્યું હોય નહિ? એમ દેખાતું હતું. પાણીની લહેરોની પેઠે તેની આંખોના તરંગો નવીન રંગને ધારણ કરતા હતા. એવી રીતે નવલ અનંગા, રતિરંગા શશિકળા કિલ્લાવિહારના રંગથી બિંબાયલી હોય એમ દેખાતી હતી. અર્ધ મીચેલાં નયનો વડે કોકદેવ તરફ નિહાળી રહી હતી. કંચુકીની કસો ખેંચવા લાગી હતી, અને મુખથી આસોઆસ લેતી હતી. તેના આખા શરીરમાં વિરહાગ્નિની આળ સળગી હતી, તેથી જાણે શરીરમાં સર્પડંસ થયો હોયની ! તેવી રીતે દુઃખી થવા લાગી. તેના ગાત્રો શિથિલ થઈ ગયાં. બોલવાનું સામર્થ્ય જતું રહ્યું. કામને વશ થવાથી સ્વતંત્રતા વિદ્યાની અને પરવશ હોય તેમ કોકદેવ સામી દષ્ટિ રાખી અનિમીય નયનોથી જોઈ રહી. કોકદેવે તેના આ સર્વ લક્ષણોને જોઈને ઈર્ષ્યા, શશિકળા મદનથી પીડાય છે, કામાતુર બની છે, અને લોગી જમરને સપડાવવા મથન કરે છે. વિરહાનળને વશ થએલી વલ્લભા કામદેવથી પીડાય છે એમ જાણ્યું છતાં પણ કોકદેવે તે અપૂર્વ લાવણ્યયુક્ત લલનાને હાસ્યરસના એક પણ શબ્દથી રીઝાયમાન કરી નહી. પરંતુ તે શશિકળાને કહેવા લાગ્યો:— “હું જાણું છું કે, તમે કામરતિને લીધે આ દારુણ સંતાપ ઉત્પન્ન કરનાર વ્યાધિને ચક્રવર્તી કરો છો, ખરેખર ! એથી મને જેટલી પીડા થાય છે, તેટલી

તમને નહિ થતી હોય; તમને કંપતા તથા કુસુમ પીડાથી પીડાતા જોઈને માફ હૃદય જાણે નીકળી પડે છે. તમારી પાતળી થયેલી ભુજલતા બાજુબંધ વિનાની થઈ છે. પરંતુ રાત્રિ ઘણી વ્યતીત થઈ છે. પશુ, પક્ષીઓ શાન્ત નિદ્રાને આધીન થયા છે. બ્રહ્મપુત્રા નદીએ પણ શાન્તિ ગ્રહણ કરી હોય તેમ જણાય છે, માટે તમે પણ હવે શાન્ત લીઓ.”

તેના આ વચનો સાંભળીને શશિકળા બોલવા લાગી કે:—
 આ હું શું સાંભળું છું? કોકદેવ! તમને કહી ન શકાય એવો આ ગુપ્ત દારૂણ સંતાપ છે. કમલિનીનું ટાહું પલ્લવ પણ મને અગ્નિ જેવું ઉંડું લાગે છે. અને ચંદ્રનું અજવાળું પણ તાપ જેવું લાગે છે. પલ્લવરૂપી પલ્લવના પવનથી પણ મારા મનમાં ટેટલો ખેદ થાય છે, તે શું તમે નથી જોઈ શકતા? આ હૃદય રૂપી ખેતરમાં, પ્રેમરૂપી બીજ વાવીને તેને લાજરૂપી ખાતરથી ઠાંકયું હતું, તેમાં જ્યારે નેત્રરૂપી મેઘની ઘટા વરસવા લાગી, ત્યારે તેના પાણીના સ્પર્શથી પ્રેમવૃક્ષ ઉગી નીકળ્યું, અને તેને અલિલાષરૂપ કુલ આવ્યાં. માટે હે વલ્લભ! કહો કે હવે કળને ક્યારે પામશું? આ પ્રમાણે બોલી વળી પણ તે કોકદેવને વીનંતિ કરવા લાગી કે:—

“ચમક ચમક તારા થાય આ વ્યોમમાં આ—

“સુખ ઉરસ્વર થાતા પ્રિયના આજ જેવા;

“શક્તિપ્રભુ ધીમું રહે તેજ આ વ્યોમ મધ્યે—

“ તમ ઉર થકી મ્હારે જેમ આનન્દ રેલે.

“ શશીપદઅંકે બેઠી આ શાંતિ કરે સિમત, નાથ !

“ જીવો ! જીવો ! પ્રિય ! ગોઠડી કેવી એ બે કરે એકાંત !

“ એવી ગોઠ મુજશું કરોની !

“ શશીઉરમાં લપટાઈ આ શાંતિ ધરે પ્રકાશ !

“ જીવો ! જીવો ! પ્રિય ગાંઠ એ બેની કેવી પડી આ આજ !

“ એવી ગાંઠ મુજશું રચોની ! ”

(સરસ્વતીચંદ્ર લાગ-૨, પૃષ્ઠ ૩૫.)

શશિકળા વિરહાબ્નીથી અત્યંત પીડાવા લાગી, એકાએક વિદ્યુત વેગે કાઠ જમણામાં તે જુલી પડી ગઈ હોય એમ બેનાર મનુષ્યને ભાસ થવા લાગ્યો. અને તે એકદમ કોક-દેવને ગળે વળગી પડી, પણ કોકદેવ કોકવિદ્યાનો વિલાસી હતો, જ્ઞાતા હતો. સ્ત્રીઓમાં કેટલી જાતના કામ પ્રદિપ્ત થાય છે; તથા કયા કયા સમયે કયે કયે ઠેકાણે સ્ત્રીઓમાં કામદેવને રહેવાનું સ્થાન હોય છે, વળી સ્ત્રીઓ કયારે વધારે કામાતુર થાય છે, તે સર્વ તે જાણતો હતો. તેથી તેણે શશિકળાને તેમ કરતાં અટકાવી અને તેને સ્થાને પોતાની કોકવિદ્યાને આજાર રહેજમાં શશિકળાને નિદ્રાવશ કરી. આહે તો તેને જાદુગર કહો, આહે તેની કોકવિદ્યા કહો, કે વશીકરણ વિદ્યા કહો, પણ અસંખ્ય પુરૂષો ઉપર વિજય મેળવનાર શશિકળા અત્યારે કયાં છે ! કેવી સ્થિતિમાં છે ! તેનું શશિકળાને જરાપણ ભાન રહ્યું નહીં.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

કોઠવિજય અને કોઠશાસ્ત્રનું કથન.

શશિની સ્વલ્પ કલંક કંટકાઃ પદ્મનાભ

ઉદધિજલમપેયં પંડિતે નિર્ધનત્વમ્ ।

દયિત જનવિયોગો દુર્મગત્વં સુરુપે

ધનવતિ કૃપણત્વં રત્નદોષી કૃતાન્તઃ ॥

ચન્દ્રમા તેજસ્વી છે, ત્યારે તેમાં કલંક મૂક્યું છે; કમળ અત્યંત મનોહર છે તો તેના નાળ ઉપર કાંટા કર્યા છે; સમુદ્રમાં અથાગ જળ ભર્યું છે ત્યારે તેને ખાઈ કંઈ છે; વિદ્વાનોને નિર્ધન રાખ્યા છે; પરસ્પર જ્યાં અત્યંત પ્રેમ હોય છે ત્યાં વિયોગ આપ્યો છે, સુંદર રુપ હોય તેમાં કાંઈક ખોટ હોય છે; જનવાન હોય તેને કંબુસ બનાવ્યા છે, આ પ્રમાણે વિધિ દરેક રત્નને દોષવાળું કરવામાંજ આનન્દ માનનાર છે.

“અહો ! શું કોઠદેવનું ચાતુર્ય ! શશિકળાનું કેવું મનોહર રુપ ! ત્યારે ક્યાં તેનું પુરૂષને છતવાનું અભિમાન ! ખરેખર ! વિધિની કૃતી આગળ મનુષ્યનું ઠહાપણ શું કામનું ? અરે ! મણુ કોઠદેવનું શું થયું હશે ? શું તેણે શશિકળા ઉપર વિજય મેળવ્યો હશે ? અથવા મારું મન આજે આમ આકાશિલ કેમ બન્યું છે ! અહો ! મારે હવે શું કરવું ?”

એવા એવા અનેક વિચાર કરતો રાજા બેરવસેન નિદ્રાને માટે તરફડીયાં મારતો શય્યામાં આમતેમ આળોટતો પડ્યો હતો. પરંતુ નિદ્રાદેવી તેના ઉપર કોપાયમાન થઈ હોય તેમ તેનાથી દૂર જતી રહી હતી. કહ્યું છે કે— ચિન્તાતુરાણાં ન સુખં ન નિદ્રા । ચિન્તાતુર માણસોને નિદ્રા તથા સુખ હોતું નથી. આ પ્રમાણે ચિન્તામાં અને ચિન્તામાં રાજાએ મહામુશીબતે રાત્રિ પસાર કરી.

રહુવાર પડતાંજ રાજા હંમેશ કરતાં બેઠો હતો અને નિત્યકર્મથી પરવારી કોકદેવના નિવાસ સ્થાન તરફ ગયો. કોકદેવે તેને જોતાંજ હંમેશ પ્રમાણે માનપુરઃસર નમસ્કાર કર્યા અને કહ્યું કે—રાજન્ ! આપની કૃપાથી કાર્ય સફળ થયું છે. શશિકળા ઉપર અગાસીમાં બેઠેલી છે માટે ત્યાંજ ચાલો. પછી રાજા કોકદેવની સાથે શશિકળા જ્યાં બેઠી હતી ત્યાં ગયો. રાજાને જોતાંજ શશિકળા ગાલરી ગાભરી ડુસકાં ભરતી હતી હતી થઈ અને કંઈક મંદ સ્પષ્ટ અસ્પષ્ટ સ્વરથી બોલવા લાગી કે—હે રાજન્ ! ચારે તરફ વિખરાતાં મેઘનાં વાદળાંથી દિશાઓ મેરાઈ જતાં ધૂંધળા લાગવા વર્ષાઋતુના દિવસો જેવી અત્યારે મારી દશા છે, માટે મને આમાંથી બચાવો. માફ તેજ હણાઈ ગયું છે, અને જે ખોટી આશાફૂંપી ઝાંઝવાનાં જળ પડીને મરી ગયા જેવું અને પારકા ભાર જેવું તથા કારણ વિનાનું કૃતમ આ દુષ્ટ શરીર વધારે વખત હું ધારણ કરી રહું એવી મારી ઇચ્છા નથી, માત્ર આશાઓના મંધનથીજ હું જેમ તેમ કરી

આત્માને નિભાવી રહી છું, માટે આપને યોગ્ય લાગે તેમ હવે આપ કરો.

રાજાં ભેરવસેન શશિકળાના આવા દીનતા ભર્યા અને નિરાશામૂયક વચનો સાંભળી સર્વ બીના સમજી ગયો. પછી તે શશિકળાને ધીરજ આપવાના ઉદ્દેશથી કહેવા લાગ્યો કે:- હે ચંચલાક્ષિ! હે ચપળ નેત્રવાળી! આવી મિથ્યા ક્ષણ વગરની ભાવનાઓ કરી કરી નિરાશ થતું તારું આ અશરણુ— નિરાધાર હૃદય છે તેને તું શાંત કર. મનુષ્યમાત્રને દુઃખ તો વારા ફરતી આવ્યાજ કરે છે. કોને નિત્ય— સૃષ્ટિમાં એવું કોણ છે, કે જેને જોકલું સુખ અથવા દુઃખ સર્વદા ટકી રહ્યું છે? અર્થાત્ કોઈ નથી. જેમ થકની ઉપરની ધારા નીચે આવે છે અને નીચેની ઉપર જાય છે, તેમ સુખ દુઃખ સર્વદા એક ઠેકાણે ટકી રહેતાં નથી, વારા ફરતી આવે છે અને જાય છે. આથી સુખમાં હર્ષ અને દુઃખમાં શોક કરવો મિથ્યા છે. સુખ દુઃખ કોઈના પશ્ચ હાથમાં નથી. અર્થાત્ તડકા છાંયડાની પેઠે તે આવે છે ને જાય છે:—

*The wheel of life is ever on the ground,
while one side's up; the other on the ground.*

(Plutark.)

चक्रवत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ।

માટે તારે શોક કરવો મિથ્યા છે. ભવિષ્યમાં થનારા સારા

ફળની આશાએ તારે આત્માનું રક્ષણ કરવું. વળી ભાવિ પ્રજાને વિચાર કરી માણસે હુમેશાં કાર્ય કરવું, કંઈ પણ સાહસથી કરવું નહીં:---

સગુણમપગુણં વા કુર્વતા કાર્યમાદૌ

પરિણતિરવધાર્યાં યત્નતઃ પંડિતેન ।

અતિરમસકૃતાનાં કર્મણામાવિપત્તે

ર્ભવતિ હૃદયદાહી શલ્યતુલ્યો વિપાકઃ ॥

આ પ્રમાણે રાજાના આશ્વાસનથી શશિકળાના ઉદ્દેગને વેગ કંઈક શાંત પડ્યો અને પછી તેના સ્વસ્થ થવાથી રાજા પણ હર્ષ પામી મહેલમાં ગયો.

ખીજે દિવસે મોટી સભા ભરી રાજા ભૈરવસેને કોકદેવને અભિનંદન આપ્યું, અને મોટી ધામધુમથી શશિકળા સાથે તેના લગ્ન કરાવી આપ્યા. હવે આ પ્રેમી યુગલ આનંદમાં પોતાના દિવસો વિતાડવા લાગ્યા, એવામાં એક દિવસ રાજા ભૈરવસેને કોકદેવને પૂછ્યું કે— પ્રિય સચિવ ! તમોએ શશિકળાને કેવા પ્રકારથી પરાજય કર્યો, તે મને સાંભળવાની બહુજ ઇચ્છા છે, માટે મને તે સવિસ્તર કહી સંભળાવો. આ સાંભળી કોકદેવે રાજાને કહ્યું કે, હેનૃપેન્દ્ર ! આ વિષય બહુજ ગુહ્ય છે, અગાધ છે, ગંભીર છે, અને તે દરેક અતુર સ્ત્રી પુરૂષે સુકિત-પૂર્વક મનન કરવા યોગ્ય છે, માટે હું જે કોકશાસન વર્ણન કરું છું તે તમે પ્રીતિપૂર્વક, ધીરજથી અને એક ચિત્તે લક્ષ્યપૂર્વક

સાંભળો. આપ્રમાણે કહી કોકદેવે જે કોકશાસ્ત્ર રચીને રાખને સંભળાવ્યું તેજ શાસ્ત્ર નીચે લખવામાં આવ્યું છે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

નાસિકા ભેદ.

આપણા સાહિત્ય શાસ્ત્રો (કોકશાસ્ત્ર) માં સ્ત્રી તથા પુરુષના કેટલાક ભેદોનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે, અને તેમાં સ્ત્રીઓ ચાર પ્રકારની કહી છે. તેમને અનુક્રમે:-- પદ્મિની, ચિત્રણી, શંખિની અને હસ્તિનીના નામથી ઓળખાવેલી છે.

પદ્મિની લક્ષણ.

મયતિ કમલનેત્રા, નાસિકાક્ષુદ્રરંધ્રા ।

અવિલ્લકુચયુગ્મા, દીર્ઘકેશી કૃશાંગી ॥

મૃદુચરણ સુશીલા, ગીતનૃત્વાનુરક્ષા ।

સકલ તનુ સુવશા, પદ્મિની પદ્મગંધા ॥

(રતિ મંજરી)

જે સ્ત્રી અતિશય ઉંચી તેમ અતિશય નીચી ન હોય, જેના નેત્રો કમળ સમાન પ્રકુલ્લિત હોય, જેની નાસિકાના રંધ્રો ક્ષુદ્ર હોય, જેનાં સ્તનો ઉન્નત અને પુષ્ટ હોય, જેનો

કેશકલાપ વિશાળ અને લાંબ હોય. જેની સર્વાંગ કાયા સુંદર,
ગૌર તથા મનોહર હોય; વળી જેના શરીરમાંથી પદ્મ સમાન
સૌગંધનો અભિર્વાવ થતો હોય, જેનું વદન કમળ ચંદ્ર સમાન
તેજસ્વી હોય, જે મૃદુ અને મધુરભાષિણી હોય, સિંહના
જેવી જેની કમર પાતળી હોય, કમળ હંડ જેવા જેના હસ્ત
હોય, કદલીસ્તંભ સમાન જેની જંધાઓ હોય, પરવાળા સમ
લાલ જેના અધરોષ્ટ હોય, ધનુષ્યબાણ જેવી જેની બમરો હોય,
જેનો કપોલપ્રદેશ વિશાળ હોય, જેના નખ હીરાકણી જેવા
સુરેખ હોય, જેનું ઉદર કુશ હોય, જેની હંતપંકિતઓ હાડ-
મની કળી સમાન હોય, ચાલવાની ગતિ હંસના જેવી હોય,
મૃણાલહંડ જેવી જેની અંગુલીઓ હોય, અદ્ય અહાર, અદ્ય
નિદ્રા, ઉદાર સ્વભાવ, મૃદુ હાસ્ય, ધન્ય પ્રત્યે પ્રીતિવાળી હોય,
પગમાં અને હસ્તમાં પદ્મ અને કમળનાં ચિન્હો હોય, સૌન્દ-
ર્યવતી અને પુત્રવતી હોય; વળી બત્રીસ લક્ષણ, અષ્ટ પ્રહરમાં
સોળ શૃંગાર સજે, સંગિત તથા નૃત્ય પ્રત્યે અભિલાષા રાખ-
નારી હોય, રત્નની ચોસઠ કળા તથા ચોર્યાસી આસનમાં
પ્રવીણ હોય, શત્રિએ અમૃત વર્ષે, પ્રથમ પ્રહરમાં કામ વાદે,
સંપૂર્ણ પ્રેમને જાણનારી, લજ્જાળુ અને પવિત્ર એવા લક્ષણોથી
જે સ્ત્રી વિલુપિત હોય તે સર્વોત્કૃષ્ટ પદ્મિની છે એમ સમજવું.

વળી:—

રતિરહસ્યમાં નીચે પ્રમાણે પદ્મિની લક્ષણો
સુચવ્યાં છે:—

ચકિતમૃગદશાભે પ્રાન્તરક્તે ચ નેત્રે ।
 સ્તનયુગલમનર્થં શ્રીફલશ્રીવિદમ્બિ ॥
 તિલકુસુમસમાનાં વિભ્રતિ નાસિકાંચ ।
 દ્વિજગુરુસુરપૂજાઃ શ્રદ્ધધાના સદૈવ ॥
 કુવલયદલકાન્તિઃ ક્વાપિ ચાંપેય ગૌરી ।
 વ્રજતિ મૃદુસર્લીલં રાજહંસીધ તન્વી ॥
 ત્રિવલિવલિતમધ્યા હંસવાણી સુવેષા ।
 મૃદુ શુચિ લઘુ મુંક્તે માનિની ગાઢલજ્જા ।
 ધવલકુસુમવાસોવલ્લભા પદ્મિની સ્યાત્. ॥

રામાવેષે નહિ નિચિ ઉંચી, કુટડા ગાત્ર વાળી,
 ધાટે નાની, ચકિત મૃગીશાં નેત્રવાળી રૂપાળી;
 હારે હારે દશન કણિચો રત્ન જેવી જણાતી,
 શોભે ઝીણી કળિ અધરની બિંબશી રાતી રાતી;
 ઉંડી નાભિ ઉદર વિલસે, પાતળી કે'ડ જેની,
 ભારે ઉંચા સ્તનથી કટિમાં, સે'જ નીચી નમેલી.
 ઓણી ભારે, મલપતી રુડી ચાલતી ધીમી ચાલે,
 નારીરુપે, પ્રથમ વિધિએ પદ્મિની નિર્મી જણે.

(મેધહત)

ચિત્રિણી લક્ષણ.

ભવતિ રતિરસ જ્ઞાનાતિરર્વા ન દીર્ઘા ।

તિલ્લુકુસુમસુનાસા સ્નિગ્ધાર્નાલોત્પલાક્ષી ॥

વનકદિન સુચાલ્યા સુન્દરી બદ્ધશીલા ।

સકલગુણ સમેતા ચિત્રિની ચિત્રવક્ત્રા ॥

(રતિમંજરી.)

જે સ્ત્રીના શરીરના સર્વ અવયવો પ્રમાણપુરઃસર હોય, જે રતિરસને બાણવાવાળી હોય, જેની દૃષ્ટિ વિશાળ ચપળ અને મુગ્ધ હોય, જેના નેત્રો નીલકમળ સમાન હોય, ભ્રમરના જેવી જેની શ્વકુટિ હોય, તીલપુષ્પ સમાન જેની નાસિકા હોય, જેના શરિરનો વર્ણ સુવર્ણ સમાન હોય, બિલ્લવદ્વળ સમાન જેના કંઠસ્તનો હોય, જેનો કેશ ફલાપ શ્યામ અને સુંદર હોય, જેની ચાલવાની ગતિ હસ્તિ સમાન હોય, મયૂરના સમ જેનું શ્રેષ્ઠ બોલવું હોય, કાવ્ય, શીલ્પ, સંગીત અને ચિત્રકામ પ્રત્યે જે પ્રીતિવાળી હોય, વળી જે સ્ત્રી ચતુર હોય, મીતભાષિણી હોય સ્વચ્છ વસ્ત્રો પરિધાન કરતી હોય, પ્રમાદી ન હોય, રતિના દ્વિતીય પ્રહરમાં જેને કામ વાદ્ય, અને જેનું વદન સુંદર હોય, એ સર્વ લક્ષણોયુક્ત સ્ત્રીને ચિત્રિણી બોલવી.

શંખિણી લક્ષણ.

દીર્ઘગતી દીર્ઘ નયનાવર સુન્દરીયા ।
 કામોપમોગ રક્ષિકા ચ ગુણશીલાઃ ॥
 પુક્તોરેશ્વત્રયેણચ વિમૂષિત કંઠદેશા ।
 સંમોગકેલિરસિકાકિલ શંખિનીસા ॥

(રતિ મંજરી)

જે સ્ત્રીના હસ્ત તથા પગ લાંબા હોય અને હસ્ત ઉચ્છ્ર
 હોય, મસ્તક નાનું હોય, સ્તન મોટા હોય, શરીરે ઉચ્ચી હોય,
 સ્વભાવે અતિ ક્રોધિષ્ઠ હોય, પૃથ્વી ઉપર વક્ર ગતિથી ચાલવા-
 વાળી હોય, બ્રહ્મટિ અને અધરોષ્ટ જાડા હોય, અંગુલીઓ
 નાની હોય, નમેલી ગરદન હોય, પીતકેશવાળી હોય, નાસિકા
 અતિ સ્થુલ હોય, રતિ સંલોગમાં અતિ રસિક હોય, વળી જે
 સ્ત્રી લલ્લજા વિનાની હોય, તથા જેને અતિશય અહાર તથા
 નિદ્રા હોય, કૂર પ્રકૃતિની હોય, હાથીના શરીરમાંથી નીકળતા મદ
 જેવા શરીરની વાસવાળી હોય, કમ્ભર અને મુખ અતિ વિ-
 શાળ હોય, વિષય લાલસામાં વિન્હળ હોય, વળી જે સ્ત્રી
 કપટી, કુષ્ટ સ્વભાવવાળી અને જીકું ખોલનારી હોય તે સ્ત્રીને
 શંખિની જણવી.

હસ્તિની લક્ષણ.

સ્થૂલાધરા સ્થૂલ મિતંબ માગા ।

સ્થૂલાંગુલી સ્થૂલ કુચાસુશિલા ॥

કામોત્સુકા ગાઢ રતિ પ્રીયા ।

યાનિતાંતભોગત્રી શંખિનીમનાસા ॥

(રતિ મંજરી.)

જે સ્ત્રીના શરીરના અવયવો હૃદયુષ્ટ હોય, જેના અધ-
શૃષ્ટ અને હસ્ત બાડા હોય, જેના સ્તન અતિશય નરમ હોય,
જે સ્ત્રી અતિ લુપ્તાતુર હોય, તિલ્લુ રુંવાટીવાળી હોય, જેના
નેત્રા પીળા હોય, જેના શરીરમાંથી ગંધકના જેવી વાસ નીકળતી
હોય, સ્વભાવે દુષ્ટ, વક્ષાધિષ્ઠી, ધર્માણુ, લુપ્તા સ્વરવાળી, બુદ્ધ
બોલનારી, કામવાસનામાં હૃદયેશાં અતૃપ્ત રહેનારી, પતિથી
બેદીલ રહેનારી, હરિણીના સમ ચપળ જેનું મન હોય, પ્રીતિની
રીતને નહીં બણવાવાળી, કુળમર્યાદામાં રહેવાને નહીં ધન્ય-
નારી, એકાંતમાં ભોગ વિલાસ પ્રિય હોય, એવા લક્ષણોવાળી
સ્ત્રીને હસ્તિની બાતીની બણવી. વળી:--

કામસુત્રમાં—

તુચ્છોદરી નિતમ્બાઢ્યા

બારે નિતમ્બ એ હસ્તિની સ્ત્રીનું લક્ષણ કહ્યું છે.

સ્ત્રી જાતિ ચતુષ્ટય લક્ષણ.

પદ્મિની પદ્મગંધા ચ મીન ગંધાચ ચિત્રિણી ।

શંખિની ક્ષાર ગંધાચ મંદ ગંધા ચ હસ્તિની ॥

જે સ્ત્રીના શરીરમાંથી પદ્મ સમાન સૌગંધ્યનો અભિર્વાવ થતો હોય તે પદ્મિની, કમળ સમાન સ્નિગ્ધ સૌગંધ્યવાળી હોય તે ચિત્રિણી, ક્ષાર સમાન ગંધવાળી સ્ત્રી શંખિની અને દુર્ગંધ વાસવાળી સ્ત્રીને હસ્તિની જણાવી.

પદ્મિની યામનિદ્રા ચ દ્વિપ્રહરા ચ ચિત્રિણી ।

હસ્તિની યામત્રિતયા ઘોર નિદ્રા ચ શંખિની ॥

પદ્મિની એક પહોર નિદ્રા લઈ જાગે છે, ચિત્રિણીને બે પહોરની નિદ્રા હોય છે, હસ્તિનીને ત્રણ પહોરની અને શંખિની ચારે પહોર ધોરે તે શંખિની લક્ષણ ગણાય છે.

પુરૂષ જાતિભેદ.

જેવી રીતે સ્ત્રીઓ ચાર પ્રકારની કહી છે તેવી રીતે પુરૂષ પણ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે. તેમને અનુક્રમે:-- શશ, મૃગ, વૃષ અને અશ્વના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

શશ પુરૂષ લક્ષણ.

સ્ત્રીજિતો નાયકઐવનારી સત્યપરઃ સુખી ।

બહંગુલ શરીરશ્ચ સ શ્રીમાન્ શશકોમતઃ ॥

ને પુરૂષના શરીરના અવયવો કેમજ અને કસાયલા હોય, વહન ગૌર, મનોહર, તેજસ્વી અને શૌર્યયુક્ત તથા પ્રભાવશાળી હોય, રણેશુરો હોય, નેત્રો તેજસ્વી હોય, દંતકળીઓ સફેદ તથા સીધી હારમાં આવેલી હોય, વળી ને ચતુર તથા બુદ્ધિમાન હોય, મધુર વચન બોલનાર, પવિત્ર આચરણવાળો, કેશ ધુધરી-આળા હોય, ઓષ્ઠ પ્રવાહરંગી હોય. હૃદયથી ગોળ અને મૃદુ હોય, સ્વભાવે શાંત હોય, શરીરની સુંદર વાસવાળો, અલ્પનિદ્રા, અલ્પ અહાર હોય, સ્ત્રીને સંગીત તથા પ્રીતિથી વશ કરનાર, વળી શ્રીમાન્ હોય, એ સર્વે શશ પુરૂષના લક્ષણો કહ્યાં છે.

મૃગ પુરૂષ લક્ષણ.

શ્રેષ્ઠસ્તુધાર્મિકઃ શ્રીમાન્ સત્યવાદી પ્રિયંવદઃ ।

અષ્ટાંગુલ શરીરશ્ચ રૂપયુક્તો મૃગોમતઃ ॥

ને પુરૂષ ઉત્તમ લક્ષણયુક્ત હોય, ધર્માત્મા તેમજ વળી શ્રીમાન્ અને સત્ય તથા પ્રીય વચન બોલનાર હોય, પ્રભાવ-શાળી સુખસુદા હોય, ચિત્રો પ્રત્યે પ્રીતિવાળો હોય, પ્રતાપવાન હોય, શરીરના અવયવો પ્રમાણ પુરઃસર હોય, સ્ત્રી પ્રત્યે માન રાખતો હોય, અને ને લોગ વિષય પ્રત્યે નિયમીત હોય તથા ને પ્રીતિની રીતને બાંધતો હોય, એવા લક્ષણવાળા પુરૂષને મૃગનાયક બાંધવો.

વૃષ પુરુષ લક્ષણ.

उगकार परोनित्यं स्त्रीजितः श्लेष्मकः सुखी ।

दशांगुल शरीरश्च मनस्वी वृषभोमतः ॥

જે પુરુષના શરીરના અવયવો વિશાળ તથા જે રાક્ષસી દેખાવવાળો હોય, મધુરવચન બોલે પણ મનમાં કપટ રાખે, ચપલ નેત્રો, અવિનયી, દુઃકષુદ્રિ, વિષયભોગમાં અતિલપટ, પરાપક્ષારી, કંઈ પ્રકૃતિનો, અને સ્વાર્થી હોય તેને વૃષ જાતિનો પુરુષ કહો છે.

અશ્વ પુરુષ લક્ષણ.

काष्ठतुल्यवपुर्धृष्टो मिथ्यावाक्यश्च निर्भयः ।

द्वादशांगुल शरीरश्च दरिद्रश्चाधोमतः ॥

જેના શરીરના અવયવો કાષ્ટતુલ્ય કઠોર હોય, જેની આંખો મોટી હોય, દૃષ્ટિ તથા મન ચંચળ હોય, ગરદન ટુંકી હોય, અતિશય અહાર તથા નિદ્રા હોય, કપટી, કોષિષ્ટ તથા લલ્લ રહિત હોય, શરીરે અતિશય ફૂવાટી હોય, અવિશ્વાસી હોય, નિર્ભય હોય, વળી જે દરિદ્રી હોય, વિગેરે લક્ષણોયુક્ત પુરુષને અશ્વ જાતિનો જાણવો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

નાયિકા અવસ્થા ગુણ વર્ણન.

બાલ્યા ચ તરુણી પ્રૌઢા વૃદ્ધા ભવતિ નાયિકા ।

ગુણયોગેન રંતવ્યા નારીવશ્યા ભવેત્તદા ॥

આષોઢશાભવેદ્વાલ્યા તરુણી ત્રિંશકામતા ।

પંચપંચાશ્વક પ્રૌઢા ભવેદ્વૃદ્ધાતતપરં ॥

- ૬૨મર.....અવસ્થા..... ગુણ તથા કર્મ.
- ૧ થી ૭..... કન્યા ..... રમત મનતમાં
અભિરૂચી રહે.
- ૮ થી ૧૩ ..... ગૌરી ..... પુરૂષ તરફ સ્વા-
ભાવિક પ્રીતિ.
- ૧૪ થી ૧૮ ..... ખાલ્યા ..... ખાનપાનાદિક તથા
વસ્ત્રાભુષણ પ્રત્યે
પ્રીતિ.
- ૧૯ થી ૩૦ ..... તરુણી ..... રતિ કીડામાં અતિ
ચંચળ, હાવભાવ
કટાક્ષથી પુરૂષ ને
આકર્ષણ કરે.
- ૩૧ થી ૪૫ ..... પ્રૌઢા ..... ધરમંસાર તરફ
પ્રીતિ.

૪૫ થી ઉપર ..... વૃદ્ધા ..... કામવાસના નષ્ટ થાય, ધર્મ કર્મ તરફ અભિરૂચી પતિની આજ્ઞામાં રહે.

પુરુષ અવસ્થા ગુણ વર્ણન.

ઉંમર.	અવસ્થા.	ગુણ તથા કર્મ.
૧ થી ૭	બાલક	રમત ગમતમાં આનંદિત રહે.
૮ થી ૧૩	કુમાર	વિદ્યા પ્રત્યે અભિરૂચી.
૧૪ થી ૨૦	કિશોર	શારિરીક વ્યાખતો તરફ પ્રીતિ રાખે.
૨૧ થી ૩૦	યુવક	નાયિકા (સ્ત્રી) ની સોખત, રતિકિ-ડાની અભિલાષા, મોજ શોખ.
૩૧ થી ૪૫	તરૂણ	પરદેશની મુસાફરીની ઇચ્છા થાય, સ્ત્રી પ્રત્યે માનવદે હુન્નર ઉદ્યોગ, દ્રવ્ય સંગ્રહ વિષે વિચાર.

૧ થી ૪ કાર્મ ગીરગાંમ બેક રોડ ઉપર વિકુલ પ્રેસમાં મિ. પી. વીઠ્ઠલરાયે છાપ્યું અને કાલ્યાદેવી રોડ ઉપર પેન્ટર દયાભજ દેવજીએ પ્રસિદ્ધ કીધું.

૪૫ થી વધારે.....વૃદ્ધ.....આયુષ્યનો વિચાર,
 ઇશ્વરભજન, સ-
 ભજન સમાગમ,
 ધર્મવૃત્તિ તથા
 મનુષ્ય કર્તવ્ય પ્રત્યે
 ચિત્ત લગાડે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

અન્ય નાયિકા ભેદ.

કાવ્ય શાસ્ત્રમાં જે અષ્ટ નાયિકાના ભેદ પાડ્યા છે, તે નીચે
 પ્રમાણે છે:—૧ સ્વાધિત ભર્તૃકા, ૨ ખંડિતા, ૩ અભિસારિકા,
 ૪ કલહંતરિતા, ૫ વિપ્રલબ્ધા, ૬ પ્રોષિતભર્તૃકા, ૭ વાસક-
 સબ્જા, ૮ વિરહોત્કંઠિતા.

સ્વાધિત ભર્તૃકા—જે સ્ત્રીના મનોહર અને સુંદર રૂપથી
 તથા તેના ગુણથી મોહીત થઈ તેનો પ્રીયતમ તેના ઉપર ખુશ
 રહેતો હોય—અર્થાત્ તેને અનુસરતો હોય તેને સ્વાધિત ભર્તૃકા
 નાયિકા કહેવામાં આવે છે.

ખંડિતા—જે સ્ત્રીનો પતિ ખીજે આસક્ત હોવાથી પ્રભાતે
 ઘેર આવતાં પતિના ઉપર રોષ, ઇર્ષ્યાથી કુપિત થએલી તથા
 માન ખંડન પામેલી નાયિકા:—

નિદ્રાકષાયમુકુલી કૃતતામ્રનેત્રો
 નારીનસ્થ વ્રણા વિવેશ વિચિત્રિતાંગઃ ।
 યસ્યાકુતોપિ ગૃહમેતિ પતિઃપ્રમાતે
 સા સ્ખંડિતેતિ કથિતા કથિભિઃ પુરાણૈઃ ॥

અભિસારિકા—સંકેત પ્રમાણે ચિત્રવિચિત્ર મનોહર સુંદર શૃંગાર સભ્ય પ્રિયને મળવા જનારી સ્ત્રીઓને અભિસારિકા કહેવામાં આવે છે:—

સુતીક્ષ્ણમુચ્ચૈર્ધ્વનતાં પયોમુચ્ચાં
 ઘનાન્ધકારાવૃત શર્વરીષ્વપિ ।
 તટિત્પ્રભાદર્શિતમાર્ગભૂમયઃ
 પ્રયાન્તિરાગાદભિસારિકાઃ સ્ત્રિયઃ ॥
 (ઋતુ સંહાર.)

નિશાસુ ભાસ્વત્કલનૂપુરાણાં
 યઃ સચરોઽભૂદભિસારિકાણામ્ ।
 (રઘુવંશ.)

કલહાંતરિકા—જે સ્ત્રી પ્રીયતમના ઘેર આવ્યા પછી કલહ કરે, પતિ મનાવે તોપણ માને નહિ, અને પતિના બહાર ગયા પછી પસ્તાવો કરે અને પતિને મનાવવાની ઇચ્છા કરે, તેને કલહાંતરિકા નાયિકા કહેવામાં આવે છે.

વિપ્રલબ્ધા—પોતાના પ્રેમમાં અન્ય-સ્ત્રી-ભાગ પડાવે, તે સહન નહીં કરી શકવાથી જે સ્ત્રી સ્વભાવે ઈર્ષાળુ બની પતિથી રોષ કરે તે:—

એન્દ્રંધનુઃ પાંડુપયોધરેણ શરદ્ધાનાર્દ્રનસક્ષતામમ્ ।
 પ્રસાદયન્તી સકલંકમિન્દું તપ્તં સ્વેદમધિકં ચકાર ॥

પ્રેષિતભર્તૃકા—જે સ્ત્રીનો પતિ વિદેશ ગયો હોય અને

તેથી વિયોગાવસ્થામાં જે સ્ત્રી પતિના વિરહથી કામથી પીડીત થતી હોય તેને પ્રોષિતભત્તું કા નાયિકા કહે છે.

વાસકસજ્જા—જે સ્ત્રી શય્યા ગિછાવીને વિરહને લીધે રતિક્ષીડા ઉત્સુક બની પતિના આવવાની રાહ જોયા કરે તે.

વિરહોત્કંઠિતા—જે સ્ત્રીને પતિ ઘેર ન આવ્યો જાણી વિરહને લીધે મનમાં શોચ કર્યા કરે, તે કામોત્સુક બની જાય તેને વિરહોત્કંઠિતા નાયિકા કહેવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત સ્ત્રીઓના બીજા પણ નાના નાના ઘણા ભેદ છે જે સર્વેનું સવિસ્તર વર્ણન નીચે આપવામાં આવ્યું છે.

મુગ્ધા—મુગ્ધા ષોડશવર્ષકી । સોળ વર્ષની નાની ઉમ્મરની સ્ત્રી હોય તે મુગ્ધા નાયિકા કહેવાય.

ધીરા નાયિકા—જે સ્ત્રી પોતાના પતિના દોષને જાણ્યા છતાં પણ પતિ ઉપર રોષ ન કરે અને પતિને કઠોર વચનોથી શબ્દ પ્રહાર ન કરે તે.

અધીરા નાયિકા—જે સ્ત્રી પોતાના પતિના દોષ જોઈ ક્રોધથી પતિને કઠોર વચનોથી શબ્દ પ્રહાર કરે તે.

ધીરા ધીરા નાયિકા—જે સ્ત્રી પોતાના પતિના દોષ જોઈ મર્મ વચનમાં જ પતિને સમજાવે પણ તે ખુલ્લે ખુલ્લું ન કહે તે.

અન્ય સંભોગ દુઃખિતા—પતિને અન્ય સ્ત્રી પાસે જઈ આવેલા ચિન્હો જોઈને જે સ્ત્રી મનમાં ખેદ પામે તેને અન્ય સંભોગ દુઃખિતા નાયિકા કહેવામાં આવે છે.

અનુરક્તા નાયિકા—નાનુરક્તામુપેક્ષેત લજ્જાસંવૃત ભાવનામ્
લજ્જાથી ભાવનાને પ્રકટ નહી કરી શકતી હોય તે, એવી અનુ-
રક્તાની પ્રેમીએ અવગણના ન કરવી :—

રસનેા અનુભવ થયા પછી એવો કોણ હોય કે જે આવા
રસોપભોગને જતો કરે, અર્થાત્ કોઈ એવો અરસિક હોયજ
નહીં કે મ્હોં આગળ આવેલું અમૃત ઢાળી નાંખે.

શ્યામા--યૌવનની મધ્ય દશામાં આવેલી સ્ત્રી શ્યામા કહેવાય છે.
શ્યામાયૌવન મધ્યસ્થા । શીતકાળમાં સુખ આપે એવાં હુંકાયલાં,
તથા ઉષ્ણકાળમાં શીતળ અંગવાળી તથા તાવેલા કુન્દન જેવા ગૌર
અને ઉજવળ વર્ણની સ્ત્રી શ્યામાં કહેવાય છે :—

શતિ સુખોષ્ણસર્વોંગી પ્રાપ્તિયા સુખશીતલા ।

તત્ત કાંચનવર્ણાભા સાસ્ત્રી શ્યામેતિ કથ્યતે ॥

જ્ઞાત યૌવના નાયિકા—જે સ્ત્રી પોતાને આવેલું યૌવન
અને રતિકીડા વિષે જ્ઞાન ધરાવે તે.

અજ્ઞાત યૌવના નાયિકા—જે સ્ત્રી રતિકીડામાં ન સમજે
તથા જેની બુદ્ધિ થોડી હોય તે.

મધ્યા નાયિકા—જે સ્ત્રીમાં કામ અને લજ્જા બન્ને સમાન
હોય તે.

પ્રૌઢા નાયિકા—જે સ્ત્રી પોતાના પ્રીતમની ઇચ્છા માત્ર
શમશ્યાથી સમજી જાય તે.

નવવધૂ મુગ્ધા નાયિકા—જે સ્ત્રીના શરીરની કાંતિ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિંગત થતી જાય તે.

નવયૌવના મુગ્ધા નાયિકા—જે સ્ત્રી બાળપણને તજીને યૌવનાવસ્થામાં પ્રવેશ કરી અને રતિક્રીડા શીખતી શીખતી રતિ પતિ કામદેવને વશ થાય અર્થાત્ કામક્રીડામાં પ્રવર્ત્ત થાય તે.

નવલ અનંગા મુગ્ધા નાયિકા—જે સ્ત્રી બાળપણની પેઠે રમત ગમતમાંજ આનંદિત રહે, અને રતિક્રીડા—સુરત વિહાર પ્રત્યે અનાલિલાષા ધરાવે તે.

લજ્જા પ્રાયઃ નાયિકા—જે સ્ત્રી સુરત ક્રીડા પ્રસંગે લજ્જાથી શરમાઈ જાય અથવા છટકી જવાના પ્રયત્નો કરે તે.

અરુઢ યૌવના નાયિકા—જે સ્ત્રીના શરીરમાં યૌવન અને કામદેવ પરિપૂર્ણ રીતે પ્રકાશ પામ્યાં હોય તે.

પ્રગલ્ભ વચના નાયિકા—જે સ્ત્રી હાસ્ય વિલાસમાં પોતાના પ્રીતમને ઠપકો આપે તે.

પાદૂર્ભૂત મનોભવા નાયિકા—જે સ્ત્રી રતિક્રીડામાં વિદ્યુત-વેગી તથા અતુર હોય તે.

સુરત વિચિત્રા નાયિકા—જે સ્ત્રી રતિક્રીડાના સર્વ પ્રયોગોમાં પ્રવિણ હોય તે.

સમસ્તરસકોવિદા નાયિકા—જે સ્ત્રી પોતાના પ્રીયતમના મનની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે તે.

વિચિત્ર વિજ્રમા નાયિકા—જે સ્ત્રી અનેક મોહ પમાડનારી કળાથી પોતાના પતિનું મન હરણ કરે તે.

આકુમિતા નાયિકા—જે સ્ત્રી પોતાના પતિને મન. વચન અને કર્મથી સ્વાધિન કરી લે તે.

લુબ્ધાપતિ નાયિકા—જે સ્ત્રી સર્વ લજ્જા છોડી નિઃશંકપણે પોતાના પતિ સાથે રતિક્રીડામાં તન્મય થઈ રહે તે.

લઘુમાનવતી નાયિકા—જે સ્ત્રી પોતાના પતિને બીજી સ્ત્રી પાસે જતો જોઈને માન ધરે અને પછી રહેજમાં પતિ બોલાવે ત્યારે તે માન છોડી દે તે.

મધ્યામાનવતી નાયિકા—જે સ્ત્રી પતિના મુખથી અન્ય સ્ત્રીના વખાણુ સાંભળી માન ધરે પરંતુ પાછી પતિના સમજાવ્યાથી માની જાય તે.

ગુરુમાનવતી નાયિકા—જે સ્ત્રી પતિને અન્ય સ્ત્રી પાસે જઈ આવ્યાના ચિન્હો જોઈને માન ધરે પણ પછી પતિના દીનતા સૂચક વાક્યોથી ધીરે ધીરે માનને છોડી દે તે.

પ્રવસત્પતિકા નાયિકા—જે સ્ત્રી પોતાનો પતિ વિદેશગમન કરવાનો છે એમ જાણીને ખેદ પામે તે.

ગર્વિતા નાયિકા—જે સ્ત્રી પોતાના રૂપનો અથવા ગુણનો ગર્વ કરે તે.

રુપગર્વિતા—જે સ્ત્રી પોતાના રૂપના ગર્વથી પતિની વાતનું ખંડન કરે તે.

પ્રેમગર્વિતા—જે સ્ત્રી પોતાના પતિના પ્રેમથી ગર્વ પામી અન્ય સાથે વાદવિવાદ કરી ઠણ્ઠ કરે તે.

કામગર્વિતા નાયિકા—જે સ્ત્રી વડીલોની આજ્ઞા લોપીને સમય વિના કામાતુર થઇ પતિનો સંગ કરે તે.

સ્વયંદુતિકા નાયિકા—તે સ્ત્રી પોતાની મેળેજ દુતત્વપણું કરી વલ્લભને સમજાવી પોતાનું કામ સાધે તે.

સમશ્યાવધુ નાયિકા—જે સ્ત્રી પતિથી છુપી રીતે ગુપ્ત સંકેત કરી યુક્તિપ્રયુક્તિથી પતિને સમજાવે તે.

લક્ષિતા નાયિકા—જે સ્ત્રીએ પોતાના પ્રીયતમની સાથે રતિક્રીડા કરી હોય અને તે વાત સખીથી ગુપ્ત રાખે પણ તેની ચતુર સખી તેના શરીરના ચિન્હ ઉપરથી સર્વ વાત જાણી જાય તે.

રતિગુપ્તા નાયિકા—જે સ્ત્રી પોતે કરેલી રતિક્રીડાની વાતને ગુપ્ત રાખવાની કળા જાણે તે.

કુલટા નાયિકા—જે સ્ત્રી નિર્લજ્જપણે, ઘૂટે પાલવે કામ-વિલાસને વખાણ્યા કરે તે.

મુદિતા નાયિકા—જે સ્ત્રી પતિના આવ્યા પછી હવે રતિક્રીડા થશે એમ જાણી આનંદ પામે તે.

અનુશયના નાયિકા—જે સ્ત્રી પતિને મળવાને ધારેલા સ્થળે જાય પણ ત્યાં ગયા પછી પતિનો મેળાપ ન થાય તે.

અનુદા—જે સ્ત્રીના લગ્ન થયા ન હોય, અર્થાત્ કુંવારી હોય તે.

ઉત્તમ નાયિકા—જે સ્ત્રી પોતાના પતિએ અપમાન કર્યું હોય તો પણ રોષ નહિ રાખતાં સરલ રીતે વર્તે તે.

મધ્યમ નાયિકા—જે સ્ત્રી પતિના થોડા દોષથી માન કરે પણ પછી પરિણામે માન તણ દે તે.

અધમ નાયિકા—જે સ્ત્રી પતિનો દોષ જોઇ વારંવાર રોષ કરે અને મનમાં કપટ રાખે તે.

દ્વિવ્યા નાયિકા—જે સ્ત્રી હંમેશાં પતિના સ્નેહને નિભાવી રાખે તે.

દ્વિવ્યાદિવ્ય નાયિકા—જે સ્ત્રી પોતાનો પતિ સ્નેહ રાખે તોજ પતિ તરફ મન રાખે, અને પતિ સ્નેહ ન રાખે તો તે પણ પતિ તરફ પ્રીતિ રાખે નહિં તે.

અદ્વિવ્ય નાયિકા—જે સ્ત્રી હંમેશાં પતિના પ્રેમથી હીન હોય તે.

ક્રિયા-ચતુરા નાયિકા--જે સ્ત્રી કાંઇક ક્રિયા કરીને અથવા મર્મમાં ઠામના ચિન્હ પતિને જણાવે તે.

મોહિની નાયિકા--જે સ્ત્રી વાતમાં પોતાના પ્રીયતમને પોતાનું મન સમજાવે અને અન્યને તેની જાણ પડે નહિ તે.

જ્યેષ્ઠા નાયિકા--એક પતિને બે સ્ત્રીયો હોય અને તેમાં જે પતિને વધારે પ્રીય હોય તે.

કનિષ્ઠા--એક પતિને બે સ્ત્રીયો હોય અને તેમાં જે પતિને વહાલી ન હોય તે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

નાયિકાની શુભ લક્ષણ.

સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં નીચેના લક્ષણવાળી સ્ત્રી વર્જિત કહેલ છે.

અતિવીર્ધા મૃશં દૃસ્વા અતિસ્થૂલા મૃશંકૃશા ।

અતિગૌરી મૃશં કાલી ષડેતા વર્જિતાઃસ્ત્રિયઃ ॥

બહુ ઉંચી, બહુ નીચી, બહુ જાડી, બહુ પાતળી, બહુ ગોરી, તેમજ બહુ કાળી એ છ સ્ત્રીઓ વર્જિત કરવા યોગ્ય છે.

સૌભાગ્યવતી લક્ષણ.

સ્નિગ્ધાઃ સમાનરુપા સુપંક્તયઃ શિશ્વરિણઃ શ્લિષ્ઠાઃ ।

દંતાભવન્તિ યાસાં તાસાં પદે જગત્સર્વમ્ ॥

તામ્બૂલરસરક્તે પિડસ્ફુટભાસસમોદયાઃ ।

દંતાઃ શિશ્વરિણો યસ્યાશ્ચિરં જીવતિ તત્પતિઃ ॥

જે સ્ત્રીના દાંત જાણે રતનની હાર ગોઠવી હોય અર્થાત્ પાકા દાડમના જેવું ઘોળા તથા રાતા રંગનું માણેકના જેવા દંતવાળી, આ ભાગ્યશાલિપણું સૂચવતું અને પતિનું આયુષ્ય વધારનારું સ્ત્રી લક્ષણ છે.

પુત્રવતી લક્ષણ.

ઓષ્ઠૌચ નિર્વર્ણૌ સ્નિધૌ નાતિસ્થૂલૌ ન રોમશૌ ।

રક્તૌ વિમ્બફલાકારૌ ધનપુત્રસુખપ્રદૌ ॥

જેનો ઓણી કળી જેવો નાબુક અને કોમળ અધર—ઓષ્ઠ, બિંબફળ જેવો શોભે છે, અર્થાત્ જે સુવાળા રાતા અને કોમળ

હોઠવાળી છે,—સ્ત્રીઓમાં, આ ધન પુત્ર આદિ સુખ આપનારું લક્ષણ છે.

ઉત્તમ નાયિકા લક્ષણ.

સ્નિગ્ધકેશી વિશાલાક્ષી નિમ્નનાભિઃ સુમધ્યમા ।

સુમુર્છી સુપ્રમા નારી તાં કન્યાં વરયેત્ બુધઃ ॥

જેના ઉદર ઉપર ગોળ અને ઉંડી નાભિ શોભી રહી છે એવી ઉંડી નાભિ એ સ્ત્રીઓની અત્યંત કામ પ્રિયતા સૂચવે છે, તથા એ એક ધન્યવા યોગ્ય ઉત્તમ સ્ત્રી લક્ષણ છે.

નિર્લજ્જ સ્ત્રી લક્ષણ.

૧—પુરૂષની મર્યાદા ન રાખતાં તેમની વચ્ચેથી માર્ગ કરી ચાલી જાય, ૨—પતિના શત્રુ તરફ પ્રીતિ રાખે. ૩—પર પુરૂષ તરફ દ્રષ્ટિપાત કરે, ૪—છાતી ખુદ્ગી રાખી હાવભાવ તથા કટાક્ષ કરતી માર્ગમાં ચાલી જાય, ૫—વારંવાર અન્ય ગૃહે જઈ બેસે, ૬—પતિની ગેરહાજરીમાં વસ્ત્રાભૂષણ તથા શૃંગાર સજે, ૭—માર્ગમાં જતા આવતા પુરૂષોનું મન આર્કષવાના પ્રયત્નો કરે, ૮—એકાંતમાં લાંબો વખત સુધી બેસી રહે, વિગેરે લક્ષણો નિર્લજ્જ સ્ત્રીના જાણવા.

સ્વામિ પ્રત્યે અપ્રીતિવાળી સ્ત્રી

લક્ષણ વર્ણન.

૧—પતિનો મિત્ર આવે તેનો યોગ્ય આદર સત્કાર ન કરે, ૨—પતિની આજ્ઞા માને નહિ અને રતિ ફીડા સમયે પતિને

અનુસરે નહિ, ૩—ગૃહકાર્યમાં ચિત્ત રાખે નહિ અને પિયરના વિચારો કર્યા કરે, ૪—રતિ ક્રીડા સમયે પતિની સાથે વાતચિત ન કરતાં નિદ્રાવશ થાય અને આળસુ રહ્યા કરે, ૫—પતિ માનથી બેલાવે ત્યારે રોષ કરે અને ક્રોધિત થવાના ઢોંગ કરે, ૬—પતિ પાસે ઘર કામ કરાવવાની ઇચ્છા રાખે, ૭—પતિને ધમકાવે, સુઘડતા રાખે નહિ વિગેરે લક્ષણો દુરાચરણી સ્ત્રીના છે એમ સમજવું.

કેવા લક્ષણવાળી સ્ત્રી સાથે પ્યાર કરવો નહિ ?

જે સ્ત્રી અભિમાની હોય, નિર્લજ્જ હોય, કામાન્ધ, મૂઢ, અને વળી પાપાચરણી હોય, બેભાન, યુવાનીના મદમાં છકેલી, અસંતોષી, કપટી, ઢોંગી, ક્રોધિષ્ટ અધીરી દુરાચરણી, વિકાર દૃષ્ટિવાળી, પ્રેમઘેલી, અતિ રસિક, અરસિક, ઘેલી, મદમાતી, ભાગ્યહીણ; વળી જેની અવસ્થા ૪૫ વર્ષ ઉપર હોય વિગેરે લક્ષણોમાંથી થોડા અથવા ઘણા પણ લક્ષણો જે સ્ત્રીમાં હોય તેની સાથે સંયોગ કરવો નહિ, વળી:—

જે સ્ત્રીનું કોઈ વારસ ન હોય, જે સ્ત્રી કુર્કમમાં હમેશાં પૃવર્ત રહેતી હોય, ગર્ભવતી હોય, રજસ્વલા હોય, શત્રુની સ્ત્રી, ગુરૂપુત્રી, ઘોખણ, ઘાંચણ, નીચ જાતિની સ્ત્રી, બ્રાહ્મણની સ્ત્રી, પતિવ્રતા સ્ત્રી વિગેરેથી રતિક્રીડા કરવી એ ધર્મશાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે.

નાયિકા ગુણ વર્ણન.

બાલાતુપ્રાણશપ્રોક્તા તરુણી પ્રાણહારિણી ।

પ્રૌઢા કરોતિ વૃદ્ધત્વં વૃદ્ધાતુ મરણં વિગેષ્ ॥

“ બાલા ” પ્રાણને આપવાવાળી છે, “ તરુણી ” પ્રાણ હરણ કરનારી છે, “ પ્રૌઢા ” વૃદ્ધાવસ્થા આપવાવાળી છે અને વૃદ્ધા સ્ત્રી તો મરણજ આપે છે, તે નિઃસંશય છે.

નાયિકા વશીકરણ વિધિ.

ફલમુલાદિમીર્ચાલા તરુણી રતિયોગસઃ ।

પ્રેમદાનાદિમીઃ પ્રૌઢા વૃદ્ધાચ દદત્તાડનાત્ ॥

ફળકુલ, મિષ્ટાન્ન ભોજન વૃત્તિલાલંકાર વિગેરેથી ‘બાલા’ વશ થાય છે, પ્યારથી ‘ તરુણી ’ વશ કરી શકાય છે, પ્રેમદાન વિગેરેથી ‘પ્રૌઢા’ અને અતિશય મારથી ‘વૃદ્ધા’ સ્ત્રીને વશ કરી શકાય છે.

સ્ત્રી આભુષણ.

સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક દેહ સૌન્દર્યને શોભાવનારાં આભૂષણો ચાર પ્રકારનાં છે.

રસાકરમાં તે નીચે પ્રમાણે કહ્યાં છે:—

કચધાર્યં દેહધાર્યં પરિધેયં વિલેપનમ્ ।

ચતુર્ધા ભૂષણં પ્રાહુઃ સ્ત્રીણામન્યચ્ચ દૈશિકમ્ ॥

૧. કેશમાં ધરવાનાં પુષ્પાદિ આભરણો,

૨. શરીર ઉપર ધરવાનાં વિચિત્ર પ્રકારના હારઆદિ ભૂષણો,

૩. અંગ ઉપર પહેરવાનાં ચિર આદિ વસ્ત્રો,

૪. અને શરીરે લગાડવાનાં કેસર, કસ્તુરી, ચંદન, અળતો
આદિ અંગરાગ:—

ધૂપોષ્મણા ત્યાજિતમાર્દ્રમાવં,
કેશાન્તમન્તઃ કુસુમં તદ્વિયમ્ ।

(કુમાર સંભવ.)

હરેક ઋતુમાં બધીએ ઋતુઓનાં નવાં ખીલેલાં પુષ્પો અને
કિસલયો—કેમળપત્રો વિગેરે કેશમાં પહેરવાનાં આભુષણો છે.

તરત ઉત્પન્ન થએલો રાતા રંગનો અળતો, જે પગની
પાટલીઓ રંગવા માટે વપરાય છે, આનો અંગરાગમાં સમાવેશ
થાય છે.

વળી નેત્રને વિલાસી બનાવનાર હોવાથી મધને પણ
ત્રીઓના આભુષણરૂપ ગણેલું છે:—

નયનાન્યરુણાનિ ઘૂર્ણયન્વચનાનિ સ્થલયન્ પદે પદે ।

અસતિ ત્વાયિ વારુણીમદઃ પ્રમદાનામધુના વિહંબના ॥

(કુમાર સંભવ.)

પ્રકરણ ૧૫ મું.

સ્ત્રી પુરુષ યોગ વિચાર.

આપણા શાસ્ત્રોમાં સ્ત્રી પુરુષના યોગના ત્રણ પ્રકાર વર્ણવ્યા
છે, તેમનાં નામ:—સમ રતિ, ઉચ્ચ રતિ, અને નીચ રતિ.

સમ રતિ ઉદાહરણ.

શશકે પદ્મિનિ તુષ્ટાં ચિત્રિણી રમતેમૃગં ।

વૃષભે શંખિની તુષ્ટા હસ્તિની રમતે હયમ્ ॥

પુરુષ—શશ, મૃગ, વૃષ, અશ્વ.

સ્ત્રી—પદ્મિનિ, ચિત્રિણી, શંખિની, હસ્તિની.

એ પ્રમાણે સમ રતિમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેને સમાન આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉચ્ચ રતિ ઉદાહરણ.

પુરુષ—શશ, મૃગ, વૃષ, અશ્વ.

સ્ત્રી—ચિત્રિણી, શંખિની, હસ્તિની, ૦

ઉચ્ચ રતિમાં પુરુષ ઉચ્ચ જાતિનો અને સ્ત્રી નીચ જાતિની હોય છે, અને તેથી સ્ત્રીને અધિક આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે પુરુષને સાધારણ આનંદ થાય છે.

નીચ રતિ ઉદાહરણ.

પુરુષ—મૃગ, વૃષ, અશ્વ, ૦

સ્ત્રી—પદ્મિનિ, ચિત્રિણી, શંખિની, હસ્તિની.

નીચ રતિમાં સ્ત્રી બળવાન (ઉચ્ચ) અને પુરુષ બળહીન (નીચ) હોય છે, અને તેથી સ્ત્રીને લેશ માત્ર પણ આનંદ થતો નથી.

કામદેવને રહેવાનાં સ્થાનો.

સ્ત્રી તથા પુરુષના શરીરમાં જુદી જુદી તીથીએ જુદા જુદા સ્થળે કામદેવ રહે છે.

સ્ત્રીના શરીરના અવયવોમાં કામદેવ શુકલપક્ષમાં પગની આંગળીએથી વૃદ્ધિગત્ થતો થતો મસ્તક સુધી આવે છે અને

કૃષ્ણપક્ષમાં પાછો મસ્તકથી અધઃક્રમ કરતો કરતો પગની આંગ-
ળીઓમાં આવી રહે છે, અને તે જુદી જુદી તિથીએ વધતા
ઓછા ચૈતન્યને પામે છે :—

શુકલપક્ષ.	કૃષ્ણપક્ષ.	કામદેવને રહેવાનું સ્થળ.
પ્રતિપદા.....	અમવાસ્યા.....	પગની આંગળીઓ.
દ્વિતીયા.....	ચતુર્દશી.....	ચરણ.
તૃતીયા.....	ત્રયોદશી.....	ગુદ્ધ (પીંડી).
ચતુર્થી.....	દ્વાદશી.....	જંઘાઓ.
પંચમી.....	એકાદશી.....	ગુદ્ધેંદ્રિ.
ષષ્ઠી.....	દશમી.....	કમર.
સપ્તમી.....	નવમી.....	વક્ષઃસ્થળ.
અષ્ટમી.....	અષ્ટમી.....	અગલ.
નવમી.....	સપ્તમી.....	ગરદન.
દશમી.....	ષષ્ઠી.....	કંઠસ્થાન.
એકાદશી.....	પંચમી.....	નીચલો અધરોષ્ટ.
દ્વાદશી.....	ચતુર્થી.....	નેત્ર.
ત્રયોદશી.....	તૃતીયા.....	કર્ણ.
ચતુર્દશી.....	દ્વિતીયા.....	કપોલપ્રદેશ.
પૂર્ણિમા.....	પ્રતિપદા.....	મસ્તક.
વળી:—		

શુકલપક્ષમાં પ્રતિપદાને દિવસે સ્ત્રીના વામ અંગોમાં પગની કનિષ્ઠ આંગળીમાં કામદેવ વસે છે. અને કૃષ્ણપક્ષમાં અમાવાસ્યાને દિવસે સ્ત્રીના વામ અંગોમાં પગનો કનિષ્ઠ અંગુલીમાં કામદેવનું સ્થાન છે.

શુકલપક્ષમાં પુરૂષના વામાંગમાં અને સ્ત્રીના દક્ષિણ અંગમાં રસિક પુરૂષો સદા કામસ્થાનને જાણે છે; અને કૃષ્ણપક્ષમાં પુરૂષના દક્ષિણ ભાગમાં અને સ્ત્રીના વામાંગમાં કામદેવનો વાસ જાણવો.

નાયિકા સહવાસ સમય.

સ્ત્રીઓને કયે ઠયે સમયે તથા કઈ કઈ તિથિએ સહવાસની અધિક અભિરૂચી થાય છે તથા કયે ઠયે વખત રતિસંલોગને માટે ક્ષણદાયક છે તે નીચેના પ્રમાણથી સમજાશે:—

નાયિકા.	રાત્રિ.	તિથિ.	પ્રહર.
પદ્મિની.	શુકલપક્ષ.	૧-૨-૪-૫.	પ્રથમ.
ચિત્રિણી.	,,	૮-૧૦-૧૨.	દ્વિતીય.
શંખિની.	કૃષ્ણ	૩-૭-૧૧-૧૩.	તૃતીય.
હસ્તિની.	,,	૬-૬-૧૪-૧૫.	ચતુથ .

સ્ત્રીઓને હાવભાવ શૃંગાર, ચુંબન આદિથી આનંદ થાય છે, તે સમયે સમજાવે કઈ જાતની સ્ત્રી કયા પ્રકારથી સંતુષ્ટ થાય છે, વિગેરે પ્રકારનું વર્ણન નીચે આપવામાં આવ્યું છે.

ચુંબન સ્થાન વર્ણન.

રસીક પુરૂષોએ કામોત્સુક સ્ત્રીને નેત્ર વિષે, કંઠસ્થાનને વિષે, ગાલ ઉપર, અધરોષ્ટાને વિષે, હૃદય, ગરદન અને નાભિને વિષે ચુંબન કરવું એ ઉત્તમ છે.

વળી:—

કામોત્સુક પુરૂષો સ્ત્રીને મુખમાં, હસ્તમાં, જંગાસ્થલમાં, અને સ્તનનેવિષે સદા ચુંબન કરે છે.

ચુંબન પ્રકાર.

ચુંબનના કેકશાસ્ત્રકારોએ સાત પ્રકાર કહ્યા છે—અન્યોન્યના મુખ અન્યોન્યની પાસે લાવી ઇચ્છાવિરૂદ્ધ જે ચુંબન કરે અને તેથી તેમ કરતાં જે આનંદ થાય તે “મિતા”; અન્યોન્યના મુખ અન્યોન્ય પાસે લાવી પ્રેમથી ચુંબન કરે ને અધરોષ્ટ સ્કુરાવે તે “સ્કુરિત”; આનંદિત નેત્રથી નિરખી રસનાથી અધર સ્પર્શ કરે તે “અવદૃષ્ટ”; પ્રતિકુલતા છતાં સાપેક્ષ અસ્થાન મુખ સ્પર્શ કરે તે “ભ્રાંતિ”; તાંબુલ વિષે અધર હંશ તે “પીડિત”; અન્યોન્યાધર સ્પર્શથી પ્રમોદ કરે તે ‘સંપુટ’; અધર હંશ થતાં આનંદમગ્ન થઈ ચતુરા નૃત્ય કરે તેનું નામ મૌલિ.”

વળી કામી પુરૂષોને અધર રસનો સ્વાદ વધારે પ્રીય છે.

કામીનામધરસ્વાદઃ સુરતાદતિરિચ્યતે ।

પ્રકરણ ૧૬ મું.

હાવભાવ નીરુપણ.

હાવો મુલવિકારઃ સ્યાત્ ભાવશ્રિતસમુદ્ભવઃ ।

વિલાસો નેત્રયોર્જ્જેયો વિભ્રમો અસમુદ્ભવઃ ॥

મુખના ઉપર જે વિકાર જણાય તે હાવ, ચિત્તના જે વિકાર તેને ભાવ, નેત્રની ચેષ્ટા તે વિલાસ અને જમરના વિકારને વિજ્રમ કહેવાય છે,

દંપતિમાં શૃંગાર ઉદય પામ્યાથી, સ્ત્રી પુરૂષનાં લક્ષણ તથા સ્વભાવ ઉપરના ભાવ વિચારપૂર્વક શોધતાં અઢાર પ્રકારના હાવભાવ જણાય છે :—

૧. નાયિકા પોતાના પ્રિયપતિના જેવા વસ્ત્રાભુષણ ધારણ કરી મનમાં પ્રેમનો પ્રકાશ થવાથી પતિની કીયાનું અનુકરણ કરે તે “લીલાહાવ” કહેવાય છે;

૨. સ્વામીની મમતાથી પ્રીતિ વધવાથી સ્ત્રીના શરીરની નવીન પ્રકારની ગતી દેખાય તેને હાવના પ્રવીણ પુરૂષો “વિલાસ-હાવ” કહે છે,

૩. થોડા અલંકાર પેહરવાથી પણ જે સુંદરીનું શરીર વિશેષ મોહક જણાય તેને સાહિત્ય શાસ્ત્રના વિદ્વાનો “વિચ્છિન્ન” હાવ કહે છે;

૪—હાસ્ય, જેવા તથા બોલવા ચાલવાથી અને સુંદર રુપથી જે સ્ત્રી મનોહર દેખાય તેને “લલિત” હાવ કહેવાય છે;

૫—શરીરે પહેરેલાં વસ્ત્રનું ભાન નહોત્ય અને પ્રેમમાં તદ્દા-કાર હોવાથી જે વિચિત્ર વાણી વહે તેને “વિજ્રમ” નામે હાવ કહે છે;

૬—રતિકીડા સમયે લજ્જાને લીધે જે સ્ત્રી બોલી શકતી નથી તેને તેની પ્રભાને લીધે “વિત્તત” હાવ કહે છે;

૭—નાયિકા પતિનું અપમાન કરે અને તેથી પતિ ક્ષોભ પામે તેને “બંબોક” નામે હાવ કહે છે;

૮—પતિએ કરેલા દંતધાવ અને મર્દનની પીડાથી સ્ત્રી મનમાં આનંદિત થાય પણ ઉપરથી દુઃખ જણાવી રોષ કરે તેને “કુમિત” નામનો હાવ કહે છે.

૯—ક્રોધ, શ્રમ, ભય, હર્ષ, ગર્વ, કંપ, સ્મિત અને અભિલાષ એ સર્વે સાથે ઉદય પામે તેને “કિલ કિંચિત” હાવ ઉપજ્યો એમ કહે છે.

૧૦—નાયિકા પતિના દર્શનની ઉત્કંઠિત હોય, પણ તે ગર્વને લીધે જણાવી ન શકે તેને “મોટાયિત” હાવ કહે છે.

૧૧—ચૌવનને લીધે ચિત્તમાં પ્રેમનો ઉદય થાય અને તેથી હર્ષિત થાય તેને “હાસિત હાવ” કહેવાય છે.

૧૨—સ્ત્રી અતિશય હર્ષ પામી પતિ પાસે જાય પણ પછી લજ્જિત થઈ જાય તેને “ચકિત” નામે હાવ કહે છે;

૧૩—નાયિકા પોતાના મનોહર રૂપ, સૌભાગ્ય અને ચૌવનથી ગર્વિત બને તે “મદ્” હાવ કહેવાય છે.

૧૪—પતિના વિયોગથી સ્ત્રીનું મન આકુળવ્યાકુળ થઈ જાય અને પતિ સમાગમના ઉપાયો શોધે તેને “તપન” હાવ કહેવામાં આવે છે;

૧૫—નાયિકા ધરુણાનુસાર વસ્ત્રાભુષણ સજ્જ પતિની સાથે વિહાર કરે તેને “કેલી” હાવ કહે છે;

૧૬—મનોહર વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી પતિને નિહાળવાને જે સ્ત્રી ઉત્કંઠિત થાય તેને “કુતુહલ” નામનો હાવ કહે છે;

૧૭—અર્ધાં વસ્ત્રાભુષણ ધારણ કર્યા પછી ભયથી જે સ્ત્રી ચકિત થઇને આકુન્નવળું જાયા કરે તેને “વિક્ષેપ” નામનો હાવ કહે છે; અને

૧૮—પ્રિયતમને મળવા જવાને ઉતાવળી હોવાથી જે સ્ત્રીને શરીરનું ભાન નથી અને રસ્તામાં ચાલતાં શ્રમિત થઇ જાય છે તેને “મુગ્ધિત” હાવ કહે છે.

પ્રેમચેષ્ટા.

સ્નિગ્ધં દષ્ટિપથં વિભૂષિત તનુઃ કર્ણસ્ય કંઙ્કયનં
નાભેર્દર્શનમગ્રતઃચ ગમનં વાલસ્ય ચાર્લિગનમ્ ।
કેશાનાં ચ મુહુર્મુહુર્વિવરણં વાર્તા ચ સચ્ચાસહ
કુર્યુઃ પ્રીતિવશાત્ સ્ત્રિયઃ સમદના દષ્ટ્વા નરં વાંછિતમ્ ॥
સ્ત્રી કાન્તં વીક્ષ્યં નાભિં પ્રકટયતિ મુહુર્વિક્ષિપન્તિ કટાક્ષાન્
દોર્મૂલં દર્શયન્તી રચયતિ કુસુમાપીડમુત્ક્ષિપ્ય પાણિં ।
રોમાંચસ્વેદજંભાઃ શ્રયતિ કુચતટમ્નંશિ વસ્ત્રં વિધત્તે
સોત્કળ્પં વક્તિ નીવીં શિથિલતિ દશત્યોષ્ઠમંગં મનક્તિ ॥

(કામશાસ્ત્ર.)

મંદ લલિત ગતિથી ચાલવું, ઉદર પ્રદેશ દેખાય તેમ વસ્ત્રના પાલવને રમાડવો, સુંદર વેશ વગર દૃષ્ટિએ ન પડવું, અંગભંગાદિ

ચેષ્ટા કરવી—હાથ ઉંચા કરી આજસ મરોડવી, આજકને લઇ રમાડતાં આલિંગન કરવું, સ્તનપરથી વારંવાર ખસી જાય તેમ વચ્ચેને ઢાંકવું, વિગેરેને સ્ત્રીઓના પ્રેમદર્શક વિલાસો માનેલા છે.

વળી શકુન્તલાની પ્રેમચેષ્ટાને માટે દુષ્યન્ત રાજાએ પણ એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે:—

વસંતતિલકા.

જો કે વદે કદિ ન એ મુજસંગ વાણી,
હે કાન તોય મુજને વદતો પ્રમાણી;
મારા ભણી મુખ ઠરી ન જીવે ઠઠાપિ,
રાખે ન એ નજર અન્ય ભણી તદ્દાપિ.

વળી પ્રેમીને જોતાંજ વિલાસ—વિવિધ પ્રકારની શૃંગાર—ચેષ્ટાઓ કરવી એજ સ્ત્રીઓના પ્રેમનું જોડ્યા વિનાનું પહેલ વહેલું વચન છે; અર્થાત્—સ્ત્રીણામેષ સ્વભાવો યદ્વિલાસૈરેવ રાગપ્રકટનં ન તુ કંઠતઃ । લજ્જા એજ જેનું ભુષણ છે એવી સ્ત્રીઓનો એ સ્વભાવ જ છે કે, તે પોતાના અંતર્ગત ભાવને વિલાસોથીજ જણાવે છે. વચનથી નથી.

કામાતુર નાયિકા લક્ષણ.

જે સ્ત્રી વારંવાર વસ્ત્રાભુષણને પહેરે અને ઉતારે તથા દૃપ-ભુમાં મુખ જોયા કરે, હાસ્યવિલાસની વાતો કરે, પ્રિયતમને જોઇ હાવભાવ કરે, વળી જે સ્ત્રી લાંબા શ્વાસ ભરે, જેની આંખો કામાવેશને લીધે સ્થિર થઇ જાય, પુરૂષના તરફ અનીમિષ

નયને જોઈ રહે, સ્તબ્ધ થઈ જાય, ચિત્રમાં ચિત્રેલી હોય
એમ સ્થિર થઈ જાય, ખાંધી લીધેલી હોય, મૂર્છા પામી
હોય, એવી રીતે શરીરના સઘળા અવયવો તે વખતે
ઉત્પન્ન થએલા જુસ્સાને લીધે શિથિલ થઈ જાય, ઇંદ્રિયો
પુરુષ તરફ ખેંચાઈ જાય, મન પરવશ તથા આકુળાવ્યાકુળ થઈ
જાય, શરીરની શુદ્ધિ વિસરાઈ જાય, મનોવૃત્તિઓ સ્વચ્છ
થઈ જાય, રૂંવાટી ઉભી થઈ જાય, ગાલ ઉપર પરસ્વેદનાં ટીપાં
ખાજે, નેત્રોમાંથી પ્રકાશના કિરણો નીકળે, મદ્યથી અર્ધ નયનો
મીંચાઈ જાય, નિદ્રાથી જડ ખની જાય, ભૂકુટિને નિશંકપણે
નચાવ્યા કરે, કામદેવના ખાણુની સળીયોથી વિંધાઈ જાય; અને—

પ્રચ્છન્નૌ વ્રજતસ્તનૌ પ્રકટતાં શ્રોણીતટં દૃશ્યતે ।

નીવીચ સ્વલતિ સ્થિતાપિ સુદૃઢં કામેગિતં યોષિતામ્ ॥

(રતિ રહસ્ય.)

પ્રીયતમના સ્પર્શસુખની ઇચ્છાથી કામવશ થઈ જવાથી
સ્ત્રીઓની વસ્ત્રની ગાંઠ આપોઆપ ઢીલી થઈ વસ્ત્રનું સરી જવું ઇ-
ત્યાદિ સ્ત્રીઓની પુરુષને આમંત્રણ કરતી કામપરવશતા સૂચવી છે.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

કામની દશ દશા.

સ્ત્રી પુરુષના કામ પરવશ થવાથી વિરહાવસ્થાથી માંડીને
મરણ પર્યંત તેમની જે દશદશા થાય છે તેનું વર્ણન નીચે કર-
વામાં આવ્યું છે:—

૧. વિરહાવસ્થા—યૌવનના પ્રારંભમાંજ પતિથી વિખુટી પડ-
વાથી સ્ત્રી વિરહની દુઃસહતામાં નિરંતર ટળવળ્યા કરે છે અને

સ્વજનમાં પણ તેને ગમતું નથી તેને વિરહાવસ્થા નામની કામની પહેલી દશા કહેવામાં આવે છે.

૨ સંતાપાવસ્થા—પતિના વિયોગદુઃખ, અને તેના સ્નેહનું સ્મરણ થવાથી અશ્રુ ભરાઈ આવવા, અને નિશ્વાસો નાંખી શોષ કરવો, તેને કામની બીજી દશા કહેવામાં આવે છે.

૩ જાગરાવસ્થા—

प्रजागरखिलीभूतस्तस्याः स्वप्ने समागमः ।

बाष्पस्तु न ददात्येनां द्रष्टुं चित्रगतामपि ॥

(શોકુન્તલ.)

નિદ્રા, એ વિયોગિએને માનસિક સંયોગ આપી ક્ષણિક આનંદ કરાવનાર છે, પરંતુ વિરહાવસ્થાને લીધે કામીએને નિદ્રા આવતી નથી, અને આંસુના પ્રવાહથી પણ તેમને ઉંઘ આવતી નથી, તેને કામની નિદ્રાત્યાગ નામની દશા કહેવામાં આવે છે.

૪ વિષાદાવસ્થા—પતિના વિયોગથી વિરહદશામાં નાચિકા સંતાપ પામીને અત્યંત ખેદથી શરીરે દુખળી થઈ જાય છે અને એકલી પડવાથી વારંવાર રડી રડીને સ્નેહનું સ્મરણ થવાથી ખેદ દર્શાવે છે, તેને કામની વિષાદાવસ્થા નામની ચોથી દશા કહેવાય છે.

૫ સંકટપાવસ્થા—વિયોગવસ્થામાં પ્રિયતમના મેળાપનો સંકલ્પ કરવો—કારણ કે અવળા વિધિને લીધે દેહ સમાગમ તો અશક્ય હોય છે, તેથી પ્રીયતમની પ્રતિમા અથવા છાયા જોવાય

તો ઘણું સાફ એમ ઈચ્છી સંયોગ ઈચ્છવો તેને કામની પાંચમી દશા કહેવામાં આવે છે.

૬ વિષય દ્વેષ--હૃદયના હુખભારથી, ચંદ્રદર્શન થતાંજ નાયિકાની આંખમાં આંસુ ભરાઇ આવે છે અને પોતે જાગતી હોવા છતાં હૃદયના આવેગને શાંત કરવા માટે આંસુ ભર્યાં નેત્રને ઢાંકી દે છે, આને નાયિકાની વિષય દ્વેષ નામની છઠી કામદશા સૂચવી છે; જીવે રતિ રહુસ્થમાં--

નયનપ્રીતિઃ પ્રથમં ચિત્તાસંગસ્તતોઽથ સંકલ્પઃ

નિદ્રાછેદસ્તનુતા વિષયનિવૃત્તિસમાનાશઃ ।

ઉન્માદો મૂર્છા મૃતિરિત્યેતાઃ સ્મરદશા વૈશૈવ સ્યુઃ ॥

૭ ઉન્મત્ત દશા--કામી માણસો પોતાની તદ્દાકાર વૃત્તિ-ઓથી સજીવ અને નિર્જીવ વસ્તુમાં ભેદ સમજી શકતા નથી, અર્થાત્ સજીવ અથવા નિર્જીવને સરખાંજ ગણે છે--

નૈવ પશ્યતિ જાત્યન્ત્રઃ કામાન્ધૌ નૈવ પશ્યતિ ।

ન પશ્યતિ મદોન્મત્તસ્ત્વર્થી દોષાન્ન પશ્યતિ ॥

સ્વાભાવિક રીતે કામીઓની તે સમયની તેવી સ્થિતિ હોય છે, અને તેને કામની ઉન્મત્ત નામની દશા કહેવામાં આવે છે.

૮ ચિત્તવિભ્રમદશા--પતિની ગેરહાજરીમાં વિયોગા-વસ્થાથી સ્ત્રીઓ પોતાના શરીરની શુદ્ધિ ભૂલી જાય છે અને તેથી સ્ત્રીઓ વારંવાર પોતાની ઝુલી પડતી વેળીને--લાંબા વધેલા છુટા વાળોને--હાથની આંગળીઓથી સમારી લીએ છે તેને ચિત્ત-વિભ્રમ નામની કામદશા કહેવામાં આવે છે.

૯ મુર્છાવસ્થા—વિયોગાવસ્થામાં સ્ત્રી શય્યામાંહે કે જમીન ઉપર—ઘડીમાં બેસતી, ઘડીમાં સૂતી, એમ પોતાનાં કોમળ ગાત્રોને શય્યામાં આમ તેમ નાંખી એન નહિ પડવાથી દુઃખથી તણસ્યા કરે છે, અને તેને વારંવાર મુર્છા આવી જાય છે—તેને નાયિકાની મુર્છાવસ્થા નામની કામની દશા સૂચવી છે:—

વિયોગા યોગયોરિષ્ઠ ગુણાનાં કીર્તનાત્સ્મૃતેઃ ।

સાક્ષાત્કારો થવા મૂર્છા દશધાજાય તે તથા ॥

(રસ રતનાકર)

૧૦ મરણ દશા—સ્ત્રીઓનાં કુસુમ સરખાં કોમળ, તથા જોત જોતામાં દુઃખથી ફાટી જાય તેવાં હૃદયોને, વિયોગાવસ્થામાં માત્ર આશાનો તાંતણોજ જીવતાં રાખી શકે છે, એ આશાનો ભંગ થતાં અથવા તેની સંભાવના નહીં કરવાથી સહજમાં તે ફાટી જાય છે, અને મરણની છેલ્લી દશાને પામે છે—

આશાતંતુર્ન ચ કથયતાત્યન્તઃ સ્નેહનાયઃ ।

પ્રાણત્રાણં કથમપિ કરોત્યાયતાક્યાઃ સ પકઃ ॥

(માલતી માધવ.)

*

*

*

ઉપસંહાર.

વાચકવૃન્દા અહીં આગળ કેટલાક ચોક્કસ સંજોગોને લઈને મારે પૃથક્ ભાગ સમાપ્ત કરવો પડે છે. ઉપરના વિષયમાં સાર-ભૂત સર્વ હકીકત વર્ણવવામાં આવી છે. દરેક વિષય એવી રીતે સ્ફુટ કરવામાં આવ્યો છે, કે તેને માટે હવે વિશેષ વિવરણ લખવાની જરૂર જણાતી નથી. અંતમાં આ પુસ્તકથી જો તને

કાંઈ પણ પોષક અન્ન મળ્યું છે એમ તું માનીશ, તો એની પાછળ લીધેલો શ્રમ હું થોડે અંશે પણ સફળ થયો માનીશ.

*

*

*

આ પુસ્તકનો દ્વિતીય ભાગ થોડા વખતમાં બહાર પડશે, જેમાં કેઠશાસ્ત્ર યાને વિહારવાટિકાને લગતી બાકીની સર્વ હકીકતોનું સંપૂર્ણ વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, અને હું આશા રાખું છું કે, દ્વિતીય ભાગ, પ્રથમ ભાગ કરતાં વધારે રસિક, જનસમાજને રુચિકર અને ઉપયોગી થઈ પડશે. इति शुभम्.

क्षीरिण्यः सन्तु गावो, भवतु वसुमती सर्वसम्पन्नसस्या,
पर्जन्यः कालवर्षी, सकलजनमनोनन्दिनो वान्तु वाताः ।
मोदन्तां जन्मभाजः सततमभिमता ब्राह्मणाः सन्तु सन्तः,
श्रीमन्तः पान्तु पृथ्वीं प्रशमितरिपवो धर्मनिष्ठाश्च भूपाः ॥

દુનિયામાં સૌથી શ્રેષ્ઠ ખુશખોનો ખજાનો

ઑટો

પરસ્તાન (રજીસ્ટર્ડ)
વાપરી.

જે આજઢીનં સુધીમાં
નીકળેલાં સઘળાં સેન્ટો, અત્તરો
તેમજ ઑટો કરતાં અતિશય
ટકાઉ, મીઠી સુવાસ તેમજ
તેની આનંદદાયક લહેરથી
હરેક માણસનું મન ખુશ કરવા
માટે ફતેહમંદ નીવડ્યું છે.
એકવાર વાપરી ખાત્રી કરો.

પ્રાઈસ લીસ્ટ તથા ફ્રી
સેમ્પલ માટે ૦) =

સ્ટામ્પ ખીડો.

અમારું—જગ પ્રસિદ્ધ

પરસ્તાન—હેઅર ઑઈલ (રજીસ્ટર્ડ).

જેમાં હલકાં તેલોતું મીશ્રણ નહીં હોવાથી વાળને નરમ, ઝળકતા, કાળા કરવાના
ઉત્તમ ગુણ ધરાવે છે, તેની સુવાસ અજબ મનમોહક છે વાપરી ખાત્રી કરો.

કી. બા. ૧ નો ૩. ૧ પોસ્ટેજ જુદું. સેમ્પલ માટે ૦) = સ્ટામ્પ ખીડો.

એકલા ખનાવનાર.

નાં. ૧ પાયધોની મુંબઈ.

ધી પરસ્તાન પરફ્યુમરી કું.

નવીન વધાર્થ! નવીન ચમત્કાર !

તમે કેઠશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ વાંચ્યા હશે, સ્ત્રીઓની મોહિની આપને લાગી હશે પણ પરત્વી કેટલી બધી પોતાની નુકશાની કરે છે તે આ નીચેનું પુસ્તક અવશ્ય વાંચી અનુભવી થશો.

ગુલબરે સ્ત્રી ચરિત્ર.

૪૩ મનોરંજક અનુભવ સિદ્ધ વાર્તાઓ સુંદર સચિત્ર પુંઠાની બાંધેલી ઉત્તમ બુક છે. આ બુકમાં ચંપાવતી, પદ્માવતી, નિલમ પરિ, રૂપ સુંદરી, રંભાવતી, મહાલક્ષ્મી, શશીપ્રભા, ઝવેરી, સુરસુંદરી, રૂક્મણી, ચંદ્ર મોહિની, નુરજહાંન, કુમારી દેવી આદિ સ્ત્રીઓના પ્રપંચી પ્યારનો ચીતાર અને તે પ્યારમાં ગમે તેવા બાહોશ આદમીઓ કેવા નબળા થઈ જાય છે, તે આ બુક વાંચવાથી આપને માલુમ પડશે માટે જરૂર રૂ. ૧-૪-૦ માં મંગાવી લેશો. ચાર દિવસમાં જો પાછી આપશે તો ૦-૧૫-૦ આપના પાછા લઈ જશો.

વસનજી પરમાણંદ બુકસેલર.

ઝવેર બાગ કાલકાદેવી પો. ૨, મુંબઈ.

નવાં પુસ્તકો.

હુન્નર માલીકા:—ભાગ ૧ લો-હેર ઓઘલ, લવંડર, ઓટાબકુલ, કોકો-નટ પોમેડ, લાઈમજુસ, ખામ, દરાબ મલમ, એગ્યુમીક્ષચર, દુધપાવડર, રોઝ-સીરપ, ઈન્ક, બુટપોલીશ, વીગેરે અનુભવીક હુન્નરની “ગેરેન્ડી” વાળી બુક કી. છ આના.

હુન્નર માલીકા:—ભાગ ૨ જે-પરફ્યુમ કુલસાઈન, રોઝ ઓઘલ, ગ્લીસરાઈન લાઈમજુસ, મારકીંગ ઇન્ક, પ્યેર મેનથોલ, પેનખામ કોલનવોટર, લેમન સીરપ, બાલામૃત, સ્પીરીટ કેમ્ફર, વીગેરે “અનુભવી હુન્નરની ગેરેન્ડી” વાળી બુક કી. છ આના.

હુન્નર કળાદર્પણ:—ભાગ ૧-૨-૩-૪ સુગંધી તેલો, અતરો, કોસ-મેટીક, પેનકીલર, હેરડાઈ, ડીલવોટર, ગુલાબજળ, વારનીશ, ખારસોપ, સુગંધી અરકો અને એસેસો, કલરો, ટોનીક પોલ્સ, મેડીકેટડ સ્કન્ડ, વિગેરે ૨૧૧ હુન્નરની બુકો. કીં ૩૧૦ ૧

હુન્નર સાગર:—(સચિત્ર) મીણખતી, સાબુ, રંગ વારનીસ, ગીલીટ, વીગેરે ૧૩૦૦ હુન્નરની બુક કી. ૩૧૦ ૨૧

મોડો હુન્નર પ્રકાશ:—દીવાસળી, કાચ, સુગંધી એસેન્સો, અરકો, વીલાયતી પરફ્યુમો, અને મેડીસીન વિગેરે ૨૦૦૦ હુન્નર કી. ૩૧૦ ૧

સ્વતાંત્ર સંગ્રહ:—છેલ્લામાં છેલ્લી શોધનના અનુભવિક ૩૦૦ હુન્નરોનો સંગ્રહ કી. ૧૪ આના.

હુન્નર સંગ્રહ:—કેસર, બરાસ, અગરખતી, બનાવટી સોનું લીથીયોગ્રાફ, વીગેરે ૮૪૦ હુન્નર કી. ૩૧૦ ૧)

સાબુ બનાવવાનો હુન્નર કી. ૩૧૦ ૦૧, વાળ કાળા કરવાનો હુન્નર કી. ૩. ૦૧ સોની હુન્નર પ્રકાશ કી. ૩. ૦૧; હુન્નરકળા જ્ઞાન કી. ૩. ૦૧

હુન્નર કુંચી (છપાય છે) કી. છ આના. હુન્નર માલીકા ત્રીજો ભાગ કી. ૩. ૦૧ વધુ ખુલાસા મળે.

લખો:—હુન્નરોદય બુક ડીપો.

કે. નાં. ૧૬ બનીયન રોડ—મુંબઈ નાં ૯.

તમોને ખુબસુરત થવા ગમે છે ? ઓરત તથા મરદની શાલા શાથી વધે છે ? બાલ, દાંત તથા ભરેલા ગાલથી !

તમારા બાલ ઘણા દુંકા ખરબચડા ખરી જતા ખોરાથી ભરપુર સફેદ આંખમાંથી પાણી પડવાં, દુખાવો, મગજનું દુખવું વગેરે પર અમારા હેર ઓઇલો કે ને ખાસ (વાઇટ ઓઇલ યાને ગ્યાસલેટથી વેગલા) વનસ્પતિના ઉંચા તત્વો-માંથી બનાવ્યાં છે, સુગંધમાં ભરપુર તથા ગુણમાં ભરપુર એવા પુરવાર થઈ ચુક્યાં છે તે વાપરો ને બધી ફરીયાદોથી દુર રહો. અમોએ એન્ટ રાખ્યા નથી તથા બહાર અમારો માલ વેચતા નથી. કારણ કે વેપારીઓ ખીજા હલકાં તેલો આપી ધરાકાને ઉધું સમજાવે છે. કાર્ડ નીચલે ડેકાણે લખવાથી ઘેર ખેડાં પહોંચતાં થશે.

હેર ઓઇલનાં નામો.

ઓટો રોઝ	}	કીંમત.
ઓટો ડેઝી		
માલતી.	}	૨-૮
કૌમુદી.		
પારીજાતક	}	૧-૮
મુની.		
કેવડા.	}	૨-૦
વાઈટ રોઝ		
જેશમીન	}	૨-૦
લીલાક.		
આવાં	}	૧-૪
મહારાણી		
કર્લાગર.	}	૧-૪

દાંતમાં શંડો, રસી,
પરં વગેરે દાંતની
ખીમારીઓ માટે
એન્ટી શેપટીક
દુથ પાઉડર.

આના આઠ
ઘાતુ ક્ષીણતા નખળાઈ
વગેરે પર
ટાનીક પીલસ
ખાટલો રૂ. ૨-૮-૦
ખીલ આઠાં કાળા ડાઘ
વગેરે પર

કોલ્ડ ક્રીમ

કીમત રૂ. ૧-૮-૦.

કબજિયત, લીવરનો ખગાડો, છાતીનો દુખાવો વગેરે પર પરગેડીવ પીલસ સુખ રૂપ જીલાબ કીમત આના ૧૨. તથા દરેક દરદની દવા અમારે ત્યાં બને છે એક વખતની મુલાકાત હોયો ફેરો ફેક્ટ નહિ જાય.

પ્રો. નીચલ એન્ડ કું.

માલેક—ડી. દેવજી.

નં. ૯૭, ક્રીયર રોડ, પહેલે માળે, કોટ, પોષ્ટ બોક્ષ ૧૫૮, અંબઈ.

પાંચ રૂપીઆમાં પાંચસો રૂપીયાનો ભપકો.

પીંચગોદડ, રોદડગોદડ, તથા દરેક ધાતુનાં, તદ્દન સોનાની પેટાંટનાં મશીન પાલીશનાં દરેક કામને લગતા દાગીનાઓ અમારે ત્યાંથી તૈયાર મળશે, તથા ઑડર આપેથી બનાવી આપશું; તથા અપડુડેટ ફેશનનાં છાયલો, નાવાના તથા ધોવાના દરેક જાતના ફેન્સી સાબુઓ, હેરબ્રાઈલો, સેન્ટો, ઓટો, દરેક જાતનો કટલરી તથા હોઝીયરી સામાન તથા દરેક જાતનું ભરતકામ-ઝીક, રેશમ વીગેરે સાડીની ઢારો, સ્લીપરો, ટોપીઓ તકીઆ વીગેરે વીગેરે તૈયાર મળશે.

બહારગામનાં ઑર્ડરો ઉપર પુરતું ધ્યાન
આપવામાં આવે છે.

શ્રી સત્ય-વિજય-કંપની.

ઠે. મલબાર હીલ--સૌભાગ્ય મહેલના સામે.

માલીક-શાહ ડુંગરસી કેશવજી

ડૉ. જી. બી. ની ઔષધિક ખુશબોદાર તપકીર

ઉત્તમ કીમતી ઔષધિઓ સાથે
ઉમદા સુવાસિત વસાણાથી જ્ઞાન
તંતુઓને પોષણ આપનારી બનાવી
છે.

તપેલા મગજ અને કંટાળેલા જીવને ઠંડક કરી શાંતિ આપે છે.

ફક્ત એકજ ચપટી

પીનસ, આધાસીસી, હિસ્ટીરયા, નજલો, સળેખમ, શરદી,
માથાના ઠણકા, ચસકા વિગેરે મગજ અને માથાના દર્દોને
આરામ કરે છે.

કીમત શીશીના ચાર આના. પેરટેજ એકથી ત્રણ શીશીના
ત્રણ આના જુદા.

એકલા બનાવનાર—ગુરૂ બસવાની કુંઠ લિમિટેડ. પો. બો. નં.
૫૧૦, મદ્રાસ. બહાર ગામ એજંટો જોઈએ છિએ, કમિશન
સાફ મળશે.

બધા ખુલાસા અને—

પત્ર વ્યવહાર માટે લખો:—

વર્ધમાન એન્ડ સન્સ.

નં. ૧ પાયધુની, ટ્રામ જંકશન

મુંબઈ નં. ૩

પશ્ચિત માણીક્ય શર્મા કૃત

મુંબાઈ ખાતે વખણાતી તાત્કાલિક ફાયદો આપનારી
ધાતુપ્રુષ્ટિની ચમત્કારીક દવા

વીર્ય સ્તંભન ગોળી.

કોઈ પણ વૈદ્ય-ડૉક્ટરો કે હકીમો છાતી ઠોકીને એમ કહી શકશે, કે તેમની શક્તિને માટે બનાવેલી પેટન્ટ દવાઓ કરતાં આ ગોળીઓ વધારે ફાયદો આપનારી અકસીર દવા નથી? હજારો પુરૂષો હરીફાઈ કરી ચુક્યા છે, છતાં હજી બાકી રહેલા બહાદુરોમાંથી જો કોઈને પોતાની સાચી ઔષધીનું અભિમાન હોય, અને તે તેમણે અતીશય શ્રમે વેઠીને, મહાત્માઓની મેહેબાનીથી, પુરાતની પુસ્તકોમાંથી, આબુ, શેત્રુંજ્યાદિ પ્હાડોમાંથી, ગીરનારની ગુફાઓમાંથી જંગીઓની જડીબુટીઓમાંથી કે માતા, મહાદેવ, પીર, પેંગ-બર આદી દેવદેવીઓની સાધનાઓથી ઉત્ત્ત કરેલી હોય તો જલદી બહાર આવે, સ્પષ્ટિકરણ કરી બતાવી શરતમાં સામેલ થાઓ. શરમાઓ છો શા માટે? અમે ચોકસ ખાતરી

આપીએ છીએ કે અમારી આ ગોળીઓ, ખાસ પુરાતની
 કોકશાસ્ત્રને આધારે શુદ્ધ વનસ્પતિમાંથી બનાવેલી છે. જેથી
 તેનું સેવન કરવાથી તે ત્રણ કલાકની અંદર પોતાના કીંમતી
 ગુણો પ્રકાશીત કરી અદ્ભૂત ચમત્કાર બતાવે છે. હંમેશના
 સ્ખલિત થતા વીર્યને બમણા ટાઇમમાં લેઈ જાય છે. બર-
 ડાની કરોડમાં અને કમ્મરમાં થતું કળતર તુરત બંધ પાડી
 ચુંથાતી પગની પિંડીઓને મજબુત બનાવે છે. મગજ
 પ્રકુલિત બનાવી યાદશક્તિને ખીલવી, નવી શોધકબુદ્ધિ જાગૃત
 કરે છે. ખાધેલા ખોરાકને પચાવી તેનાં ઉપયોગી તત્વો વડે
 ગાલની ઉડી ગયેલી સુરખીને પાછી આણી આપે છે. અને
 હાથરસની કુટેવથી, સ્વપ્નમાં જવાથી, મુત્રકચ્છથી; ટાંકી
 પરમા આદિ રોગોથી કે મંદવાડ આદિ કોઈ પણ કારણથી ધાતુક્ષીણ
 થઈ ગુપ્તેન્દ્રિયને શીથીલ કરી દેનારી મહાનિર્જાતા વ્યાપી
 ગઈ હોય તો તેવી તમામ નામદોષોને એકદમ નાશ કરી,
 શોખીલા સજ્જનોને શોખ સાથે ટકાઉ અખુટ શક્તિ પુરી પાડે
 છે. જીવાનીમાં આવેલા બુદ્ધાપણને દુર કરવા માટે, અને તવાઈ
 પાતળા પડી ગયેલા વીર્યને પ્રજાઉત્પત્તિ લાયક ઘટ્ટ બનાવવા
 વાસ્તે આ દવા એક સાચો કીમીયો છે, તે એટલે સુધી કે એના
 લાંબા સેવનથી પુરૂષોનું વીર્ય એટલું તો મજબુત બને છે
 કે તેને સ્વેચ્છાનુસારે સ્ખલિત કરવા સારૂં મીઠું લિંબુ
 ચુસવાની અગત્ય રહે છે. ઠગાવાની ધાસ્તી દુર રાખી વાપરી
 ખાત્રી કરો. કીંમત સેમ્પલની શીશી રૂ. ૧) આખી બાટલી રૂ. ૫.

મ. ઠ. ધી ફાઇન પેન્ટીંગ વર્કસ, કાલબાદેવી રોડ—મુંબઈ.

